

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
GENEL İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE BÖLGESEL
KALKINMA YAKLAŞIMLARI: TÜRKİYE'DE
KÖY'LERE YÖNELİK BİR UYGULAMA (1975-2001)**

Ceren ERSÖZ

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehtap TUNÇ**

2009

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları: Türkiye’de KÖY’lere Yönelik Bir Uygulama (1975-2001)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../.....

Ceren ERSÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Ceren ERSÖZ
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : Genel İktisat
Tez Konusu : Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları: Türkiye’de KÖY’lere Yönelik Bir Uygulama (1975-2001)
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği’nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır. Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA OY BİRLİĞİ O
DÜZELTİLMESİNE O* OY ÇOKLUĞU O
REDDİNE O**
ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları: Türkiye’de KÖY’lere
Yönelik Bir Uygulama (1975-2001)**

Ceren ERSÖZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

Genel İktisat Programı

Dünya ekonomisinde II. Dünya Savaşı sonrası yarı sömürge durumundaki ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları artarak ekonomi biliminde kalkınma ekonomisi alt bilim dalı ve bölgesel gelişmişlik farklılıkları önem kazanmıştır. Sanayi toplumundan bilgi toplumundan geçiş ve küreselleşme süreci kalkınma anlayışının değişmesine neden olmuştur. Küreselleşme ile ulus devletler güçlerini yitirirken ekonomik açıdan bölgeler ve kentler önem kazanmaktadır. Küreselleşme sürecinde yaşanan teknolojik gelişmeler, bilgi üretimi ve bölgesel yenilikler ile bölgesel kalkınma yaklaşımları ve politikalarında değişimler yaşanmıştır. Yalnızca bölgelerin gelişmişlik farklarının azaltılmasıyla sınırlı kalmayarak ülkenin kalkınmasına ve rekabet gücü artışı sağlama amacıyla her bölge için farklı bölgesel politikalar üretilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde küreselleşme ile yaşanan yapısal değişimle sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş incelenmiş, bölgesel kalkınmanın dinamikleri açıklanmıştır. İkinci bölümde geleneksel ve yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları incelenmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye’de izlenen bölgesel kalkınma politikaları ve gerçekleştirilen projeler açıklanmış

olup bölgesel kalkınmada etkili bir araç olan kalkınma ajanslarının rolü incelenmiştir. Türkiye’de bölgesel kalkınma sürecinde uygulanan temel politika araçlarından biri de görel olarak daha az gelişmiş illerden oluşan Kalkınmada Öncekli Yörelerdir. Çalışmanın uygulama bölümünde ise Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklılıklarının iller ve KÖY’ler düzeyinde yakınsama teorisi çerçevesinde analizi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Kalkınma Teorileri, Bölgesel Kalkınma Ajansları, Kalkınmada Öncelikli Yörel

ABSTRACT

Thesis Master

**Approaches To Regional Development Within The Globalization Process: An
Application For Priority Regions In Development In Turkey (1975-2001)**

Ceren ERSÖZ

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Economics

Becuse the development differences between countries have got wider as a result of the fact that the semi-colonized countries have gained independence after the World War II, development economics and regional development disparities have gained importance in the world economy. The transition from industrial society to information society and the globaliziation process have brought the change of the concept of development. Also nation-states started to loose their power, regions and cities become important in globalization process. The changes in technological development, production of information and regional innovation in globalization process have brought some changes in regional development theory and policies. The objective of regional policy is not limited to only decreasing regional disparities of regions, different regional policies are applied for each region to ensure national development and increase in competitiveness.

In the first chapter, the structural change in globalization process and the transition period of industry society to information society have been analyzed and the dynamics of regional development are explained. In the second chapter traditional and new approaches to regional development have been analyzed. In the final chapter, regional development policies and projects applied in Turkey have been explained and the role of regional development

agencies; an effective instrument in regional development have been analyzed. One of the main policy instrument applied within the regional development process in Turkey is Priority Regions in Development application consisting of relatively less developed provinces. In the application part of study, the disparities of regional development in Turkey are analyzed regarding provinces and priority regions in development depending on the convergence theory.

Key Words: Regional Development, Regional Development Theories, Regional Development Agencies, Priority Regions In Development

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iii
TUTANAK.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR	xiii
TABLO LİSTESİ.....	xv
HARİTA LİSTESİ.....	xvii
GİRİŞ	xviii

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME, BİLGİ TOPLUMU ve BÖLGESEL KALKINMA OLGUSUNUN TANIMLANMASI

I. KÜRESELLEŞME ve BİLGİ TOPLUMU	1
A. Küreselleşme Olgusu.....	1
1. Küreselleşmenin Tarihi Gelişimi	5
a. Birinci Küreselleşme Dönemi	5
b. İkinci Küreselleşme Dönemi.....	7
c. Üçüncü Küreselleşme Dönemi.....	8
2. Küreselleşme Yaklaşımları	9
a. Aşırı Küreselleşmeciler	10
b. Küreselleşme Karşıtları.....	11
c. Dönüşümcüler	11
3. Küreselleşmeyi Ortaya Çıkaran Faktörler.....	13
a. Ekonomik Faktörler.....	15
b. Siyasal Faktörler.....	15
c. Teknolojik Faktörler.....	14
B. Bilgi Toplumu	14
1. Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Dönüşüm	16
2. Bilgi Toplununun Özellikleri.....	25
II. KALKINMA SÜRECİNDE BÖLGESEL KALKINMANIN DİNAMİKLERİ	29

A. Bölgesel Kalkınma Kavramının Tanım ve İçeriği	29
B. Bölge Kavramı ve Türleri.....	30
1. Ekonomik Yapılarına Göre Bölgeler	35
2. Bölge Planları.....	39
3. Ekonomik Gelişme Düzeylerine Göre Bölgeler	40
C. Bölgesel Kalkınmanın Amaçları	42
D. Bölgesel Kalkınmanın İlkeleri	43
1. Sosyal Karlılık İlkesi.....	44
2. Kalkınma Kutbu İlkesi	45
3. Halkın Katılması İlkesi	46
4. Nüfusun Rasyonel Dağılımı.....	46
5. Geri Kalmış Bölgelerin Ekonomik ve Sosyal Kalkınması.....	47
E. Bölgesel Kalkınmanın Araçları	48
1. Emredici Bölgesel Politika Araçları.....	48
2. Bilgi Verici, Uyarıcı ve Yönlendirici Bölgesel Politika Araçları	48
3. Sentezci Bölgesel Politika Araçları.....	48
F. Bölgesel Kalkınma Anlayışındaki Paradigmatik Değişim	50

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA YAKLAŞIMLARI

I. BÖLGESEL KALKINMA YAKLAŞIMLARI.....	57
A. Geleneksel Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları.....	57
1. Alan Kullanımı İle İlgili Modeller	57
2. Keynesyen Bölgesel Büyüme Modeli.....	59
3. Harrod- Domar Bölgesel Büyüme Modeli.....	60
4. Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modeli	61
5. Kutuplaşmış Bölgesel Kalkınma Modeli	62
6. Dengeli Kalkınma Modelleri.....	65
7. Dengesiz Kalkınma Modelleri	67
8. Yığılma Ekonomileri.....	68
9. Doğrusal/Aşamalı Kalkınma Teorileri.....	72
B. Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları	74

1. Ürün Yaşam Döngüsü Modeli	74
2. Entegre Bölgesel Gelişme Modeli	76
3. Sanayi kümeleri ve Esnek Uzmanlaşma	78
4. Porter Modeli	81
5. İçsel Bölgesel Büyüme Modelleri	83
6. Yenilikçi Ortam Yaklaşımı	91
7. Girişimcilik ve Bölgesel Gelişme	93
8. Öğrenen Bölgeler ve Bölgesel Gelişme	96
9. Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı	99
II. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI.....	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE İZLENEN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ ve KÖY’LERE YÖNELİK BİR UYGULAMA

I. TÜRKİYE’DE İZLENEN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI	108
A. Beş Yıllık Kalkınma Planları	108
1. Plansız Dönem	108
a. 1923-1950 Dönemi.....	109
b. 1950-1960 Dönemi	110
2. Planlı Dönem.....	111
a. 1960-1980 Dönemi.....	111
b. 1980-1990 Dönemi	115
c. 1990- Sonrası Dönem.....	119
II. TÜRKİYE’DE DEĞİŞEN BÖLGESEL GELİŞME ANLAYIŞI.....	132
A. Türkiye’nin Plan Bölgelere Ayrılması	132
1. Homojen Bölge Sınıflandırması (1963-1970).....	132
2. Polarize Bölge Sınıflandırması (1982).....	133
3. İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (2002).....	133
4. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Sınıflaması.....	136
a. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Tanımı.....	136
b. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Kapsamı.....	137

c. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Belirlenme Yöntemleri	142
B. Bölgesel Kalkınmada Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü	146
1. Bölgesel Kalkınma Ajansları Tanımı	148
2. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Amaçları	151
3. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Türleri ve Yasal Statüleri.....	152
4. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının İdari Yapısı	153
5. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Faaliyetleri	156
6. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Finansman Kaynakları.....	157
7. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Gelişimi	159
8. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansı Deneyimleri.....	161
a. GAP-Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri	161
b. Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı	163
c. Mersin Kalkınma Ajansı	164
d. Çukurova Kalkınma Ajansı.....	165
e. Doğu Anadolu Projesi Ekonomik Kalkınma Ajansı Önerisi.....	166
III. TÜRKİYE’DE UYGULANAN BÖLGESEL KALKINMA PROJELERİ ...	167
A. Bölgesel Kalkınma Projeleri	167
1. Köyceğiz-Dalaman Projesi.....	167
2. Doğu Marmara Planlama Projesi	168
3. Zonguldak Projesi	168
4. Antalya Projesi	169
5. Çukurova Bölgesi Projesi.....	169
6. Keban Projesi	170
7. Zonguldak –Karabük-Bartın Bölgesel Gelişme Projesi.....	170
8. Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi.....	172
9. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP).....	173
10. Doğu Anadolu Projesi (DAP)	175
11. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP).....	176
12. Doğu Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi.....	179
B. Kırsal Kalkınma Projeleri.....	179
IV. TÜRKİYE’DE İLLER DÜZEYİNDE KİŞİ BAŞINA GELİR YAKINSAMASI: KÖY’LERE YÖNELİK BİR UYGULAMA (1975-2001)....	181

1. Yakınsama Olgusu	182
2. Literatür Çalışması	184
3. Veri ve Metodoloji	189
4. Model Sonuçları	193
SONUÇ.....	198
KAYNAKLAR	207
EKLER.....	227

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AB	: Avrupa Birliği
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
BKA	: Bölgesel Kalkınma Ajansı
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
ÇATOM	: Çok Amaçlı Toplum Merkezleri
ÇKA	: Çukurova Kalkınma Ajansı
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
DAP	: Doğu Anadolu Projesi
DESİYAB	: Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası
DOKAP	: Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EBKA	: Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı
EGEV	: Ege Bölgesini Geliştirme Vakfı
EURADA	: Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GİDEM	: Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri
İBBS	: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletmeler
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli Yöreler
KSS	: Küçük Sanayi Sitesi
MEKİK	: Mersin Kalkınma ve İşbirliği Konseyi
MKA	: Mersin Kalkınma Ajansı
MTSO	: Mersin Ticaret ve Sanayi Odası
NUTS	: Nomenclature of Territorial Units for Statistics
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı

OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
s.	: Sayfa No
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TTK	: Türkiye Taşkömürü Kurumu
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Küreselleşme Dalgalarının Karşılaştırılması	9
Tablo 2: Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması: Üç Eğilim.....	12
Tablo 3: Bilgi Toplumu Gelişimi Kriterleri	21
Tablo 4: Sanayi ve Bilgi Toplamlarının Karşılaştırılması	22
Tablo 5: Bölgesel Gelişme Kuramlarının Geçirdiği Evreler.....	55
Tablo 6: Ürün Yaşam Döngüsü ve Etkileri.....	75
Tablo 7: Kitle ve Esnek Üretim Modelleri ve Mekansal Özellikleri	79
Tablo 8: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri	104
Tablo 9: Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikalar	127
Tablo 10: Türkiye’de İktisadi Bölge Birimi Sınıflandırması (İBBS)	135
Tablo 11: Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Grupları.....	145
Tablo 12: Geleneksel Tavandan Tabana Yaklaşım Karşı Yeni Tabandan Tavana Yaklaşım	150
Tablo 13: BKA’ların Yönetim İşlevleri Açısından Yapısı	156
Tablo 14: BKA Kurulma Dönemleri	160
Tablo 15: Yakınsama Hipotezini Test Eden Çalışmalar ve Sonuçları.....	187
Tablo 16: Türkiye’deki Yakınsama Hipotezini Test Eden Çalışmalar ve Sonuçları	189
Tablo 17: Koşulsuz Yakınsama Sonuçları (Bağımlı Değişken LFKBGSYIH 1975-2001)	194
Tablo 18: Koşullu Yakınsama Sonuçları (Bağımlı Değişken LFKBGSYIH 1975-2001)	195

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Türkiye'nin NUTS-1 Bölgeleri.....	s. 135
Harita 2: Türkiye'nin NUTS-2 Bölgeleri.....	s. 136
Harita 3: KÖY Kapsamındaki İller	s. 141

GİRİŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler sosyo-ekonomik alanda bölgesel dengesizlikler yaşamaktadır. Bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkmasıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında daha çok önem kazanan bölgesel kalkınma kavramı ekonomi literatürüne girmiştir. Bölgesel kalkınma ile iktisadi ve sosyal kalkınma sorunu mekansal bir boyut kazanmıştır.

Küreselleşme süreci ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda içinde var olunan, ulusal ve toplumlar arası ilişkilerde yaşanan değişim ve dönüşümler olarak tanımlanmaktadır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş olarak nitelendirilen bu süreçte kalkınma anlayışındaki değişim ile birlikte bölge kavramı ve bölgesel kalkınma yaklaşımları da farklı bir boyut kazanmıştır. Bölgesel kalkınma politikalarının amacı, sadece belirli geri kalmış bölgelerin gelişmişlik farklarının azaltılmasıyla sınırlı kalmayarak tüm bölgeler için ülkenin kalkınmasına ve rekabet gücüne katkı sağlama amaçlı farklı niteliklerde politikalar geliştirmektir.

Küreselleşme sürecinde bölgeler, ekonomik kalkınmanın odak noktası haline gelmiştir. Fordist üretimden esnek üretime geçiş, üretim sistemlerindeki değişimler gibi ekonomik faktörlerin yanında ulus devletin değişen rolü gibi politik faktörler de bu durumda etkili olmuştur. Türkiye’de bölgelerarası farklılıkların giderilmesi amaçlı politikalar çerçevesinde günümüze kadar homojen bölge sınıflandırması, polarize bölge sınıflandırması ve istatistiki bölge birimleri sınıflaması yapılarak bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi amacıyla bazı illere verilen önceliklerin dikkate alındığı Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) Sınıflaması gerçekleştirilmiştir. Planlı dönemle birlikte uygulamaya başlanan bölgesel gelişme ve bölgeler arasındaki dengesizlikleri giderici yöndeki politikaların küreselleşme süreci ve beraberinde getirdiği yeni bölgesel kalkınma anlayışı çerçevesinde değişimi ile Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. BKA, buldukları bölgenin dinamiklerini harekete geçirerek bölgesel ekonomiyi canlandırmak, örgütlemek ve geliştirmek amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Bölgenin kalkınması için iç dinamiklerin yeterli olmadığı durumlarda, dış kaynakları

bölgeye çekebilme yetisine sahip BKA, bölge halkının gelişim sürecinde de önemli rol oynamaktadır.

Çalışmanın amacı; bölgesel kalkınma yaklaşımlarının incelenerek küreselleşme sürecinde meydana gelen değişimleri vurgulamak ve İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) dikkate alınarak iller ve KÖY'ler düzeyinde gelir yakınsamasının varlığını araştırmaktır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde küreselleşme kavramının tanımı, geçirdiği tarihi gelişim ve ortaya çıkaran faktörler açıklanmıştır. Küreselleşme ile ortaya çıkan köklü yapısal değişimde sanayi toplumunun yerini alan bilgi toplumu incelenmiştir. Ayrıca bölgesel kalkınmanın dinamikleri ile bölge ve bölgesel kalkınma tanımlanarak bölge türleri, bölgesel kalkınmanın amaçları, ilkeleri ve araçları ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde bölgesel kalkınmaya yönelik eski ve yeni yaklaşımlar ve bölgesel kalkınma politikaları ortaya konmaktadır. Bölgesel kalkınmaya yönelik eski yaklaşımlar çerçevesinde, Alan Kullanımı İle İlgili Modeller, Keynesyen Bölgesel Büyüme Modelleri, Harrod-Domar Bölgesel Büyüme Modeli, Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modeli, Kutuplaşmış Bölgesel Kalkınma Modeli, Dengeli Kalkınma Modelleri, Dengesiz Kalkınma Modelleri, Yığılma Ekonomileri ve Doğrusal/Aşamalı Kalkınma Teorileri açıklanmaktadır. Bölgesel kalkınmaya yönelik yeni yaklaşımlar çerçevesinde, Ürün Yaşam Döngüsü Modeli, Entegre Bölgesel Gelişme Modeli, Sanayi Kümeleri ve Esnek Uzmanlaşma, Porter Modeli, İçsel Bölgesel Büyüme Modelleri, Yenilikçi Ortam Yaklaşımı, Girişimcilik ve Bölgesel Gelişme, Öğrenen Bölgeler ve Bölgesel Gelişme ve Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde Türkiye'de izlenen bölgesel gelişme politikaları, planlı dönem öncesi ve planlı dönem başlıkları altında ele alınmıştır. Türkiye'de değişen bölgesel kalkınma anlayışı ışığında ülkenin homojen bölge sınıflandırması, polarize bölge sınıflandırması, istatistiki bölge birimleri sınıflaması ve KÖY

Sınıflaması olarak plan bölgelere ayrılışı, yeni kalkınma aracı olarak bölgesel kalkınma ajansları ve GAP-Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri, Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı, Mersin Kalkınma Ajansı, Çukurova Kalkınma Ajansı ve Doğu Anadolu Projesi Ekonomik Kalkınma Ajansı Önerisi olmak üzere bölgesel kalkınma ajansları deneyimleri incelenmiştir. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesi ve kalkınmanın sağlanması amacıyla gerçekleştirilen bölgesel kalkınma plan ve projeleri değerlendirilmektedir. Bu amaçla Köyceğiz-Dalaman Projesi, Doğu Marmara Planlama Projesi, Zonguldak Projesi, Antalya Projesi, Çukurova Bölgesi Projesi, Keban Projesi, Zonguldak –Karabük-Bartın Bölgesel Gelişme Projesi, Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi, Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi ve Kırsal Kalkınma Projeleri ele alınmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde ise Türkiye’de bölgeler arasında gelir düzeyleri açısından büyük farklılıklar bulunması nedeniyle 1975-2001 döneminde İBBS’na göre Düzey-3 (iller) esas alınarak Türkiye’nin 67 ili arasında ve KÖY olarak seçilen iller düzeyinde de gelir farklılıklarının olup olmadığını yakınsama analizi ile araştırılmaktadır. Yakınsama hipotezinden ve bu hipotezin test edilmesi için geliştirilen koşulsuz-mutlak ve koşullu β -yakınsama ölçütlerinden yararlanılarak yapılan araştırmanın sonucunda, ele alınan dönemde iller arasındaki gelir farklılıklarında azalma olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME, BİLGİ TOPLUMU ve BÖLGESEL KALKINMA OLGUSUNUN TANIMLANMASI

Bu bölümde günümüzde hemen her alanda karşımıza çıkan küreselleşme kavramının tanımı yapılarak dünyadaki gelişim sürecine ve bu olguyu ortaya çıkaran faktörlere değinilmiştir. Küreselleşme sürecinde bilgi ve teknoloji alanlarında yenilikler yaşanmasıyla gerçekleşen sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ve bu toplum yapısının özellikleri incelenmiştir. İkinci kısımda kalkınma, bölgesel kalkınma ve bölgenin tanımı yapılarak bölge türleri açıklanmıştır. Küreselleşme ve bilgi toplumuna geçişle bölge kavramının ve bölgesel kalkınma yaklaşımlarının değişimi vurgulanmıştır. Bölgesel kalkınmanın amaç, ilke ve araçları açıklanarak bölgesel kalkınma anlayışındaki yaşanan değişim değerlendirilmiştir.

I. KÜRESELLEŞME ve BİLGİ TOPLUMU

Bu bölümde küreselleşmenin tanımı yapılarak birinci, ikinci ve üçüncü küreselleşme dönemleri başlığı altında geçirdiği tarihi gelişim süreçleri, küreselleşme yaklaşımları ve küreselleşmeyi ortaya çıkaran faktörler ele alınmaktadır. Küreselleşme ile ortaya çıkan köklü yapısal değişimde sanayi toplumunun yerini alan bilgi toplumu tanımlanarak gerçekleştirdiği dönüşüm ve bilgi toplumunun özellikleri açıklanmıştır.

A. Küreselleşme Olgusu

Dünya ekonomisinde küreselleşme 1990 sonrası gelişen bir olgu olarak bilinmektedir. Küreselleşmenin 400 yılı aşan bir tarihi vardır. Küreselleşme kavramı olarak ilk kez İngiliz iktisatçı W.Foster'ın 1833'de yazdığı dünya üzerindeki kaynakların dağılımı ve kullanımı konulu bir makalede kullanılmıştır. Ayrıca, 1959'da The Economist dergisinde de yer almıştır. McLuhan ise 1962 yılında yazdığı bir metin ile yeni iletişim teknolojilerinin yaşamlarımızdaki etkisinin anlaşılması için küresel köy terimini ilk defa kullanarak dünya ekonomisinin tek bir pazar haline geleceği düşüncesinin temelini atmıştır. Küreselleşmenin bugünkü anlamda popülerlik kazanması ise Garrett Hardin'in 1968 de yazdığı "Kaynakların

Paylaşımı ve Kullanımı” konulu çalışmadan sonraya rastlamaktadır¹. 1980’lerde ise sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 1990’lara gelindiğinde de bilim adamlarının önemini kabul ettiği anahtar bir sözcük haline gelmiştir.

Küreselleşme, coğrafyanın sosyal ve kültürel düzenlemeler üzerindeki kısıtlamalarının azaldığı ve insanların bu durumu gittikçe artan bir biçimde fark ettiği bir süreçtir². Küreselleşen dünyada artık dünya bir bütün olarak algılanmaktadır. Zamana, topluma, coğrafyaya, kimliğe, siyasete ve bireysel benliğe ilişkin düşünceler yeniden gözden geçirilmektedir. Coğrafi engellerin ortadan kalkması böyle bir gelişmenin en önemli itici gücü olmuştur³.

Taşımacılık giderlerinin düştüğü, ticaret engellerin azaldığı, iletişim teknolojisinin geliştiği ve sermaye akımlarının hızlandığı günümüz dünyasında ekonomiler ve toplumlar giderek birbirine daha fazla yaklaşmaktadır. Bu süreç en genel anlamda küreselleşme olarak ifade edilmektedir⁴. Bu değişim dalgasının niteliksel ve niceliksel olmak üzere iki farklı boyutu vardır. Küreselleşme niteliksel açıdan politik, ekonomik ve siyasal süreçlerdeki değişimin göstergesini, niceliksel açıdan ise ticaret, sermaye akımları, yatırımlar ve insanların ülkeler arasındaki dolaşımını ifade etmektedir⁵.

Küreselleşme ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik farklılıklara dayalı kutuplaşmaların giderilmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi birbiriyle bağlantılı olguları içeren maddi ve manevi değerlerin ve bu çerçevede oluşan birikimlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması demektir⁶. Söz konusu değerler ekonomik nitelikte olabileceği gibi siyasi, sosyal ve kültürel nitelikte de olabilir. Piyasaların birbiriyle

¹ Mevlüt Karabıçak, “Küreselleşme Süresinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2002, s.116

² Malcolm Waters, **Globalization**, Routledge, London, 1995, s.2-3

³ Roland Robertson, **Globalization, Social Theory and Global Culture**, Sage, London, 1992, s.61

⁴ World Bank, “Globalization, Growth And Poverty”, **A World Bank Policy Research Report**, Oxford University Press, New York, 2002, s.2

⁵ Metin Toprak, **Küreselleşme ve Kriz**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s.9

⁶ DPT, **Dünyada Küreselleşme, Bölgesel Bütünleşmeler**, DPT:2375- ÖİK-440, Ankara, Ocak 1995, s.1

ilişkileri, benimsenecek politik sistem, demokrasi, insan kaynakları, din, çevre bilinci gibi düşüncelerin evresel hale gelmesi bu çerçevede değerlendirilmektedir. Böylece küreselleşme dünyada siyaset, ekonomi, kültür, hukuk, insan kaynakları, eğitim, sağlık, çevre vs. gibi çeşitli alanlarda meydana gelmektedir⁷.

Küreselleşme, uluslararası ticaret ve sermaye akışının serbestleşmesi ile birlikte mal ve hizmetlerde uluslararası ticaret, sermaye akışı, ÇUŞ'ların rolü, üretim ağlarının uluslararası ölçekte yeniden yapılandırılması ile yeni teknolojilere ve özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerine adapte olma olgularına da geniş yer vermektedir⁸. Küreselleşme sürecini ortaya çıkaran dinamikler; iletişim teknolojisinde yaşanan etkinlik ve hızlilik, ulaştırma teknolojisinde meydana gelen hızlilik, son olarak da üretim teknolojilerinde meydana gelen bilgi ve sermaye yoğun yeni üretim biçimleri olarak incelenmektedir.

Küreselleşme ya da küresel ekonomi, dünya piyasalarında ulusal sınırlardan, politiklardan ve yurt içi ekonomik kısıtlardan bağımsız olarak çalışan uluslar arası firma ve finansal kuruluşlarca yönetilen bir ekonomidir. Bazı görüşlere göre ise küreselleşme, kısmen yeni teknolojilerin hızlı ve yaygın biçimde yayılması ile dünya ticaretinde artan karşılıklı bağımlılığı ifade etmektedir⁹. Bu ticari karşılıklı bağımlılık sermaye ve ulus arasındaki bağı, ulusların yerli şirketlere karşı ayrıcalıklarını hatta yerli şirket kavramını da ortadan kaldırmıştır¹⁰. Bağımlılık biçimleri aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir¹¹:

- Mal ve hizmet ticaretleri
- Yabancı doğrudan yatırım

⁷ Hüseyin Akgönül, "Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Küreselleşme", **K.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2001, s.135

⁸ Oğul Zengingönül, "Küreselleşme Kavramı Üzerine Bir Deneme", **Piyasa Dergisi**, Liberte Yayınları, Cilt: 3, Sayı:12, Güz 2004, s.23

⁹ İsmail Seyrek, "Küreselleşme Sürecinde İktisat Politikaları ve Yakınsama Tezi", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2002, s.168

¹⁰ Fethullah Akın, "Küreselleşme, Kuzey-Güney ve Yoksulluk" , **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:6 Sayı:2, Ankara, Kış 2004, s.82

¹¹ Nurdan Aslan, "Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme", (Ed. Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**, Ekin Kitabevi, Ankara,2005, s.6

◦ Ortak risk paylaşımı (joint venture), lisans anlaşmaları ile teknoloji veya marka kullanımı, uluslararası aracılık ve franchising sözleşmeleri gibi firmaların işbirliği biçimleri

- Uluslararası göç
- Dış finansman sağlama
- Dışa yardım
- Makroekonomik politikaların bütünleşmesi

Küreselleşme sürecin tam olarak ne zaman başladığını belirlemek oldukça zordur. Bazı bilim adamlarına göre ilk insanların taş yonttuğu baltalarını bir başkasıyla takas etmeleriyle küreselleşme süreci başlamıştır¹². Küreselleşme ile ilgili yapılan teorik tartışmalar üç olasılık üzerinde yoğunlaşmaktadır. Birincisi; küreselleşmenin tarihin başlangıcından beri var olduğu ancak son dönemde yoğun bir artış gösterdiğiyle ilgilidir. İkincisi; modernleşme ve kapitalizmin gelişmesiyle paralel olduğu ve son yıllarda hız kazandığı görüşüdür. Sonuncusu ise küreselleşme sanayi ötesi toplum, modern ötesi toplum ve kapitalist düzenin çözülmesiyle ilgili olarak son yıllarda ortaya çıkan yeni bir olgu olduğudur. Ancak, daha somut olarak küreselleşme süreci incelendiğinde, Adam Smith tarafından 18. yüzyılın sonlarında ortaya konulan, ticaret ve emeğin sınır ötesi hareketiyle ülkeler arasındaki ilişkilerin, bağlantıların artarak dünya genelinde uluslararası bir topluluk oluşacağı düşüncesi küreselleşme fikrinin temelini oluşturmuştur¹³.

Dünya tarihine bakıldığında önemli küreselleşme dönemlerinin yaşandığı gözlenmektedir. Ancak, modern küreselleşmenin başlangıcını oluşturan gelişmelerin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleştiği görülmektedir. İlk dönem dünya mal ve finans piyasalarında etkisini gösteren ve 1870-1914 dönemini kapsayan süreçtir. İkinci olarak dünya savaşını kapsayan ve ülkelerin bağımsız ekonomi politikaları izledikleri 1914-1960 döneminden sonra özellikle 1970’li yıllardan itibaren de yeni bir küreselleşme sürecine girilmiştir.

¹² Vural Savaş, **Dünya Ekonomi Sistemi**, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, Sayı:16, s.1-4

¹³ İsmail Cem Ay, “Küreselleşme Sürecinde Bölgeselleşme Eğilimlerinin Dinamikleri”, (Derleyen: Alkan Soyak), **Küreselleşme İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar**, Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s.53

Dünya Bankası, küreselleşme sürecinin gelişimini şu şekilde sınıflandırmaktadır¹⁴:

- İlk Küreselleşme Dönemi: 1870-1914
- Ulusçuluğa Geri Dönüş: 1914-1945
- İkinci Küreselleşme Dönemi: 1945-1980
- Üçüncü Küreselleşme Dönemi: 1980 ve sonrası

Söz konusu küreselleşme dönemleri aşağıda küreselleşmenin tarihi gelişim kapsamında ele alınmaktadır. Günümüzde küreselleşme olgusunun iyi tanınması küreselleşmenin altyapısının ve tarihi gelişimin bilinmesini gerektirmektedir.

1. Küreselleşmenin Tarihi Gelişimi

Dünyada küreselleşmenin gelişim sürecinin üç ana döneme yayıldığı görülmektedir. Küreselleşme sürecini Birinci Küreselleşme Dönemi, İkinci Küreselleşme Dönemi ve Üçüncü Küreselleşme Dönemi başlıkları altında incelemek mümkündür.

a. Birinci Küreselleşme Dönemi

İlk küreselleşme dalgası sanayi devriminin gerçekleştirildiği 1870 yılları ile 1. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu süre içinde deniz ve demiryolları iletişim bağları önemli ölçüde geliştirilmiştir. Telgrafın keşfi ve öncülüğünü Fransa ve İngiltere'nin yaptığı dış ticaret üzerindeki engellerin azaltılmasına yönelik girişimler bu dönemde gerçekleşmiştir.

1914-1945 dönemi, dünya genelinde dışa kapalı ekonomik yaklaşımların benimsendiği bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde taşımacılık ve iletişim alanlarında önemli gelişmelere rağmen, 1914 yılından sonra politik ulusalcılık, uluslararası ekonomik ilişkilerin sınırlandırılmasında büyük rol

¹⁴ Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, 12.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.16

oynamıştır. 1920’li yılların sonunda yaşanan Büyük Buhran da korumacılığa dayalı iktisadi yaklaşımların uygulanmasında katkıda bulunmuştur¹⁵.

Sanayi Devrimi’nin öncüsü olan İngiltere birinci küreselleşme döneminin de öncüsü olmuştur. İngiltere, kurmuş olduğu küresel imparatorluk ile ucuz hammadde kaynaklarına, ucuz işgücüne ve ucuz gıdalara kolayca ulaşarak büyük bir sermaye birikimi sağlamış olup gerçekleştirdiği büyük çaplı üretimi geniş pazarlar ile buluşturmuştur. David Ricardo karşılaştırmalı üstünlükler kuramıyla bu dönemin teorik altyapısını oluşturmuştur¹⁶.

Bu dönemde zenginleşmenin temel ölçütü verimli topraklara ve sanayiye kaynak oluşturan doğal kaynaklara sahip olmaktır. Gelişmekte olan ülkelerin ihracatını tarımsal hammaddeler oluştururken, sanayileşen ülkelerin ihracatını ise, büyük ölçüde hammaddelerden üretilen mamul ve makine teçhizatı oluşturmaktadır. Ülkeler verimli toprak ve yer altı kaynaklarının bulunduğu yerlerde kolonileşerek küreselleşme sürecinde etkinleşmeye çalışmıştır¹⁷. Bu nedenle sömürgecilik birinci küreselleşme dalgasının önemli başka bir özelliği olup 15. ve 19. yüzyıllar arasında coğrafi keşiflerle aynı zamanda başlamıştır. Sömürgecilik, Avrupa’nın gelişen pazar ekonomisinin doğal sınırlarını aşma ihtiyacından ortaya çıkarak, kökeninde daha fazla ticaret yapmak ve artan sanayi üretimindeki çeşitli sorunlara çözüm bulmak yatmaktadır¹⁸.

Birinci küreselleşme dalgası uluslararası ticaret, sermaye ve işgücü hacimleri açısından dikkate alındığında günümüzde yaşanan küreselleşme süreci ile benzerlik göstermektedir. Birinci küreselleşme döneminde bugün de olduğu gibi uluslararası piyasalar birbiriyle etkileşim halinde ve iç içe geçmiş bir görünüme sahip olduğu iddia edilmektedir¹⁹.

¹⁵ Ahmet Ay, Mehmet Mucuk, “Küreselleşme, Kamu Maliyesi ve Yoksulluk İlişkisi”,**Güncel Ekonomik Soru(n)lar Kongresi 2007**, ,Adnan Menderes Üniversitesi Basımevi, Aydın, 2008, s.3

¹⁶ Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, 2.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.25

¹⁷ The World Bank, a.g.e., s.26

¹⁸ Nazım Güvenç, **Küreselleşme ve Türkiye**, BDS Yayınları, İstanbul, 1998, s.119

¹⁹ Thomas Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği**, (Çev. Elif Özsayar), 2. Baskı, Boyner Yayınları, İstanbul, 2002, s.16

Söz konusu dönemde klasik sömürgeciliğe dayalı küreselleşme olgusu yerini Neo-Marksist kalkınmada yaklaşımların ifade ettiği günümüzde çağdaş anlamda sömürgeciliğe bırakarak küreselleşme sürecini bu bağımlılık ilişkisinin yönlendirdiği ifade edilebilir.

b. İkinci Küreselleşme Dönemi

19. yüzyılın birinci küreselleşme dalgası uluslar arasında görece olarak eşit dağıtılmış olan bir dünya ekonomisinden hareket ederek 20. yüzyıla gelir eşitsizliklerinin artmış olduğu bir dünyayı miras bırakmıştır. İkinci küreselleşme dalgası ise bu eşitsizlik üzerine kurulmuştur²⁰. Bu dalgada itici güç sanayileşmedir. Artan sanayi üretimi sonucu ulusal pazarlar yetersiz kaldığından yeni ve geniş pazarlar bulma ihtiyacı doğmuştur. İlk küreselleşme dalgasında ortaya çıkan sömürgecilik yerini güçlü ulusların geri kalmış uluslar üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda etkide bulunmasıyla emperyalizme bırakmıştır.

II. Dünya Savaşı döneminde Avrupa'nın üretim kapasitesinde daralma olurken ABD dünyanın hakim ekonomik ve sosyal gücü olarak yeniden liberalleşme eğilimlerini ön plana çıkarmıştır. Böylece uluslararası işbirliğini geliştirme çabası yoğunlaşarak dünya ekonomisini yönlendirecek uluslararası örgütlerin kurulması çalışmalarına başlanmıştır. 1944 Bretton Woods Konferansı'nda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın (WB) kurulması ve uluslararası ticareti engelleyen düzenlemelerin azaltılması yönünde kararlar alınmıştır. Birleşmiş Milletler (UN), Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO), Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAD), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi düzenlemelerle dünya ekonomisi bütünleşmesi siyasal ve ekonomik açıdan desteklenmiştir.

1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon olgusu, Bretton Woods Sisteminin çökmesi ve merkezi planlama yapan ülkelerin ekonomik olarak geri kalışı liberalizmin ön plana çıkışını sağlamıştır. Yaşanan istikrarsızlık ortamından çıkmak isteyen gelişmekte olan ülkelere IMF ve Dünya Bankası'nın önermiş olduğu ekonomik istikrar ve yapısal uyum programları da küreselleşmenin etkinliğini

²⁰ Erinç Yeldan, a.g.e., s.16

arttırmıştır. Önerilen yapısal uyum programlarında ticari liberalleşme, esnek çalışma ve ücretlerin denetimi, finansal liberalleşme, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, devletin ekonomik olarak küçültülmesi ile daraltıcı para ve maliye politikaları yoluyla sosyal harcamaların azaltılması hedeflenmiştir²¹. İkinci küreselleşme dönemi de birinci küreselleşme döneminde olduğu gibi ticaretin liberalleşmesiyle başlamış olup sermayenin liberalleşmesiyle devam etmiştir.

c. Üçüncü Küreselleşme Dönemi

1980'lerden başlayarak günümüze kadar uzanan süreç 3. küreselleşme dalgasını oluşturmaktadır. Günümüzde üçüncü küreselleşmenin hızını arttıran üç önemli gelişme yaşanmıştır²².

- 1970'lerde ÇUŞ'ların dünya ekonomisini denetim altına almaları
- 1980'lerde Batı'nın optik kablo, haberleşme uyduları, bilgisayarlar, internet gibi teknolojik buluşları devreye sokarak yarattığı ve kültürünü yaymakta kullandığı iletişim devrimi
- 1990'larda SSCB'liğin dağılması sonucu güç dengesinin ortadan kalkması ve Batı'nın yeniden rakipsiz güç odağı konumuna gelmesidir.

Dünya Bankası'na göre bu dönemi diğer dönemlerden ayıran özellikler şunlardır²³:

- Birçok gelişmekte olan ülkenin küresel piyasaya girmesi,
- Bazı gelişmekte olan ülkelerin azalan gelir ve artan fakirlik sorunlarından ötürü zor durumda olması,
- Uluslararası sermaye akımları ve emek faktörünün hareketliliğinin önemli düzeyde olması,
- Günümüzde üretilen nihai malların büyük bölümü farklı ülkelerde üretilen ara malların bir birleşimi haline geldiğinden uluslararası uzmanlaşmanın ve üretimde işbölümünün derinleşerek artmasıdır.

²¹ Birol Kovancılar ve Mustafa Miynat, "Globalleşen Dünyada Türkiye'nin Yeri", **Kadir Has Üniversitesi 1. Kadir Has Ödülleri**, 1.Baskı, İstanbul, 2004, s.228-229

²² Erol Kutlu ve Rana Eşkinat, **Dünya Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No:150, Eskişehir, 2005, s.280-281

²³ Markku Katilainen ve Ville Kaitila, **Economic Globalization in Developing Countries**, ETCA, Finland, 2002, s.71

Birinci ve üçüncü küreselleşme dönemlerinde dünya ekonomisinin güçlü ülkelerindeki büyüme oranlarında önemli artışlar görülmüştür. İki küreselleşme döneminde uluslararası mal ticareti konusunda önemli farklılıklar vardır.19. yüzyılda mal ticareti belirgin düzenli kalıplar içinde yürütülürken 20.yüzyıl ticareti karmaşık bir yapı içinde gerçekleşmiştir.

1990’larda Doğu Bloku ülkelerinin yıkılması ile küreselleşme hız kazanmıştır. DTÖ düzenlemeleri ile uluslararası ticaret üzerindeki engellerinin kaldırılması da küreselleşmenin hızlanmasında rol oynamıştır. Küreselleşme 2000’li yıllarda etkisini göstermeye devam etmektedir²⁴.

Tablo 1: Küreselleşme Dalgalarının Karşılaştırılması

	BİRİNCİ KÜRESELLEŞME	İKİNCİ KÜRESELLEŞME	ÜÇÜNCÜ KÜRESELLEŞME
İtici Güç	Merkantilizm ve doğurduğu denizcilik gelişmeleri (Ör.pusula)	Sanayi Devrimi ve doğurduğu gereksinimler (hammadde ve pazar arayışları)	1-1979’larda ÇUŞ’lar 2-1980’lerde iletişim devrimi 3-1990’larda SSCB’nin yıkılması ile Batının rakipsiz kalması
Sonuç	Sömürgecilik	Emperyalizm	Küreselleşme

Kaynak: Erol KUTLU,Rana EŞKİNAT, a.g.e.,s.282

Tabloda da gösterildiği gibi birinci ve ikinci küreselleşme dönemlerinde Sanayi Devrimi’nin gerçekleşmesi ve merkantilizmin getirdiği verimli toprak ve yer altı kaynaklarının bulunduğu yerleri arama ihtiyacı sömürgecilik ve emperyalizme neden olmuştur. Üçüncü küreselleşme döneminde ise iletişimde yaşanan devrim, ÇUŞ’ların dünya ekonomisinde önemli bir konuma gelmesi ve Batı’nın rakipsiz oluşu küreselleşme sürecini hızlandırmıştır.

2. Küreselleşme Yaklaşımları

Küreselleşme kavramına ilişkin değişik yaklaşımlar söz konusudur. Küreselleşmenin siyasal, kültürel ve ekonomik sonuçları yaygınlık kazandıkça, arttıkça, taraftarları kadar karşıtlarını da yaratmıştır. Aynı zamanda bu iki yaklaşım yanında her iki tezi de reddeden ılımlı küreselleşme taraftarlarından oluşan

²⁴ Nurdan Aslan, a.g.m., s.9

küreselleşmeye ilişkin üçüncü bir yaklaşım olduğunu görülmektedir. Böylelikle küreselleşmeye ilişkin yaklaşımlar genel olarak aşırı küreselleşmeciler, küreselleşme karşıtları ve dönüşümcüler olarak üçlü bir sınıflandırma yapılabilir.

a. Aşırı Küreselleşmeciler

Bu grup radikaller olarak da adlandırılmaktadır. Radikaller denildiğinde ilk olarak Kenichi Ohmae, Francis Fukuyama ve Thomas Friedman akla gelen isimlerdir. Radikallere göre endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulus devlet, küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmiştir. Piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalıştığı için politikanın yerini küresel piyasa almaktadır. Politikalar yerel ya da ulusal ölçekte hala etkili olsalar bile, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değillerdir²⁵.

Piyasalar devletlerden daha güçlüdür. Devletlerin otoritesindeki gerileme, diğer kurumlar ile birliklerin ve yerel/bölgesel otoritelerin artarak yaygınlaşması şeklinde görülebilir. Radikaller, dünya toplumunun geleneksel ulus devletlerin yerini almakta olduğunu ya da alacağını ve yeni bir toplumsal örgütlenmenin gelişeceğini düşünmektedir. Çağdaş küreselleşmeyi baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak nitelendirmektedir. Ayrıca bugün giderek artan biçimde bütünleşen küresel bir ekonominin var olduğunu düşünmektedir²⁶.

Radikallere göre küresel ekonominin yükselişi ve küresel düzeyde kültürel karışım, küresel yayılma ve küresel yönetim kurumlarının doğuşu, radikal yeni bir dünya düzeninin bir kanıtı ve ulus devletin ölümü olarak yorumlanmaktadır. Küresel ve bölgesel hükümetler daha büyük roller talep ederken, devletlerin egemenliği daha çok aşınmaktadır. Ayrıca uluslararası işbirliği kolaylaşmış olup, artan küresel iletişim altyapısı sayesinde değişik ülkelerin halkları ortak çıkarlarını daha çok fark etmeye başlamıştır²⁷.

²⁵ Veysel Bozkurt, **Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, 1.Baskı, Alfa Yayınları, 2000, s.19

²⁶ David Held ve diğerleri, **Global Transformations: Global Transformations-Politics, Economics and Culture**, Polity Press, Cambridge, 1999, <http://www.polity.co.uk/global/globocp.htm> (30.10.2008), s.2-4

²⁷ Veysel Bozkurt, a.g.e., s.21

b. Küreselleşme Karşıtları

Bu grup küreselleşmeye her konuda kuşkuyla yaklaştıkları için kuşkucular olarak da anılmaktadır. Noam Chomsky, Paul Hirst, Grahame Thompson ve Immanuel Wallerstein bu yaklaşımın ilk savunucularındandır. Diğer yaklaşımçılar küreselleşmenin yalnızca yararlarına vurgu yaparken kuşkucular, bütünleşen dünya ile doğacak yeni tehditlere işaret etmektedir²⁸. Kuşkucular, küreselleşme sürecinin ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan çok bir ideolojik tutum olduğunu düşünmektedir. Küreselleşmenin geçmişine yani 19. yüzyıla bakarak o dönemde de önemli derecede mal ve para hareketinin gerçekleşmiş olduğunu belirtmektedir. Dünya ekonomisinde duvarların kaldırılması yönündeki günümüzde yaşanan gelişmelerin, 100 yıl öncesine benzer bir duruma geri dönüşten başka bir şey olmadığını savunarak küreselleşmenin yeni bir süreç olmadığını söylemektedir²⁹.

Kuşkuculara göre küreselleşme, beklenilmeyen bir şey değildir. Yalnızca radikaller tarafından abartılarak bir efsane haline getirilmiştir. Dünya ekonomisi geçmişte olduğundan daha az bütünleşmiştir. Küreselleşme sürecinin karşısında gelişen bölgeselleşme, küreselleşmenin alternatifi olmuştur. Bu yaklaşıma göre küreselleşme bir bütünleşmeyi değil, farklı kültürler, farklı uygarlıklar ya da bölgeler arasındaki çatışmaları beraberinde getirecektir.

c. Dönüşümcüler

Bu gruba göre küreselleşme, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güçtür. Son yıllarda küreselleşme konusunda yapılan araştırmalar ile çok farklı bir dönemde yaşadığımız belirtilmektedir. Önceki pazarlara göre şimdi daha çok bütünleşen yeni bir küresel pazar oluşmuştur. Ticareti yapılan mal miktarı büyük ölçüde artmıştır. Bilgi, eğlence, iletişim ve elektronik ile finans ekonomisi içeren hizmetler ekonominin en önemli sektörü haline gelmiştir.

²⁸ Biljana Rakić, "Economic Aspects Of Globalization", **Facta Universitatis Series: Economics and Organization**, Vol.3, No:1, 2006, s.16

²⁹ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, (Çev. Osman Akınhay), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.40

Dönüşümcüler, küreselleşme konusunda kuşkuculardan daha ziyade radikallere yakın durmaktadır. Ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırıldığını kabul ettiği halde hem radikallerin ‘egemen ulus devletin sonu geldi’ iddialarını hem de kuşkucuların ‘hiçbir şey değişmedi’ tezini reddetmektedirler³⁰.

Tablo 2: Küreselleşmenin Kavramsallaştırılması: Üç Eğilim

	AŞIRI KÜRESELÇİLER	KUŞKUCULAR	DÖNÜŞÜMCÜLER
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları Geçmiş dönemden daha zayıf jeo-yönetişim	Tarihsel olarak eşi görülmedik düzeyde küresel karşılıklı bağımlılık
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetim Küresel sivil toplum	Dünya 1989’larda olduğundan daha az karşılıklı bağlı	Yoğun ve derin küreselleşme
Ulusal hükümetlerin gücü	Geriliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediliyor Yeniden yapılıyor
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm, teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşmanın kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Giderek artan bir şekilde Güney’in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim motif	McDonalds, Madonna vs	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun dönüşümü
Küreselleşmenin kavramsallaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinde yeniden düzenlenmesi ile	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi ile
Tarihsel yörünge	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar Uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık: küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus devletin sonu	Uluslararasılaşma devletin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor

Kaynak: David Held ve diğerleri, a.g.m, s.4

Tablo 2’de küreselleşme yaklaşımlarındaki üç eğilim gösterilmiştir. Aşırı küreselleşmecilere göre küresel yönetim anlayışı ve küresel sivil toplumun rolü artarak ulus devlet anlayışı önemini yitirmiştir. Teknoloji ve kapitalizm küreselleşmenin itici gücüdür. Kuşkuculara göre dünya ekonomisi daha az karşılıklı bağımlılıklar yaşamaktadır. Devlet ve piyasalar küreselleşmenin itici gücü olarak kabul edilmektedir. Bölgeselleşme küreselleşme sürecine bir alternatif olmakta ve böylece bölgesel bloklar önem kazanmaktadır. Dönüşümcülere göre ise küreselleşme

³⁰ Veysel Bozkurt, a.g.e., s.21-23

sürecinde ulus devletlerin gücü yeniden yapılandırılmaktadır. Karşılıklı bağımlılıklar artarak daha çok bütünleşen yeni bir küresel pazar oluşmuştur.

3. Küreselleşmeyi Ortaya Çıkaran Faktörler

Küreselleşme uluslar, toplumlar ve yerel gruplar arası karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin artması, derinleşmesi ve hızlanması ile ilgili bütün eğilim ve olguları kapsamaktadır. Küreselleşme süreci ise ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda içinde var olunan, ulusal ve toplumlar arası ilişkilerde yaşanan değişim ve dönüşümler olarak tanımlanmaktadır³¹. Bu sürecin ortaya çıkmasında etkili birçok faktörü ekonomik, siyasal ve teknolojik faktörler olmak üzere üç temel başlık altında toplamak mümkündür.

a. Ekonomik Faktörler

1970’li yıllarda gelişmiş ülke ekonomilerinde gerçekleşen üretimin ölçek ekonomileri sınırına gelmiş olması ve gerçekleşen Petrol Krizi sonrası Batı’da yaşanan stagflasyon sorununu çözmeye çabası ile dış piyasaya açılma eğilimi küreselleşme sürecine zemin hazırlamıştır. Ayrıca çok uluslu şirketlerin yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde yatay ve dikey bütünleşme oluşturarak gerçekleştirdikleri üretim tüm dünyaya yayılmıştır. Bu gelişme küreselleşme sürecini başlatan nedenlerdendir.

1970’li yıllarda Petrol Krizi ile başlayan yapısal ayarlama aşamasında, merkez ülkeler, teşvik uygulamalarıyla kendi sanayilerini kurarlarken çevre ülkelerin de dışa açılma politikaları uygulamaları istenmiştir. Yapısal ayarlama sürecinin ilk adımında bazı sektörler seçilerek teşviklerle rekabet güçlerinin artırılması sağlanmaktadır. Diğer yandan rekabet gücünü yitiren sanayi dallarının çevre ülke ve bölgelere kaydırılması ile üretimin küreselleşmesi süreci başlamıştır.

b. Siyasal Faktörler

1970’lerin sonunda ABD’de devletin küçülmesi ve kamu sektörünün piyasa ekonomisi faaliyet alanından çekilmesi gereği küreselleşme sürecini başlatmıştır.

³¹ DPT, **8.BYKP Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raporu**, DPT:2544- ÖİK:560, Ankara, 2000, s.1

1980'lerde ise Gorbaçov'un serbestleşme politikalarını benimsemesi ile küreselleşme eğilimi Doğu Bloku'na yayılmıştır.

Doğu Bloku'nun ve Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra serbest piyasa ekonomisi ve serbest ticaret lehine eğilimler artmıştır. Bu süreçte tüm maliyetine rağmen eski devletçi ekonomiler yabancı sermayeden yararlanma çabası içine girmişlerdir. 1980'lerin sonlarında gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları borç krizinin de etkisiyle serbest piyasa mekanizması tüm dünya ülkelerine yayılmıştır.

c. Teknolojik Faktörler

1920'lerde Fordist üretim yapısı kitlesel üretimi gerçekleştirmiştir. 1970'lerde ise bu üretim tarzının yerine özel sipariş modeli gelmiştir. Kitlesel üretim tarzı dikey bütünleşme modelini gerektirirken, özel sipariş modeli ise esnek üretim yapısını ve yatay bütünleşmeyi esas almıştır.

1980'lerden itibaren bilgi teknolojilerinin yaygınlık kazanması ile dünyada zaman ve yer kavramını ortadan kaldırmıştır. Bu durum ilk etkisini finans piyasalarında hissettirmiş ve finansal piyasaların bütünleşmesi hız kazanmıştır³². 20. yüzyılda meydana gelen teknolojik gelişmeler ve özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki yaşanan hızlı gelişim süreci toplumsal yapı üzerinde önemli değişimlere neden olmuştur. Bu süreç toplumda değer yargılarının değişmesinden hayat standartları, ilişkiler ve anlayışların farklılaşmasına kadar çeşitli değişiklikler yaratmıştır. Toplumların sahip olduğu ve kullandığı bilgi, gelişmişlik düzeyleri için bir ölçüt haline gelmiştir³³.

B. Bilgi Toplumu

21. yüzyılda dünya geleneksel siyasi blokların ortadan kalktığı, her alanda liberalleşmenin hızlandığı, teknolojik gelişmelerin önemli değişimlere neden olduğu bir döneme girmiştir. Ulusal sınırlar içinde mal ve finans piyasaları zorlanmakta ve ülkelerin boyutlarını aşmaktadır. İletişim ve ulaştırma teknolojilerinde yaşanan hızlı

³² Nurdan Aslan, a.g.m., s.9-11

³³ A.Osman Balkanlı, "Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine", **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:21, Sayı:1, 2002, s.13

gelişim küreselleşme sürecinin hem nedeni hem de sonucu olarak dünyayı demokratikleşme, hukukun üstünlüğü, insan hakları, liberalizm gibi değerler etrafında gelişen ekonomik, siyasi ve kültürel bir küreselleşmeye doğru itmektedir.

Öte yandan iletişim teknolojisinde meydana gelen ve karşılıklı etkileşimi sağlayan gelişmeler dünyanın her köşesinde evrensel standartlarda mal ve hizmet üretilmesini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, ülkelerin bilgiye ve teknolojiye olan hızla ihtiyacı artış göstermektedir. Bilgi ve teknolojinin gelişmesi özellikle gelişmiş ülkelerde büyük önem kazanmıştır. Dünyadaki hızlı kalkınma çabaları, az gelişmiş bölgelerdeki hızlı nüfus artışı; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki tüketim kalıplarının değişimine, çevrenin bozulmasına, hava, su ve toprak kirlenmesine ve bu nedenle de yaşam standartlarının düşmesine yol açmaktadır³⁴.

Küreselleşme ile ortaya çıkan köklü yapısal değişimde sanayi toplumunun yerini yapısal farklar taşıyan bilgi toplumu almaktadır. Farklı paradigmalara dayanan yeni toplumda, eskiden toplumun temel özelliği olan fabrika ve maddi üretim yerine bilgi üretimi önem kazanmaktadır. Ayrıca sanayi toplumunun önemli faktörü olan sermaye ve üretim faktörü olan hammadde ve işgücü önemini kaybederek, bilgi en önemli faktör olma özelliğini taşımaktadır³⁵.

Küreselleşme, bilgi toplumu, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve çeşitlerinin hızla artması ile toplumsal ilişkilerde yoğunlaşma gerçekleşmiştir. Küreselleşme sürecinin gelişiminde önemli etkisi olan bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yenilikler, ekonomik ve sosyal yaşamın her alanını ve toplumun tüm kesimlerini çeşitli yönlerden etkisi altına alarak toplumsal bir dönüşüme neden olmaktadır. 21. yüzyıla şimdiden damgasını vuran bu teknolojiler, yeni bir toplumsal dönüşüme yani bilgi toplumuna zemin oluşturmaktadır.

Bilgi toplumuna dönüşümün ana hedefi, rekabet gücü artırılarak dünya milli gelirinden daha çok pay alabilmek ve toplumsal refah düzeyini yükseltmektir. Bunun

³⁴ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika**, 6.Baskı, Beta Yayınevi, 2002, s.218

³⁵ Erol Kutlu, **Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1209, Eskişehir, 2000, s.40-41

gerçekleştirilmesinde ön şart, sürdürülebilir büyüme ve istihdamın sağlanmasıdır. Sürdürülebilir büyüme ise verimlilik artışına dayalı rekabet gücünün artırılması ile mümkündür. Bilgi ve iletişim teknolojileri; bilgiyi üretme, işleme ve saklama, paylaşma ve kolay erişim, karar alma süreçlerinde etkin kullanım, yeni organizasyonel yapılar ve iş süreçlerinin oluşumu ve yeni pazarlara erişim olanakları sunarak verimlilik artışı sağlanmasında kritik rol oynamaktadır. Böylece sürdürülebilir büyüme ve rekabet gücünün sağlanması için bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik ve sosyal yaşamın her alanında etkin kullanımı önem kazanmaktadır³⁶.

Küreselleşme sürecinde yeni teknolojilerin diğer ülke ekonomilerince hızla transferi, haberleşme ve bilgi ağının genişlemesi, üretim faktörlerinin daha akışkan hale gelmesi, sermaye giriş çıkışlarının kolaylaşması ve ülkeler arası sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi dünya ekonomileri üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır. Bununla birlikte ekonomik birimlerin üretim maliyetlerini düşürme çabaları doğal kaynakların azalmasına ve bu kaynakların aşırı tüketimi ise çevre tahribatına neden olmaktadır. Küreselleşme ile rekabetin bilgi merkezli oluşu, AR-GE faaliyetlerinin çoğalması ve verimlilikte artış görülmesine rağmen bu olumsuzluklar günümüzde hızla devam etmektedir³⁷. Küreselleşme sürecinde yaşanan teknoloji gelişimi, üretim artışı ve ülkeler arası yaşanan ilişkiler gibi olumlu gelişmeleri arttırıcı ve çevre tahribatı gibi olumsuz gelişmeleri azaltıcı çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

1. Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Dönüşüm

İnsanlığın 3-5 bin yıllık tarihinde ilkel toplum, feodal toplum, sanayi toplumu ve bugün de bilgi toplumunu yaşamaktadır. Geçmişten günümüze küreselleşen süreçte her dönem kendine özgü özellikler taşımaktadır. Sosyo-ekonomik gelişme sürecinde toplumlar ilkel toplumdan tarım toplumuna, tarım toplumundan sanayi

³⁶ DPT, **Bilgi Toplumu Stratejisi (2006-2010)**, DPT:2699, Ankara, Temmuz 2006, s.1-3

³⁷ Mevlüt Karabıçak, a.g.m.,s.123

toplumuna günümüzde ise sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş şeklinde üç farklı gelişme aşaması yaşayarak dönüşüme uğramıştır³⁸.

Bu gelişme aşamalarından insanlık tarihine iz bırakan aşamalardan birincisi insanları ilkel yaşamdan toprağa ve yerleşik düzene bağlayan tarım toplumuna geçiş, ikincisi tarım toplumundan kitlesel üretimin, tüketimin ve eğitimin önemli olduğu sanayi toplumuna geçiş, üçüncüsü ise kitlesel refahın, bilginin ve nitelikli insan sermayesinin önem kazandığı bilgi toplumu aşamasıdır.

Birinci aşama olan tarım toplumuna geçişte yaklaşık yirmi bin yıl önce bazı avcı ve toplayıcı gruplar hayatlarını devam ettirebilmek için evcilleştirilmiş hayvanlar yetiştirmeye ve toprakları ekmeğe başlamıştır³⁹. İlkel toplumda doğanın verdikleriyle yetinen insanlık, tarım toplumuna geçişle ekip biçerek daha çok üretim gerçekleştirmiştir. Bu dönemde toprağa bağlı beslenme biçimi başlamış ve insanlar besin kaynaklarını kontrol altına almıştır⁴⁰.

İkinci aşama 18. yüzyılın sonuna doğru yaşanan Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi sonucunda oluşan sanayi toplumuna geçiş aşamasıdır. Sanayi toplumu aşamasında tarım toplumunun temel girdisi olan toprak yerine sanayi toplumunun zenginlik ve refah artışının kaynağı olan sermaye malları yani makineler geçmiştir. Sanayileşmek, sermaye malları stokları olarak makine ve teçhizat donanımının artışı anlamına gelmektedir⁴¹.

Sanayi Devrimi, ekonomik faaliyetlerin hızla artmasını sağlayarak toplumun tüm alanlarında değişime yol açmıştır. Yeni teknolojilerin üretimde kullanılması ve işbölümü sayesinde üretim ve verimlilikte artış yaşanmıştır. Tarıma dayalı geleneksel toplumda üretim, evlerde, el tezgahlarında yapılırken sanayi devrimi ile üretim

³⁸ İbrahim ORTAŞ, “Bilgi Toplumuna Geçiş ve Sorunları”, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/ibrahim_ortas_bilgi_toplumuna_gecis_ve_sorunlar.pdf (24.11.2008)

³⁹ Faruk Kocacık, “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:27 Sayı:1, Mayıs 2003, s.1

⁴⁰ Hüsnü Erkan ve Canan Erkan, **Kültür Politikamızda Yeni Boyutlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1998, s.23

⁴¹ Hüsnü Erkan, “21. Yüzyıla Girerken Bilgi Toplumu ve Türkiye”, **Yeni Türkiye 21.Yüzyıl Özel Sayısı**, Sayı:19, Ocak-Şubat 1998, s.134

fabrikalarda yapılmaya başlamış olup toplum yapısı, davranış kalıpları değişmiştir. Ayrıca tarım toplumunda uzun yıllar içinde gelenekleşmiş değerler sisteminin belirlediği durağan bir dünya görüşü hakim iken sanayi toplumu Rönesans, reform ve aydınlanma çağının birikimleri içinde paradigma değişimi yaşayarak geleneksel düşünceden mekanik düşünceye geçiş yapmıştır⁴².

Sanayi Devrimi ile elektronik, bilişim ve ekonomi unsurlarından doğan otomasyon devri başlamıştır. Bu dönemde kömüre dayalı buhar makineleri, fabrikalar, deniz ve demiryolu ulaşım sistemleri yaygın uygulama alanlarını oluşturmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru elektrik enerjisinin devreye girmesiyle merkezi olarak üretilen enerji geniş bölgelere iletilerek kullanılabilmiştir. Petrolün enerji kaynağı olarak kullanılması ile yeni teknolojiler ortaya çıkmış ve otomobil toplumları etkilemiştir. İkinci otomasyon dönemi ise elektriğin enformasyon içerebilme ve iletebilme özelliklerinin gelişmesine dayalı olarak ortaya çıkmıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen sanayileşme hareketi, toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılarında büyük değişimlere yol açmış ve sanayileşme, gelişmekte olan ülkeler tarafından temel kalkınma politikası amacı haline gelmiştir. Sanayileşme ve otomasyon, teknolojik gelişmeyi ve yapısal değişimi sağlayarak birçok toplumsal soruna da neden olmuştur. Yeni teknolojilerin gelişmesiyle sanayileşmenin beraberinde getirdiği hızlı nüfus artışı, ekonomik büyüme, sanayileşme ve yatırımlar sonucunda ortaya çıkan gıda üretimi yetersizliği, yenilenemeyen doğal kaynakların aşırı tüketimi ve insan yaşamını tehlikeye sokan çevre kirliliği gibi sorunlar yerini bilgi ve insan sermayesinin, bilgi kullanımının önem kazandığı bir değişime bırakmıştır⁴³.

Üçüncü aşama ise yeni teknolojilerin gelişimiyle bilgi sektörünün, bilgi üretiminin, bilgi sermayesinin ve nitelikli insan faktörünün önem kazandığı, eğitimin sürekliliğinin ön plana çıktığı, iletişim teknolojileri, elektronik ticaret gibi yeni gelişmeler ile toplumu ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal açıdan sanayi

⁴² Hüsnü Erkan, “21. Yüzyıla Girerken Bilgi Toplumu ve Türkiye”, s.134

⁴³ Coşkun Can Aktan ve Mehtap Tunç, “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, **Yeni Türkiye 21. Yüzyıl Özel Sayısı**, Sayı:19, Ocak-Şubat 1998, s.119-120

toplumunun ötesine taşıyan bir gelişme aşaması olarak bilgi toplumu aşamasıdır. Bilgi Toplumu, bilgi üretim ve iletiminin yaygınlaştığı, bilginin temel güç olduğu ve bilgi işi ile uğraşanların çoğunlukta olduğu, öğrenmenin yaşamın bir parçası haline geldiği bir toplumsal yaşam biçimidir⁴⁴.

Tarıma dayalı toplum yapısından sanayi toplumuna dönüşüm uzun sürmüştür. Sanayi toplumu yapısı 100 yıl içinde oluşurken bilgi toplumu ilk 10 yılında köklü ve önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna dönüşümün hızlı gerçekleşmesinin temel nedeni, yeni teknolojilerin gelişme hızı ile insanların bu teknolojilere uyum esnekliğinin yüksek oluşundan kaynaklanmaktadır. İnsanlar teknolojik yenilikler konusunda sanayileşme sürecine göre daha duyarlı, bilinçli olup geniş olanaklara da sahiptir. Bu durum bilgi toplumunun sanayi toplumuna göre insanlığa daha köklü değişimler yaşatacağının göstergesi olmuştur⁴⁵.

Bilgi toplumu kavramı 1900'lerden önce ortaya atılmış olup iletişim çağı kavramı ilk kez Kanada'lı iletişimci Marshall Mc Luhan tarafından 1962 yılında kullanılmıştır⁴⁶. 1967 yılında ABD'de sosyal gelirin % 25'ini bilgi-iletişim mal ve hizmetlerinin üretimi, işletme ve dağıtımını oluşturmaktadır. Bilgi sektörünün ürünü olan mallar arasında bilgisayarlar, iletişim ve elektronik araçlar, reklam, eğitim, iletişim geliştirme araştırma ve hizmetleri, sigortacılık yer almaktadır. ABD'nin 1977 yılındaki mali gelirinin yaklaşık yarısı bu sektörden elde edildiğinden yeni doğan bu toplumsal yapıya değişik isimler verilmiştir. Örneğin, Fritz Machlup'un bilgi ekonomisi; George Lichtheim burjuva-sonrası toplum, Herman Kahn ekonomi-sonrası toplum, Murray Bookchin kıtlık-sonrası toplum, Kenneth Boulding uygarlık-sonrası toplum, Rolf Dahrendorff'un post-kapitalizm, Amitai Etzioni'nin post-modern; Daniel Bell'in post-üçüncü ve Peter F.Drucker'in Post Business Society olarak isimlendirildiği bir toplum yapısı doğmaktaydı⁴⁷. Bu yeni toplum

⁴⁴ Güney Nayır, "Bilginin Değişen Anlamı ve Kavram Tartışmaları", **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Doç.Dr. Feramuz AYDOĞAN Anısına**, Cilt:2, Sayı:1, Nisan 2001, s.334

⁴⁵ Hüsnü Erkan, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 4.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.11

⁴⁶ Bülent Yılmaz, "Bilgi Toplumu: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:15,Sayı:1, 1998, s.149

⁴⁷ İsmail Hira, "Bilgi Toplumu Bağlamında Toplumsalın Yapısal Dönüşümü ve Türkiye Gerçeği", **1. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli, 2002, s.76

yapısını Porat 1978 yılında bilgi toplumu olarak adlandırmıştır. Masuda da kitabının ilk baskısında bilgi toplumunu tercih etmiştir⁴⁸.

Alvin Toffler'e göre birinci dalga tarım toplumunu, ikinci dalga sanayi toplumunu oluşturmaktadır. Üçüncü dalga ise bilgi toplumuna geçiştir. Somut bilgi yönü olmayan ürün ve mallar üzerine inşa edilen tarım toplumu ekonomisi ikinci dalga ile yerini somut ama sembolik değeri olan paraya bırakmıştır. Üçüncü dalganın yol açtığı bilgi toplumunda ise enformasyon ekonominin soyut parasını oluşturmaktadır⁴⁹.

Daniel Bell, sanayi sonrası bilgi toplumunun beş boyutunun olduğunu belirtmektedir:

1.Boyut: Mal üretiminden hizmet sektörüne doğru bir değişimin yaşandığı ekonomi ile ilgilidir.

2.Boyut: Çalışma alanı içinde ortaya çıkar. Bu alanda gözlemlenen, yapılan işin türünde teknik ve profesyonel sınıfın üstünlüğü lehine bir değişmedir.

3.Boyut: Sanayi sonrası toplumun, toplum için gerekli yeniliklerin sağlanmasında ve politik kararların alınmasında kuramsal bilginin merkezi rol almasıdır.

4.Boyut: Teknoloji ve teknolojik değerlerin kontrolü anlamında geleceğe yöneliktir.

5.Boyut: Karar almayı ve yeni bir entelektüel teknolojinin yaratılmasını içerir.

Bell'in bu sınıflandırması, sanayi toplumu ile bilgi toplumunun altyapısının farklı olduğu düşüncesine dikkat çekmektedir. Sanayi toplumunda üretimi olanaklı kılan, standardize/rasyonelize edilmiş işbölümüdür. Martin; teknolojik, sosyal, iktisadi, siyasal ve kültürel açılardan bilgi toplumunun gelişim modeli için şöyle bir sınıflandırma yapmıştır⁵⁰:

⁴⁸ Hüsnü Erkan, a.g.e., s.71-72

⁴⁹ Alvin Toffler, **Yeni Güçler Yeni Şoklar**, (Çev. Belkis Çorakçı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992, s.82

⁵⁰ Mehmet Meder, "Bilgi Toplumu ve Toplumsal Değişim", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:9, 2001, s.73-74

Tablo 3: Bilgi Toplumu Gelişimi Kriterleri

Teknolojik Kriter	Bilgi teknolojileri anahtar güçtür. Evde, eğitimde, fabrikada bilişim teknolojilerinin yaygın bir kullanımı söz konusudur
Sosyal Kriter	Bilgi hayat kalitesini çoğaltır. Yaygın enformasyon bilinci, yüksek nitelikli bilgiye son kullanıcı erişimi yaygındır.
İktisadi Kriter	Bilgi, iktisadi faktörlerin anahtarıdır: kaynak, hizmet, mal, ürün ve istihdam gibi
Siyasal Kriter	Bilginin serbestisi, uzlaşma ve katılımın artmasıyla karakterize edilen siyasal sürece yol açar.
Kültürel Kriter	Ulusal ve bireysel gelişmenin ilgi merkezindeki bilgi, değerinin yükselmesiyle, bilginin kültürel değerinin tanınması

Kaynak: Mehmet MEDER, a.g.m., s.74

Tablo 3’de gösterilen bilgi toplumu gelişim kriterlerine göre bilginin teknolojilerin kullanımında, bireylerin sosyal yaşam kalitesini attırmada, iktisadi faktörlerin kullanımında, siyasal ve kültürel yaşamda önemli rol oynadığı belirtilmektedir.

Masuda’nın bilgi toplumunun nasıl olacağına dair iki varsayımı bulunmaktadır. Birincisi bilgi toplumunun oluşturulmasında ve geliştirilmesinde bilgiye dayalı ürünler rol oynayacağı için bilgi toplumunun şimdiki sanayi toplumundan farklı bir toplum olacağıdır. İkincisi ise, sanayi toplumunun gelişerek gelecek toplum yapısı için model oluşturacak olmasıdır. Masuda, bilgi toplumu ile sanayi toplumu arasındaki temel farklılıkları karşılaştırdığı aşağıda verilen Tablo 4’de, teknolojik, sosyo-ekonomik ve değer ölçüleri açısından her iki toplumsal biçimlenmenin farklı anlayışlar üzerinde yükseldiklerini iddia etmektedir⁵¹.

⁵¹ Yoneji Masuda, **Managing in the Information Society**, Mass: Basil Blackwell, 1990, s.3

Tablo 4: Sanayi ve Bilgi Toplularının Karşılaştırılması

		SANAYİ TOPLUMU	BİLGİ TOPLUMU
YENİLİKÇİ TEKNOLOJİ	- Öz - Temel fonksiyon - Üretim gücü	- Buhar makinesi - Fiziksel emeğin ikamesi - Maddi üretim gücü	- Bilgisayar - Zihinsel emeğin ikamesi - Bilgi üretme gücü
SOSYO-EKONOMİK YAPI	- Ürünler - Üretim merkezi - Piyasa - Öncü endüstriler - Endüstriyel yapı - Ekonomik yapı - Sosyo-ekonomik ilke - Sosyo-ekonomik özne - Sosyo-ekonomik sistem - Toplum biçimi - Ulusal hedef - Hükümet biçimi - Sosyal değişimin itici gücü - Toplumsal problemler - En ileri aşama	- Faydalı mallar ve hizmetler - Modern fabrika - Yeni dünya, koloniler, tüketici satın alma gücü - İmalat sanayileri - Tarım, sanayi ve hizmetler - Meta ekonomisi - Fiyat ilkesi - Şirket - Sermayenin özel mülkiyeti, serbest rekabet, kar maksimizasyonu - Sınıflı toplum - Gayri safi ulusal refah - Parlamenter demokrasi - İşçi hareketleri ve grevler - İşsizlik, savaş, faşizm - Yüksek kitlevi tüketim	- İletişimsel bilgi, teknoloji, bilimsel bilgi - Bilgi kullanımı - Bilimsel bilgi sınırlarının, bilgi alanının genişlemesi - Entelektüel endüstriler - Sanayi yapısı matrisi - Sinerjik ekonomi - Amaç ilkesi - Gönüllü topluluklar - Altyapı, sinerji prensibi, toplumsal yararın önemi - Fonksiyonel toplum - Gayri safi ulusal tatmin - Katılımcı demokrasi - Sivil hareketler ve sorunlar - Gelecek şokları, terör, kişisel dokunulmazlığın ihlali - Yüksek kitlevi bilgi yaratılması
DEĞERLER	- Değer standartları - Etik standartlar - Zamanın ruhu	- Maddi değerler - Temel insan hakları - Rönesans	- Zaman değerleri - Öz-disiplin, toplumsal katılım - Globalizm

Kaynak: Yoneji Masuda, a.g.e., s.6

Bilgi toplumunun temel özellikleri sanayi toplumunun özellikleri ile karşılaştırmalı olarak sınıflandırıldığında;

◦ Sanayi toplumunda maddi sermayenin yerini bilgi toplumunda bilgi ve insan sermayesi almaktadır.

◦ Sanayi toplumunda mal ve hizmet üretiminde gelişmenin başlangıcı olan buhar makinesinin yerini bilgi toplumunda bilgisayarlar almaktadır.

◦ Sanayi toplumunda kol gücünün yerini, bilgi toplumunda beyin gücü almaktadır.

◦ Sanayi toplumunda sanayi malları ve hizmet üretimi yapılmaktadır. Bilgi toplumunda ise bilgi ve teknoloji üretimi gerçekleşmektedir.

◦ Sanayi toplumundaki fabrikaların yerini bilgi toplumunda bilgi kullanımını içeren bilgi ağları ve veri bankaları almaktadır. Bilgi, dünyanın her tarafında üretilmekte ve iletişim teknolojisi aracılığıyla anında her tarafa yayılmaktadır.

◦ Bilgi toplumu işgücünden tasarruf sağlamakta böylece kısa dönemde işsizlik, uzun dönemde ise yeni teknolojilerin küresel etkiler ortaya çıkarmaktadır.

◦ Sanayi toplumundaki genel eğitimin yerini bilgi toplumunda eğitimin bireyselleşmesi ve sürekliliği almaktadır.

◦ Sanayi toplumunda tarım, sanayi ve hizmetler sektörü varken, bilgi toplumunda bu sektörlerin yanı sıra bilgi sektörü de ortaya çıkmaktadır.

◦ Sanayi toplumundaki özel ve kamu iktisadi kuruluşlardan farklı olarak bilgi toplumunda gönüllü kuruluşların önem kazanmaktadır.

◦ Sanayi toplumunda başlıca üretim faktörleri emek, doğa, sermaye, girişimci iken, bilgi toplumunda üretim sürecinde bu üretim faktörlerinin yanı sıra teknik bilgi de ön plana çıkmaktadır.

◦ Sanayi toplumunda üretilen mal ve hizmetlerin kıtlığı söz konusu iken, bilgi toplumunda bilgi sürekli artmakta ve artan verimler özelliği içermektedir.

◦ Sanayi toplumunda üretilen mal ve hizmetlerin bir yerden bir yere taşınmasında uzaklık ve maliyet önemli iken, bilgi toplumunda bilgi otoyolları ile tüketici ile bilgi arasındaki uzaklık önemini kaybetmekte ve maliyetler minimuma inmektedir.

◦ Sanayi toplumunda tüketici taleplerinin karşılanmasında mal ve hizmetlerin mobilitesi oldukça düşük, bilgi toplumunda ise bilginin mobilitesi kolaydır. Bu durum, bilginin sınırsız bir tüketici tarafından tüketilmesine ve yenilikleri teşvik etmesine yol açmaktadır.

◦ Sanayi toplumunda politik sistem temsili demokrasi iken, bilgi toplumunda katılımcı demokrasi anlayışının daha belirgin bir önem kazanacağı düşünülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde adına "Tele-Demokrasi"

denilen bir değişimin ileriki yıllarda yaşanacağı tahmin edilmektedir⁵². Sanayi toplumundan bilgi topluma geçişte⁵³;

- hiyerarşi yerine eşitlik
- uyum ve uygunluk yerine kişisel nitelik ve yaratıcılık
- standardizasyon yerine farklılık
- merkezileşme yerine merkeziyetçilikten uzaklaşma
- etkinlik yerine etkililik
- uzmanlaşma yerine bütünsellik, çok disiplinlilik
- maddi refah maksimizasyonu yerine yaşam kalitesi artışı ve maddi kaynakların korunması
- ürünün sayısal içeriği yerine kalitenin öne çıkışı
- güvenlik yerine kendini kanıtlama ve kendini gerçekleştirme gerçekleşmektedir.

Bilgi toplumunda fabrikalardaki üretim süreci yerini robotlara bırakmıştır. Ulaşım ve iletişim alanlarında yaşanan gelişme ile elektronik iletişim araçları bireysel iletişimin küresel düzeyde genişlemesini sağlamıştır. Bilgi toplumuna geçişte üç devrim birbiriyle çakışmıştır. Bunlar;

- Yeni üretim ve yönetim biçimiyle kendini ortaya koyan ekonomik devrime bilgi ekonomisi devrimi de denilmektedir.
- Dünya ekonomisine yeniden şekil veren değişim süreçlerinin oluşturduğu küreselleşme devrimidir.
- Ekonomik ve küreselleşme devrimlerinin temelinde yatan bilişim teknolojileri devrimidir.

Ekonomik üretim artık küresel düzeyde planlanarak pazarlanmaktadır. Üretim girdileri her yerden sağlanabilirken çıktı da her yere pazarlanabilmekte ya da üretim birimi her yerde kuruluş yeri seçebilmektedir. İletişimde sağlanan hızla birlikte üretim süreci küçülerek esnek bir yapı kazanmıştır. Yaşanan bu değişim ise ekonomide hız, verimlilik, çeşit ve kalite devrimi yaratmıştır.

⁵² Coşkun Can Aktan, Mehtap Tunç, a.g.m., s.122

⁵³ Hüsnü Erkan, “21. Yüzyıla Girenken Bilgi Toplumu ve Türkiye”, s.136-137

Sanayi toplumundan devralınan piyasa sistemi, küreselleşen içeriği ile varlığına devam etmiştir. Sanayiden çok bilgi ve hizmet üretimi yoğunlaşmıştır. Yenilikler bilgi üretimini arttırmış olup yeniliklerin üretildiği birimler teknoparklar ve bunun gerçekleştiği coğrafi mekanlar ise teknokentler olmuştur. Teknokentler ve teknoparklar, üniversite ve araştırma kurumlarının bulunduğu mekanlarda oluşurken yeni çekim merkezleri haline gelmişlerdir. Bu çekim merkezleri büyük sanayi kentleri dışında fakat yakınlarında yer almaktadır⁵⁴.

2. Bilgi Toplumunun Özellikleri

Bilişim teknolojilerine dayalı olarak şekillenen bilgi toplumu günümüz sanayi toplumundan farklı bir toplum özelliği sergilemektedir. Bilgi toplumunun farklılık taşıyan temel özellikleri aşağıda sıralanmaktadır.

a. Bilginin Önem Kazanması

Sanayi toplumunda ön planda olan maddi ürünlerin üretimi yerine bilgi toplumunda, bilgi üretimi önem kazanmıştır. Böylece bilgi toplumunun lokomotif gücü ve temel kaynağı bilişim teknolojisinin ürünü olan bilgidir. Bilgi toplumunda bilgisayarlar, bilginin kitle halinde üretilmesini, işlenmesini, dağıtılmasını, saklanmasını ve kullanılmasını sağlamaktadır.

Bilgi toplumunun iletişim altyapısı, belli merkezlere bağlı nokta-ağ sistemi ve ağ sistemlerinden oluşmaktadır. Bu sistemlere bağlı olan bilgi bankaları, araştırma merkezleri ve kişisel bilgisayarlar sayesinde bilgi üretimi bilgi-işlem teknolojisi sistemi içinde gerçekleşir. Bilişim bilgisi, bilgi toplumunda gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinin ana girdisi ve tüketimin en önemli girdisi haline gelmektedir.

b. Küreselleşme

Günümüzde ulusal ekonomilerin birbirleriyle olan yoğun ilişkileri, artan bilgi ve enformasyon talebi bilişim sektörünün genişlemesine neden olmaktadır. Bu nedenle sektör ulusal ve uluslararası düzeyde sürükleyici sektör haline gelerek küreselleşme eğilimine gitmektedir. İletişim sistemleri gelişimi ile ülke sınırları

⁵⁴ Hüsnü Erkan, Canan Erkan, a.g.e., s.41-43

küçülerek bölgesel bloklaşmaya dayalı bütünleşme eğilimleri gerçekleştirmiştir. Bilgi toplumunda bölgesel gelişmeler ve birleşmeler önem kazanmakta olup, küresel ekonomi ve uluslararası rekabet etkin olmaktadır.

c. Bilgi Sektörünün Doğuşu

Sanayi toplumunda tarım, sanayi ve hizmet sektörleri varken, bilgi toplumunda bu sektörlerle bilgi sektörü de eklenmiştir. Bilgi toplumunda bilişim bağlantılı sanayiler sayesinde bilgi sektörü toplumsal yapıda önemli bir konumdadır. Sektörün altyapısının devlet tarafından kurulmasıyla bilgiye dayalı insan sermayesi ön plana çıkmaktadır.

Bilgi sektöründeki istihdamla ilgili yapılan çalışmalarda OECD tarafından hazırlanan bilgi tabanlı mesleklerden yararlanılarak gerçekleştirilen ISCO (Meslekler Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması) işgücü sınıflamasının 1.,2.,3. gruplarına dahil olanlar bilgi sektöründe çalışanlar olarak değerlendirilmiştir. Çalışanların sektörlere göre sınıflaması şu şekildedir;

- Bilgi Sektörü

- Teknik ve uzmanlık gerektiren işlerde çalışanlar
- İdare, yürütme ve yönetimde çalışanlar
- Sekreteryaya hizmetlerinde çalışanlar

- Tarım Sektörü

- Çiftçilik, hayvancılık, ormancılık, avcılık vb. alanlarda çalışanlar

- Sanayi Sektörü

- Endüstri ürünleri üretiminde çalışanlar
- Madencilik alanında çalışanlar

- Hizmet Sektörü

- Taşıma ve haberleşme alanlarında çalışanlar
- Pazarlama ve satış konusunda çalışanlar
- Hizmet, spor, eğlence, savunma vb. konularda çalışanlar

d. Çevre Koruma Şuurunun Gelişmesi

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile kirlilik, çevre tahribatı ve doğal kaynakların tükenmesi gibi sorunların ortadan kalkarak; temiz çevre, doğa ile uyum içinde yaşam ve kaynak tasarrufu amaçlanmaktadır. Böylece çevre sorunları bilgi toplumunda önemli ölçüde azalarak doğanın kendini yenileyebilme şansı doğacaktır.

e. Gönüllü Kuruluşların Etkinliği

Bilgi toplumu aynı zamanda kuruluşlar toplumdur. Bu nedenle gönüllü kuruluşlar ön plana çıkacaktır. Gönüllü kuruluşlar birbirine bağımlı ama görüşleri, değerleri ve kavramları açısından farklı olan kuruluşlardır. Kar amacı gütmeyen bu kuruluşlar devlete ya da özel sektöre bağlı olmayıp üçüncü sektör olarak bilgi toplumunda yerini almaktadır.

f. Kişinin Merkezi Konuma Gelmesi

Bilgi toplumunda merkez olan kişidir. Herhangi bir kitabın, veri bankasının veya yazılım programının içinde bulunan değerler olmayıp yalnızca enformasyondur. Bilgi, insanın içinde olup insan tarafından öğrenilir, öğretilir ve kullanılır. Bu nedenle bilgi toplumunda bilgi ile kişi merkezi konuma gelir⁵⁵.

Yukarıda bilgi toplumunun özellikleri açıklanmıştır. Sonuç olarak bilgi toplumunda en önemli girdiler insan faktörü ve bilginin niteliğindeki değişimdir. Bilgi, hem kişisel bir kaynak hem de kilit ekonomik bir kaynak olarak görülmektedir. Bilgi toplumunda bilgi anlamlı tek kaynak olarak benimsenmektedir. Çünkü bilgi⁵⁶;

◦ Bilgi, kendi kendine sürekli birikimli olarak yenilenen sınırsız bir üretim unsurudur.

◦ Temel üretim faktörü olan bilgi kıt kaynak olmayıp artan bilgi birikimi, artan verimler yasasını geçerli kılmaktadır.

◦ Bilgi, sermaye ve toprak gibi üretim faktörleri yerine ikame edilebilir.

⁵⁵ Hasan Çoban, **Bilgi Toplumuna Planlı Geçiş**, DPT Yayını, Mart 1996, s.32-39

⁵⁶ Peter F. Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum** (Çev. Belkıs Çorakçı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s.13

- Bilgi, sermaye ve toprağa göre daha akışkandır, taşınabilir ve yer değiştirebilir.
- Bilgi, paylaşılabilir ve bölünebilirdir.
- Bilgi, sermaye ve toprak gibi özel mülkiyet konusu olup diğer insanları dışlamaz.

Bilgi toplumunun temel üretim faktörü olan bilginin özellikleri, bilgi toplumunun daha farklı yapılanmaya gitmesine ve örgütlenmesine neden olmuştur. Bilginin toplum içinde toplanması, işlenmesi, iletilmesi, paylaşılması ve kullanılması yeni bir örgütlenme yapısını oluşturmuştur. Bilgi çağının yeni örgütlenme yapısı;

- Esnektir.
- Hiyerarşiyi ortadan kaldırıp yatay örgütlenmeyi getirmiştir.
- Bilgiye ulaşım ağ düzeni içinde gerçekleşmektedir.

Bilgi çağının kalkınma anlayışı teknoloji odaklıdır. Bilgi ve iletişim çağıyla başlayan küresel rekabette öne çıkabilmenin yolu yeni teknolojilerle rekabetçi üstünlük sağlayabilmektir. Rekabetçi üstünlükler sürekli gelişme ve yeniliklerle kazanılmaktadır. Bu nedenle bilgi, teknoloji ve AR-GE bilgi çağında kalkınmanın temel unsurları haline gelmiştir. Bilgi çağında teknoloji temelli yerel kalkınmanın ön koşulları ve altyapısı ise şunlardır⁵⁷;

- Üniversite ve araştırma kurumları ile diğer teknik eğitim kurumları,
- Teknoparklar,
- Diğer kent altyapısı birlikte var olmalıdır.

Bilgi toplumuna geçişle bilgide büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bilginin biçimi, içeriği, anlamı ve sorumluluğu değişmiştir. Bilgi toplumunda öncelik bilginin üretilmesi ve kullanılması yönünde olup bilişim teknolojisi ile bilgi üretimi gerçekleşmektedir. Bilginin oluşumuna katkıda bulunan ve bilgiyi anlamlı kullanan diğer bir unsur ise insandır. Bilgi toplumunu insanı yenilikçi, yaratıcı, kendini kanıtlayan ve kendiyi rekabet ederek kendini aşan insandır. Ayrıca sosyal

⁵⁷ Ekrem Demirtaş, “Bilgi Çağının Kalkınma Modeli: Yerel- Bölgesel Kalkınma ve Bölge Kalkınma Kurumları”, **2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri**, DPT Yayınları, Cilt:7, İzmir, 2004, s.246

sorumluluklara sahip olup, sorunların çözümü için ortak amaç ve değerlere sahip kişilerle bir araya gelerek örgütlenen, gönüllü çalışan insandır⁵⁸. Bu nedenle insana yatırım yaparak nitelikli ve eğitilmiş insan gücü elde etmek amaçlanır.

Bilgi toplumunun eğitilmiş insanı küresel değerlere sahiptir ve sürekli kendini yenilemek zorundadır. Çünkü yaptığı iş ömür boyu olmayıp gerçekleşen yeniliklerle sürekli değişmektedir. Bu değişime ayak uydurabilmek için eğitim süreklilik gerektirmektedir. Gelişmiş ülkeler kalkınma aşamalarının başlangıcından itibaren insana verdikleri değer ve insana yatırım politikalarının sürekliliği ile günümüzde sahip oldukları ileri teknolojik gelişme düzeyine ulaşmışlardır. Bu faktörlere gereken önemi vermeyen ülkelerin ise ulusal ve uluslararası alanda gelişme şansı azdır.

II. KALKINMA SÜRECİNDE BÖLGESEL KALKINMANIN DİNAMİKLERİ

Küreselleşme ve bilgi toplumu olma sürecinde yaşanan gelişmeler bölgeyi, büyüme ve kalkınma süreçlerinde öne çıkarmıştır. Küreselleşme sürecinde ülkeler arası rekabetin yerini artık kentler ve bölgeler arası rekabete bırakması ile bölgesel kalkınma politikaları önem kazanmaya başlamıştır. Bu bölümde kalkınma, bölgesel kalkınma ve bölgenin tanımı yapılarak ekonomik yapılarına göre bölgeler, bölge planları ve gelişme düzeylerine göre bölgeler olmak üzere üç başlık altında toplanan bölge türleri incelenmiştir. Bölgesel kalkınmanın amaç, ilke ve araçları açıklanarak bölgesel kalkınma anlayışındaki yaşanan değişim değerlendirilmiştir.

A. Bölgesel Kalkınma Kavramının Tanım ve İçeriği

İktisadi kalkınma sorunu, son elli yılın en fazla ilgi çeken konulardan biri olmuştur. Kalkınma iktisadi İkinci Dünya Savaşı sonrası, başta iktisatçılar olmak üzere sosyologlar, toplum bilimciler ve politikacıların en çok üzerinde durdukları konuların başında gelmektedir. Kalkınma İktisadı, diğer iktisat dallarının kullandığı analiz yöntemlerini kullanmakla birlikte, kendine özgü araç ve kavramlar da geliştirmiştir. Önceleri büyüme kuramının bir bölümü olarak ele alınan kalkınma

⁵⁸ Hüsnü Erkan ve Canan Erkan, a.g.e., s.42

ekonomisi, zamanla bağımsızlığını kazanarak ayrı bir iktisadi inceleme alanı olmuştur.

Kalkınma; ekonomik büyüme ile birlikte bir toplumda eğitim, sağlık, beslenme hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi, mevcut üretim faktörleri miktarı ve kalitesinin artırılması, toplumun temel gereksinimlerini karşılayabilecek bir düzeye ulaşması, bölgesel gelişmişlik ayrımlarının giderilmesi, sosyo-kültürel dokunun geliştirilmesi ve sektörler arası ilişkilerin geliştirilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Kalkınmayı sadece ekonomik değil, ekonomik olmayan sosyal, kültürel ve politik faktörler de belirlemektedir⁵⁹.

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler sosyo-ekonomik alanda bölgesel dengesizlikler yaşamaktadır. Bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkmasıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında daha çok önem kazanan bölgesel kalkınma kavramı ekonomi literatürüne girmiştir. Bölgesel kalkınma ile iktisadi ve sosyal kalkınma sorunu mekansal bir boyut kazanmıştır. Bölgesel kalkınma, ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan, bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü olarak tanımlanmaktadır⁶⁰. Bir ülkede bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesini ve toplum refahının artırılmasını amaçlayan bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi iktisadi kalkınmanın sağlanması için ön koşul niteliğindedir.

B. Bölge Kavramı ve Türleri

Bölge kavramının içeriği ve tanımı dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. Çiftçilerin toprak, topografya ve iklim koşullarının benzerliklerine göre bazı yerleri aynı isimle tanımlamaları ile çok eski dönemlere uzanan bölge kavramı, bir mekan parçasının diğerinden olan farklarını belirtmek için de

⁵⁹ Mehtap Tunç, **Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İzmir, 1997, s.13-14

⁶⁰ Mustafa Ildırar, **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.17

kullanılmıştır. Ticaret, dinsel ve yönetsel etkinliklerin gelişmesi ile mekan parçalarının yalnızca niteliklerin değil, üzerinde oluşan ilişkilerin de tanımlanmasını sağlamıştır⁶¹.

Bölge kavramı temelde, sosyo-ekonomik olarak birbirine bağlı mekanların tespit edilmesini amaçlayan bölge planlamanın ve mekan düzenlemenin 19.yüzyılda ortaya çıkardığı bir üründür⁶². Bölge, Latince regio yani çevre ya da alan anlamına gelmektedir. Bölge bazen bir mahalle, bir kent, bir il, birkaç ilden oluşan yöre, birkaç ülkenin oluşturduğu kara parçası hatta kıtalar karşılığında kullanılmaktadır. Bölge genellikle kentten geniş, bir ülkenin tümünden daha az mekanlardır.

Küreselleşme, değişik mekanlarda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin geniş bir ölçekte entegrasyonu ve karşılıklı etkileşimi olsa da, mekansal ve sosyo-ekonomik dışlamayı da beraberinde getirmektedir. Yeni ekonomik sistem, değer üreten her şeyi kapsarken, üretmeyi dışlayıp geniş coğrafi alanlara yayılarak aynı zamanda mekanları, ülkeleri ve sosyal sektörleri parçalara ayırmaktadır. Coğrafya veya mekan küreselleşen bir dünya ekonomisi için önem kazanmaktadır. Çünkü küreselleşme ile coğrafi farklılıklar ve mekanların üretimdeki uzmanlıkları gün geçtikçe ön plana çıkmaktadır. Küreselleşme farklı yerel, bölgesel ve ulusal ekonomilerin bütünleşmesini hızlandırdıkça, büyük kent ve bölgelerden mozaikler oluşmaktadır⁶³.

Küreselleşme süreçlerinin yoğun olarak yaşandığı 21. yüzyılda, ulus devletler anlamlarını ve fonksiyonlarını yitirmeye başlamışlardır. Önceki dönemlerde gelişmenin sürdürülmesini sağlayan ulus devletinin artık bazı ekonomik konularda karar verici olmadığı ve ulus devletleri kapsayan dünya ekonomisine yönelik mevcut düzenlemelerin geçerliliklerinin de sınırlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle ulus

⁶¹ Ayda Eraydın, “Bölgesel Kalkınmada Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 1, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004, s.126

⁶² Atilla Nalbant, **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.224

⁶³ Mehmet C.Marın, “Globalleşme Sürecinde Kent ve Bölgelerin Mekansal Ekonomilerdeki Rolü ve Ekonomik Coğrafya Eşitsizliği: Bir Yerleşim Kuramı Yaklaşımı”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 2, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004, s.22-31

devletin gücü sorgulanarak ekonomik açıdan ana birim olarak yerel birimler, kentler ve bölgeler önem kazanmaktadır⁶⁴. Dünyadaki küreselleşme eğilimleri yanında bölgeselleşme ve yerelleşme eğilimlerinin artması nedeniyle de devlet politika belirleme gücünü; uluslararası kuruluşlar, bölgesel birlikler ve yerel yönetimler ile paylaşmalıdır⁶⁵.

Küreselleşme ve bölgeselleşme olgusu, post-fordist üretime geçiş, post-modernizm, bilginin yükselen değeri vb. ekonomik, sosyal, teknolojik ve politik değişimler geleneksel bölge kavramını da tartışılır hale getirmiştir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile bölge kavramının tanımı ve bölgesel kalkınma alanındaki yaklaşımlarda değişim yaşanmıştır⁶⁶.

Geleneksel anlayışa göre bölge, yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletinin denetiminde sınırları çizilmiş bir birim iken küresel anlayışa göre bölge ise; ilişki ağı ile belirlenen, mekansal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birim olarak nitelendirilmektedir. İlişkiler ağının niteliği ve boyutu, yerelin dolayısıyla bölgenin gelişmişliğini belirlemektedir. Bu durumda yerel dinamikler ekonomik kalkınmanın ve bölgesel kalkınmanın itici gücü olarak değerlendirilmektedir. Küreselleşme süreci, yerel ve bölgesel kalkınma faaliyetlerinin önemini daha da arttırmıştır⁶⁷.

Bölgenin ölçeği, bölgenin amaçlarına göre değişmektedir⁶⁸. Ölçek açısından bölge bir devletin içindeki ekonomik, siyasal, yönetsel, coğrafi, kentsel, kültürel ve etnik ölçütler kullanarak tanımlanan alt sistemlerden oluşabileceği gibi uluslararası düzeyde aralarında ekonomik, siyasal ve askeri çıkar birliği olan devletlerden de

⁶⁴ Ayda Eraydın, “Küreselleşme-Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler”, **Prof. Dr. Cevat Geray’a Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Yayınları 25, Ankara, 2001, s.368

⁶⁵ İbrahim Aslan, Mustafa Mete, Vedat Bal, “Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerine Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı**, Mayıs 2007, s.226

⁶⁶ Lütfü Elvan, “Bölgesel Gelişme ve Bölgeler Arası Gelişmişlik Farkları”, (Ed. Serdar Sayan), **Yerel Ekonomilerin Sürdürülebilir Kalkınması ve Çanakkale Örneği**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2002, s.93-93

⁶⁷ DPT,**8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT: 2502- ÖİK:523, Ankara, Nisan, 2000, s.7

⁶⁸ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, 4.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Kasım 1997, s.237

oluşabilmektedir. Bu nedenle bölgesel kalkınma ve sürdürülebilir bölgesel kalkınma politikaları için bölgenin hangi ölçekte ve nasıl tanımlandığı önemlidir⁶⁹.

Bölgelerin belirlenmesinde nüfus, işgücü ve bölgeye göre hizmet olanakları ölçüt olarak kullanılır. Bölge sınırları coğrafi, ekonomik, sosyal ve idari ölçülere göre de çizilebilir⁷⁰. Genel kabul görmüş eğilimlere göre bölgeler aşağıdaki ölçütlere göre tanımlanabilir⁷¹;

- Coğrafi (kıyı bölgeleri, dağlık bölgeler, kömür madeni bölgeleri, vb),
- Kültürel (etnik çoğunluk, dil, din),
- Tarihsel (tarihteki ortak kökenler, örneğin “eski” sınırlar),
- Yerleşim ve yoğunluk bakımından (merkezi bölgeler-çevredeki bölgeler, yüksek nüfus yoğunluklu alanlar)

Bölge kavramının, yeni ekonomik yapılanmalar ve ortak çıkarlar faktörüne göre tanımlanması halinde ise, aşağıdaki gibi tanımlamalarla karşılaşılmaktadır⁷²:

- Belirli sektörlerin hâkim olduğu alanlar (tarım, sanayi, turizm, gemi inşa vb),
- Bir komşu devletle sınırı olan ve bu ülkenin ekonomik faaliyetlerinden etkilenen alanlar
- Uzun mesafeli trafik akışı bağlamında transit bölgeleri (Alp Dağları),
- Ortak bir yerleşim alanının ekonomik yapısından etkilenen bölgeler (Akdeniz ülkeleri, Baltık denizine kıyısı olan ülkeler vb)

Bölgeler alt bölgeler kısıtlarına ve potansiyellerine göre farklılık gösterirler⁷³;

◦Az gelişmiş bölgeler: Zorlukları olan tarımsal, az gelişmiş ve izole bölgelerdir.

⁶⁹ Ayşegül Mengi ve Nesrin Algan, **Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme Avrupa Birliği ve Türkiye Örneği**, Siyasa Kitabevi, Ankara,2003, s.82

⁷⁰ Eyüp İsbir, **Şehirleşme ve Meseleleri**, Gazi Büro Yayınları, Ankara, 1991, s.161

⁷¹ Mustafa İldırar, a.g.e., s.13

⁷² Ulrich Brasche, **Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikası ve Türkiye'nin Uyumu**, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2000, s.13

⁷³ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.9

◦*Gerilemekte olan bölgeler:* Zorlukları olan büyük kent çeperleri ve fazla kalabalık bölgeler bu tip sorunlu bölgeler arasında yer alırlar ve sorunları dünya ekonomik konjonktüründe büyük önem kazanmıştır.

◦*Sorunlu endüstriyel bölgeler:* En önemli sorunları artan işsizlik, işletme/üretim teknolojilerinde eskimişlik, fiziksel çevrede nitelik kaybıdır. Yenileme çabaları yetersiz ve eksiktir.

◦*Büyümenin baskısı altında olan bölgeler:* Bu bölgelerde başlıca sorunlar, konut, sosyal altyapıda eksiklik, ulaşım, çevre kirliliği (hava, su, gürültü, vb.) ve tıkanıklıktır.

◦*Acil müdahale bölgeleri:* Afet görmüş bölgeler, terör bölgeleri, büyük ve kapsamlı projelerin etkisi altındaki bölgelerdir (GAP bölgesi gibi).

◦*Risk bölgeleri:* Doğal risk (deprem, taşkın, erozyon, vb.) bölgeleri ve yapay risk (enerji istasyonları, zararlı kimyasal üretimi, vb.) alanlarıdır.

◦*Hassas bölgeler:* Ekolojik yönden duyarlı alanlar ve havzalar, doğal ve kültürel değerler açısından zengin olan bölgelerdir.

◦*Özel statülü bölgeler:* Serbest şehir, sınır ticaret bölgeleri, vb. yasa ile özel uluslararası statü kazanmış bölgelerdir.

Hangi ölçüte göre belirlenmiş olursa olsun bir “plan bölge” tümüyle bir sınıfta yer alabileceği gibi, daha sık rastlanan biçimiyle, birden fazla bölge türünü de içerebilir. Bunlar, plan bölge içinde alt bölgeleri oluştururlar.

Planlama, toplumsal, çevresel ve ekonomik gelişmeyi amaçlayan ihtiyaçlar arasında dengeyi ve mevcut kaynakların verimli kullanılmasını sağlayan bir yönetim aracıdır. Planlama içerik ve kapsam açısından ülke, bölge, alt bölge, metropoliten alan, il, kent ve kent kesimleri bazında incelenebilmektedir⁷⁴. Tüm planlama çalışmalarının temel amacı, ülke veya bölge nüfusunun refah düzeyini eşitlemek ve yükseltmektir. Bu amacı gerçekleştirecek araçların başında bölgelerarası farklılıkların giderilmesi sağlayacak olan bölgesel planlama ve bölgesel kalkınma anlayışı yer almaktadır.

⁷⁴ Zelal Şen, **Türkiye'nin Avrupa Birliği Adaylığı ve Katılım Öncesi Stratejisi Çerçevesinde Bölgesel Politika Alanında Uyum Durumunun Değerlendirilmesi**, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Uzmanlık Tezi, Ekonomik ve Mali Konular Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, Mayıs 2004, s.5

Bölge planlaması ulusal öncelikler ve politikalar içerisinde yerel önceliklerin ortaya konmasıdır. Ulusal ölçekteki kalkınma planları, kalkınmanın öngörülen hızına ve kaynaklardan yararlanmanın biçimine ilişkin ilke ve amaçlar saptarken kalkınmanın coğrafi boyutunu ihmal ederken bölge planlaması kalkınmanın mekansal yani coğrafi boyutlarını da hesaba katmaktadır.

Bölge planlamasının dayandığı bir başka neden ise, ekonomik, toplumsal ve fiziksel planlama çalışmaları arasında eşgüdüm sağlamaya elverişli olmasıdır. Kalkınmaya ilişkin ulusal politikaların yerel ihtiyaçlara cevap verecek biçimde yerel eylemlere dönüştürülmesi, gelenek ve göreneklerin hesaba katılması için bölgesel planlama çalışmalarına ihtiyaç vardır⁷⁵.

Bölge planlaması, bölgeler arasında ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve alt yapıya ilişkin yoksunlukların azaltılmasını/giderilmesini amaçlamaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde ve Türkiye ekonomisinde de mevcut olan bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılması, kaynak israfının önlenerek kaynakların en rasyonel kullanımının belirlenmesi ve dengeli bir kalkınma sağlanması açısından bölge planlaması çok önemli bir araçtır.

1. Ekonomik Yapılarına Göre Bölgeler

Bir ülkede ekonomik gelişmenin bölgelere dengeli dağılımını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen planlama bölgelere ayırmada üç bölge kavramı ile karşılaşılmaktadır⁷⁶;

- Mevcut durumun saptanması yönünden *homojen bölge*
- Fonksiyonel ilişkiler yönünden *polarize bölge*
- Bölgesel kalkınma politikalarının yürütülmesi yönünden *plan bölgedir*.

Homojen bölge ve polarize bölge, plan bölgenin saptanabilmesi için yapılan analizler sonucu elde edilen *etüt bölgeleridir*.

⁷⁵ Kahraman Arslan, "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Araçları", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4, Sayı:7, Bahar 2005/1, s.279-280

⁷⁶ Zeynel Dinler, **Bölgesel İktisat**, 7.Basım, Ekin Kitabevi, Bursa, Ekim 2005, s.75

a. Homojen Bölge

Türdeş bölge olarak da adlandırılan homojen bölgeler, sürekli özellik gösteren ve kendini oluşturan her birimin özellikleri birbirine benzeyen mekan parçasıdır. Bu bölgelerin öğeleri olan yerleşme birimleri arasında işlevsel bir bağlılık bulunması zorunlu değildir⁷⁷. Bir ülkedeki çeşitli bölgelerin gelişmişlik düzeyleri bakımından birbirinden ayrılması olan homojen bölgeyi açıklamak için homojen alanı tanımlanmalıdır.

Homojen alan; tüm noktaları kendi aralarında oldukça yakın özellikler gösteren alandır. Bir ülkedeki çeşitli yerleşme merkezlerini birbiriyle karşılaştırarak homojen alan tespit edilmektedir. Bunu gerçekleştirmek için kentli nüfus oranı, işsizlik oranı, beslenme düzeyi, eğitim düzeyi, endüstriyel işletme sayısı, kişi başına düşen milli gelir gibi bazı homojenlik ölçütleri kullanılmaktadır. Homojen alan saptanmak istenildiğinde tüm sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri dikkate alınarak yerleşme merkezlerinin gelişmişlik düzeylerinin saptanması gereklidir.

Sonuç olarak, homojen bölge sürekli bir homojen alana karşılık gelen birbirine yakın karakteristik sergileyen komşu alanlar grubudur. Homojen bölge statik bir tanımlamadır. Bölgeler arasındaki ilişkilerin yoğunluğu dikkate alınarak dinamik bir bölge tanımlaması yapılması daha yararlıdır.

b. Polarize Bölge

Kutuplaşmış bölge olarak da adlandırılan polarize bölge, yerleşim merkezleri içinde birbirine bağlı kutuplaşmış yerleşme kümelerini tanımlamaktadır. Kendisinden daha küçük ya da birkaç yerleşme merkezini etkisi altına alan merkezler cazibe merkezi haline gelmiş yani kutuplaşmıştır. Cazibe merkezinin etki alanı ile birlikte kapsadığı alan polarize bölge oluşturmuştur.

Polarize bölge, bir kutup ve bu kutbun etkisindeki yerleşme merkezleri arasındaki ilişkiyi ve ilişkinin derecesini gösteren dinamik bir kavramdır. Bir

⁷⁷ Ruşen Keleş,a.g.e., s.237

yerleşme merkezi ne kadar genişse, yani ne kadar çok yerleşme merkezini etkileyebiliyorsa, o kadar büyük bir polarize bölgeyi oluşturmaktadır⁷⁸.

Homojen bölgenin aksine polarize bölge, çeşitli yöreleri tamamlayıcı özellikte ve egemen olan heterojen bir merkez olmaktadır. Polarize bölgeler arasında fonksiyonel ilişkiler söz konusudur. Öncelikle bölge içi ilişkiler ağırlıkta olmaktadır. Fakat bölgeler arasında fonksiyonel ilişkiler ve farklılaşmalar ortaya çıkabilmektedir.

c. Plan Bölge

Plan bölge, kalkınma planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak, uygulanmasını kolaylaştırmak ve bölgenin kalkınmaya katılmasını sağlamak amacıyla tespit edilen bölgelerdir⁷⁹. Kentten daha geniş, ülkeden daha küçük, yönetsel sınırları ulus yönetsel birim sınırlarıyla çakışan, ama etkileşim açısından o sınırları aşabilen, yerinden yönetilen, demokratik-katılımcı bir yönetime ve bütçeye sahip bir planlama ve yönetim birimidir⁸⁰.

Homojen bölgeler genellikle ortak az gelişmiş özellikleri olan bölgelerdir. Kutuplaşmış bölgeler ise genellikle bir gelişme düzeyine varmış, yerleşme birimleri arasında işlev bağları yüksek derecede gelişmiş bölgelerdir⁸¹. Homojen ve polarize bölgelerde ekonomik yapı, iktisadi faaliyetlerin şekli, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri, bölge ile çevre arasındaki iktisadi faaliyetin yoğunlukları esas alınarak bir sınırlama yapılmıştır. Plan bölge ise; kalkınma planlarının hazırlanmasına yardımcı olma, planların uygulanmasını kolaylaştırma ve bölgelerin kalkınması gibi amaçları olan bir bölge tipidir⁸².

Plan bölgeler, bölgesel planlama uygulayan ülkelerdeki planlama anlayışına ve ülkenin bölgesel sorunlarının niteliği ve yoğunluğuna göre tüm ülkeyi kapsadığı

⁷⁸ Zeynel Dinler, a.g.e., s.75-80

⁷⁹ Mustafa Erkal, **Bölge Açısından Az Gelişmişlik**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990, s.18-19

⁸⁰ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.8

⁸¹ Ruşen Keleş, a.g.e., s.238

⁸² **Türkiye’de Bölge Planlamasının Evreleri**, MGK Genel Sekreterliği Yayınları, No:2, Ankara, 1993, s.20

gibi, yalnızca belirli problemlı bölgeleri de kapsayabilmektedir. Plan bölgeler ikiye ayrılmaktadır.

Birinci tip plan bölge: Ulusal kalkınma planlarına mekan boyutunu katabilmek amacıyla yapılan bölgesel ayırım sonucu ortaya çıkan bölge kavramıdır. Tüm ülkeyi kapsayan bu plan bölgelerin sayısı ülkenin genişliğine ve sosyo-ekonomik yapısına göre şekil almaktadır. Bu tip plan bölge anlayışı ulusal planın bölgeselleşebilmesi için ülkenin bölgelere ayrılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu tip plan bölge ayırımına Fransa örnek gösterilebilir.

İkinci tip plan bölge: Ulusal kalkınma plan uygulamasına geçiş öncesinde ulusal kalkınma planlarına rağmen karşılaşılan yoğun bölgesel sorunlarla baş edebilmek amacıyla gerçekleştirilen bölgesel planlama sonucunda oluşmuştur. Bu tip plan bölgede tüm ülke bölgelere ayrılmaz yalnızca sorunların karşılaştığı yöreler, plan bölge belirlenerek sorun çözümüne gidilecek bölgesel planlama uygulanır. İtalya, İngiltere, Almanya ve Türkiye başta olmak üzere birçok ülke ikinci tip plan bölge uygulaması gerçekleştirmektedir. Bu tip plan bölgelerin saptanmasıyla gerçekleştirilmek istenen bazı hedefler şöyledir;

- Geri kalmış bölgenin sorunlarının hafifletilmesi
- İşsizliğin azaltılması
- Toplu tarımsal göçün önlenmesi
- Hızlı sanayileşen yörelerin sorunlarının çözümü
- Zengin yer altı kaynaklarının harekete geçirilmesi
- Aşırı kalabalıklaşma ve nüfusun giderek belirli yörelerde yoğunlaşmasının önlenmesi
- Ekonomik canlılığı kaybolmaya başlayan yörelerin yeniden canlandırılması

Bu tip bölgesel sorunların biri ya da birkaçı bir bölgede ön plana çıkabilmektedir. Sorunların çözümü için uygulanacak bölgesel planlar ise farklılık gösterecektir⁸³.

⁸³ Zeynel Dinler, a.g.e.,s.85-86

2. Bölge Planları

Bölge planları uygulama amaçlarına göre gruplara ayrılmaktadır. Bunlar;

- Geri kalmış bölgeler için hazırlanan planlar
- Anakent planları
- Kaynakları zengin bölgeler için hazırlanan planlar
- Özel bölgeler için hazırlanan planlardır.

Geride kalmış bölgeler için hazırlanan planlar; geride kalmış bölgelerin kalkındırılması amacıyla hazırlanmaktadır. İtalya, Güney İtalya'nın kalkınmasını sağlamak için bu tip plan hazırlayarak özel bir kalkınma otoritesi olan Casa Del Mezzogiorno'nu uygulaması için görevlendirmiştir. Türkiye'de Doğu Anadolu'yu kalkındırma amacıyla 1949'da bu tip bölge planı hazırlamıştır.

Anakent Planları; metropoliten bölge planı olarak da adlandırılan plan, çok hızlı gelişen bazı büyük kentlerin ve anakent bölgelerinin büyüme sorunlarının çözümünü, yerleşimin düzenli biçimde gerçekleşmesini amaçlar. Plan, adını taşıdığı kentlerin yalnız belediye sınırları içini değil; onlarla ekonomik, toplumsal ve toprak yönünden bağlılık gösteren, bütünlük taşıyan geniş bir bölgeyi de kapsamaktadır.

Kaynakları zengin bölgeler için hazırlanan planlar; zengin kaynakları bulunan ve bu kaynakları işletilmemiş olan bölgelerin kalkındırılması için bölge planı hazırlanmaktadır. Büyük nehirlerin sağladığı enerji ve sulama olanaklarından yararlanarak nehir havzasının gelişmesini sağlamak ya da onu çevreleyen az gelişmiş bir bölgeyi kalkındırma amacıyla hazırlanan plan bu plan tipine örnek verilebilir.

Özel bölgeler için hazırlanan planlar; özel nedenlerle geride kalmış ya da gelişmesi çeşitli nedenlerle sakıncalı bulunmuş bölgelerin kalkınmasını sağlamak amacıyla oluşturulan planlardır. İki komşu ülke arasındaki siyasal anlaşmazlıklar nedeniyle çok sık el değiştirmiş sınır bölgeleri bu plan tipine örnektir⁸⁴. Bölge planlarının hazırlanması bölgelerin kalkınma sürecinde kaynakların etkin kullanımı açısından son derece önemlidir.

⁸⁴ Ruşen Keleş, a.g.e., s.238-240

3. Ekonomik Gelişme Düzeylerine Göre Bölgeler

Ekonomik gelişme düzeyleri bakımından bölge, devamlı bir değişme ve gelişme süreci yaşadığı için dinamik bir yapı arz etmektedir. Ülkeler gelişme düzeylerine göre ayrılması gibi bölgeler için de aynı ayırım yapılabilmektedir. Günümüzde yaşanan hızlı teknolojik değişimler, ekonomik gelişmeyi daha çok farklılaştırmakta ve ayırım sayısını arttırmaktadır.

Bölgeler; gelişmiş bölgeler, az gelişmiş bölgeler, gelişme halindeki az gelişmiş bölgeler, potansiyel bakımdan az gelişmiş bölgeler ve endüstriyel gerileme nedeniyle az gelişmiş bölgeler olmak üzere beş bölüme ayrılmaktadır.

a. Gelişmiş Bölge

Gelişmiş bölge, gelir seviyesi ve gelir artış hızı itibariyle ülke ortalamasının üstünde olan bölgelerdir. Gelir düzeyi ile sınırlı kalmayıp sosyal ve kültürel göstergelere göre de bölge gelişmiş bir özellik içermektedir. Eğitim, sağlık, yol, su ve elektrik gibi sosyal altyapı yatırımlarının yüksekliğinin yanı sıra üretken yatırımlar da bölgede bulunmaktadır.

b. Az Gelişmiş Bölge

Az gelişmiş bölge, gelişme potansiyelini kaybetmiş veya gelişme avantajları olmayan bir bölge şeklinde tanımlanmaktadır. Az gelişmiş bölge; diğer bölgelerin gelir seviyesi ve gelir artış hızı ile karşılaştırıldığında daha düşük bulunup iktisadi avantajlarının olmaması ile dikkati çekmektedir⁸⁵. Az gelişmiş bir bölgede sosyo-ekonomik gelişmişlik ölçütleri ülke ortalamasının altında seyretmektedir.

- Şehirleşme oranı, ülke şehirleşme oranından düşüktür.
- Tarımsal nüfus oranı, ülke ortalamasından yüksektir fakat hakim sektör olan tarım geridedir.
- Doğurganlık ve çocuk ölüm oranları ile genç nüfus (0-14) oranı, ülke ortalamasının üzerindedir.

⁸⁵ MGK, a.g.e., s.18-21

- Bölgede modern endüstriler gelişmemiştir, geleneksel faaliyetler devam etmektedir.
- İşsizlik oranı ülke ortalamasından yüksektir.
- Kişi başına düşen milli gelir, ülke ortalamasının altında olup gelir dağılımı adaletsizdir.
- Yol, su, elektrik ve haberleşme başta olmak üzere sağlık, eğitim gibi altyapı tesis ve hizmetleri ülke ortalamasının altındadır.

Az gelişmiş bölgelerde sorunların giderilmesi için tek yol yalnızca sanayinin geliştirilmesi değildir. Bu bölgeler coğrafi konumları veya iklim koşulları nedeniyle de sanayileşme için uygun olmayabilir. Bu nedenle bu tip bölgelerin gelişmesi için yöresel verimliliğin yüksek olduğu sektörlerin teşvik edilmesi gerekir⁸⁶.

Az gelişmiş bölge sadece gelişmekte olan ülkelere özgü değildir. Sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerinde de az gelişmiş bölgeler vardır. İngiltere’de Wales, İskoçya ve Güneybatı bölgeleri yeterince gelişmemiş bölgelerdir. Aynı şekilde İtalya’nın güneyi, İsveç, Norveç ve Finlandiya’nın kuzeyi, Hollanda’nın doğusu, Fransa’nın güneyi ve güneybatısı, Almanya’nın doğusundaki bölgeler Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri az gelişmiş bölgelere örnek verilebilir.

c. Gelişmekte Olan Bölge

Gelir seviyesi itibariyle ülke ortalamasının altında olmasına rağmen gelişme hızı ülke ortalamasının üstünde olan bölgeler gelişmekte olan bölgeler olarak adlandırılmaktadır. Bu tür bölgelerin gelişme potansiyelinin de olduğu görülmektedir. Bu potansiyel uzun süre harekete geçirilemediği için, bölge az gelişmiş niteliğini arz etmektedir. Bölgedeki kaynakların yeterince değerlendirilememesi, bölgeye özel veya kamu yatırımlarının çekilememesi, mevcut işgücü kaynaklarından yararlanılmaması sonucu bölge az gelişmişliğini sürdürmesine rağmen gelişmesini de sürdürmektedir.

⁸⁶ Zeynel Dinler, a.g.e., s.118-119

d. Potansiyel Açısından Az Gelişmiş Bölge

Potansiyel açısından az gelişmiş bölge, gelişme potansiyelini kaybetmiş bölge olarak tanımlanmaktadır. Bu tip bölgelerin kişi başına düşen gelir seviyeleri geçmişteki ülke ortalamasının üstünde seyretmiş olabilmektedir. Ancak, gelişme ülke ortalamasının altında olduğu için bu bölgelerin refah içindeki durumlarını kaybedecekleri ve az gelişmiş bölgeler arasına katılabilecekleri değerlendirilmektedir. Bu durumda olan bölgeler, gelişme potansiyellerini yitirdikleri için az gelişmiş bölge haline gelmektedir.

e. Endüstriyel Gerileme Nedeniyle Az Gelişmiş Bölge

Bu bölgeler daha çok gelişmiş batı ülkelerinde görülmektedir. İleri sanayileşme ve teknolojiye yaşanan hızlı gelişmelerin etkisiyle bu tip bölgeler görülmektedir. Avrupa'da Sanayi Devrimiyle başlayan hızlı şehirleşme döneminde ve ilk defa sanayileşmiş olan bazı bölgeler daha sonra ortaya çıkan sosyal ve ekonomik nedenlerle özelliklerini yitirmişlerdir. Sanayide kullanılan enerjiyi oluşturan maddelerin değişmesi ile eski enerji maddelerinin çıkarıldığı ve işlendiği bölgeler önemlerini kaybetmişlerdir. Bu bölgeler önceleri gelişmiş bölge olarak tanımlanırken, geleneksel endüstriyel faaliyetlerin çöküşü, endüstriyel faaliyetleri sürdüreceği fiziki altyapının yetersiz olması, hammadde kaynaklarının tükenmesi gibi nedenlerden dolayı gün geçtikçe gelişme hızlarında yavaşlama görülmüştür⁸⁷.

C. Bölgesel Kalkınmanın Amaçları

Bölgesel kalkınma politikası, farklılaşmış ekonomik sürecin mekan içinde ortaya çıkışını ve mekanda oluşturduğu ekonomik yapının gelişimini etkileyip yönlendirmektedir. Bölgesel politikalar bölge veya ülke için düzenlenebilmektedir. Aslında bölgesel ekonomi politika amaçları genel ekonomi politikaları tarafından belirlenmektedir. Genel ekonomi politikasından türetilen üç temel bölgesel kalkınma politikası amacı büyüme, istikrar, dengeleme ve eşitleme olmaktadır.

⁸⁷ MGK, a.g.e., s.19-24

- **Büyüme**

Bölgesel kalkınma politikasının amaçlarından büyüme genel ekonominin daha hızlı büyüyebilmesi için bölgelerde büyüme için uygun ön koşulların yaratılması amacıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için özel ve kamusal yatırımların etkin koordinasyonu ile üretim faktörlerinin optimal dağılımı sağlanmalıdır.

- **İstikrar**

İstikrar amacı ekonomide istihdam ve gelirin olabildiğince istikrarlı gelişmesini sağlayabilmek için bölgesel kuruluş yeri ve üretim yapısının, konjonktürel ve yapısal dalgalanmalardan etkilenecek düşmesinin önlenmesini ele alınmaktadır. Bölgesel istikrar politikasında, bölgesel ve sektörel yapı politikasının koordinasyonu ile bölgelerin ekonomik yapılarının kendi içinde dengeli olması amaçlanmaktadır.

- **Dengeleme ve Eşitleme Amacı**

Dengeleme ve eşitleme amacı ise ekonomik kaynakların bölgeler arasında dengeli ve göreceli olarak eşit dağılım ve donatımının sağlanmasını amaçlanmaktadır. Bu sayede bölgeler arasındaki gelir ve refah dengesizliği azalarak, bölgede sağlıklı çalışma ve yaşama için ön koşullar yaratılmaktadır. Bu amaçta, bölgelerin olabildiğince eşit altyapı donatım düzeylerine ulaştırılması esas alınmaktadır⁸⁸.

D. Bölgesel Kalkınmanın İlkeleri

Günümüzde her ülkede az ya çok ama mutlaka bölgesel farklılıklar vardır. Bölgesel farklılık, ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliği olarak da nitelendirilmektedir. Ekonomik fırsat eşitsizliği farklı bölgelerdeki kişilerin iş bulma, eşit reel ücret elde etme fırsatına sahip olamaması, sosyal fırsat eşitsizliği ise farklı bölgelerde yaşayan kişilerin sağlık, eğitim ve kültürel faaliyetlerden eşit ölçüde yararlanamamaları şeklinde tanımlanabilir.

⁸⁸ Hüsnü Erkan, “Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Türkiye’nin Bölgesel Kalkınma Politikası”, **Gelişme İktisatı Kuram- Eleştiri-Yorum**, (Ed. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), Beta Yayınları, İstanbul, 1995, s.230

Bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları, kaynakların yetersiz dağılımı ve etkin kullanılamaması, uygun olmayan coğrafi yapı, zor iklim koşulları, iç ve dış pazarlara uzaklık, dağınık yerleşim yapısı ve yatırım eksikliği gibi nedenlerden dolayı oluşmaktadır. Bu farklılıklar az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere göç olgusu, işsizlik sorunu, yeni altyapı yatırımlarına duyulan ihtiyaç, kaçak yapılaşma gibi sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bölgesel dengesizliklerin başlıca nedenleri şunlardır⁸⁹;

- Coğrafi yapı, iklim özellikleri,
- İç ve dış pazarlara uzaklık,
- Kırsal yerleşim birimlerinin çok ve dağınık oluşu,
- Nüfus artı hızının yüksek oluşu,
- Eğitim düzeyinin düşük oluşu,
- Bölgeler arası göç,
- Yatırım ve hizmet eksikliği,
- Özel sektörün kamu yatırımlarının yarattığı ortamdan yararlanamaması,
- İşsizlik,
- Altyapı yetersizliği ve kaçak yapılaşma,
- Sanayi kuruluşlarının coğrafi dağılımıdır.

Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi için bölgesel gelişme politikaları uygulanmaktadır. İzlenen politikaların ilkeleri ise sosyal karlılık ilkesi, kalkınma kutbu ilkesi, halkın katılımı ilkesi, nüfusun rasyonel dağılımı ilkesi ve geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınması ilkeleridir.

1. Sosyal Kârlılık İlkesi

Bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi açısından sosyal karlılığı yüksek alanlara yatırım yapmak son derece önemlidir. Hangi sistem benimsenmiş olursa olsun her ekonomide çözülmesi gereken üç önemli sorun vardır. Bunlar:

- Ekonomideki kıt kaynakların üretime katılması yani tam kullanım sorunu,
- Kıt kaynakların kişilerin ihtiyaçlarını karşılayacak olan mal ve hizmetlerin üretiminde yer alması yani etkin kullanım sorunu,

⁸⁹ Zelal Şen, a.g.e., s.32

- Sahip olunan kaynaklarla üretilen mal ve hizmet miktarının arttırılması yani ekonomik büyüme ve kalkınma sorunudur.

Kâr peşinde koşan girişimciler üretim kararı alırken mal ve hizmet alanı ile işletme ölçeğinin saptanmasını ve işletmenin kurulacağı yörenin seçimini kapsayan karlılık hesapları yapmaktadır. Girişimcinin rasyonel davranışları ile toplum yararı arasında uyumsuzluk çıkabilir yani işletmenin özel yararı ile toplumun sosyal yararı çakışabilmektedir.

Özel sektör kısa dönemde yüksek kâr getiren işlere yönelmekte ve kendine en çok avantaj sağlayan yörelerde faaliyetlerini yoğunlaştırmaktadır. Özel sektör uzun dönemde verimli olabilen altyapı yatırımlarına yönelmediği ve geri kalmış bölgelere gitmediği için bölgelerarası ekonomik gelişmişlik farklarını azaltacak bu sosyal kârlılığı yüksek yatırımları devlet veya devlete bağlı kuruluşlar gerçekleştirmektedir.

Bölgesel gelişmenin ilk ilkesi, geri kalmış yörelerde kısa sürede olmasa bile sosyal karlılığı yüksek ve ancak uzun vadede ekonomik olabilen yatırımların devletçe yapılmasıdır. Bu nedenle devlet geri kalmış bölgelerde gerek altyapı yatırımlarını gerçekleştirmeli gerekse bu bölgelere canlılık kazandıracak üretken yatırımları teşvik etmelidir. Bölgeye gidecek girişimcilere mali ve vergisel teşvik önlemleri uygulaması yanında bölgenin altyapı yatırımlarını tamamlamalı ve oraya canlılık katacak faaliyetleri doğrudan götürmelidir.

2. Kalkınma Kutbu İlkesi

Bölgesel gelişmenin ikinci ilkesi kalkınma kutbu ilkesidir. F.Perroux'a göre kalkınma kutbu; ekonomik gelişmenin ülkenin tüm yörelerinde aynı anda başlamayıp en uygun koşullara sahip belirli yörelerde yoğunlaşması ve belirli bir yoğunluğa eriştikten sonra çeşitli kanallar aracılığıyla tüm ekonomiye yayılmasıdır.

Günümüzde yalnızca gelişmiş ülkelerde değil, az gelişmiş ülkelerde bile ekonomik gelişmenin öncelikle belirli noktalarda başlaması düşüncesinden hareketle geri kalmış bölgelerde kalkınma kutbunun yapay olarak yaratılması görüşü ön plana

çıkılmıştır. Bu şekilde, bölgesel kalkınma kutbu ilkesi ile geri kalmış yörelerde yapay kutuplar yaratılmaya çalışılmıştır. Bir kutup yaratılırken yatırım çabası tüm sektörler olmayıp, bölgenin özelliğine göre daha hızlı gelişme şansı olan sektörler ve ikinci sektöre yani endüstriyel sektöre yöneltilmelidir.

3. Halkın Katılması İlkesi

Bölgesel gelişmenin üçüncü ilkesi bölgesel kalkınma planlarına halkın katılmasıdır. Bölgesel gelişme politikasının başarısı, yöre halkının politikada söz sahibi olması yani ekonomik ve sosyal ortamın etkin birliktelikleri ile sağlanabilir. Bölgesel gelişme politikasında en etkin rol ise insana aittir. Halk uygulanacak programa katılmadığı sürece programlar halktan uzak bir yönetimin uygulaması olur ve başarı şansı azalmaktadır.

Halkın katılımı, kastedilen, devlet memurları da dahil olmak üzere atama ile görev başına getirilen tüm memurlardan ayrı olarak, bölge halkından bireylerin, bölgesel gelişme faaliyetlerine karar ve uygulama aşamalarında fiili ya da danışman olarak katılmalarıdır. Bir bölge halkı, bölgesel gelişme politikasının hazırlanması ve uygulanmasına sanayi odaları, ticaret odaları ve ziraat odaları başta olmak üzere mesleki odalar, belediye meclisi, bölgesel kalkınma komisyonu, kalkınma düzenleme özel komiteleri vb. gibi geleneksel ya da yeni kuruluşlar aracılığıyla katılabilir. Ayrıca yetkililerin seçiminde söz sahibi olarak dolaylı yünden de katılabilmektedir. Her ülke bölgesel ya da yöresel gelişmeyi sağlamak amacıyla uygulanan plan ve projelere halkın katılımını sağlamak için bölgesel kalkınma ajansları oluşturularak bölge potansiyelini tanıtmakta, bölgede yatırımların yapılması için gereken önlemleri almaktadır.

4. Nüfusun Rasyonel Dağılımı

Bölgesel dengesizliğin ortaya çıkış süreci incelendiğinde önce gelişmeye uygun koşullara sahip bazı merkezlerde kalkınma kutuplarının kendiliğinden ortaya çıktığı görülmektedir. Belirli merkezlerin gelişmesiyle bölgesel dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Gelişme sürecine girmiş bazı bölgeler, öteki bölgeler üzerinde gelişmeyi durdurucu bazı olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Bu etkilerin en başında az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere yönelen göç hareketi gelmektedir. Bu durum kalkınma kutuplarının bulunduğu yerler olan yoğun nüfuslu bölgelerle nüfus yoğunluğu az olan bölgelerin belirginleşmesini sağlamaktadır. Göç veren bölgede istihdam olanaklarının ve hizmetlerinin azalması yeni göçlerin yaşanmasına neden olur ve her göç, yeni göçlerin oluşmasına zemin hazırlayacaktır.

Nüfus yoğunluğu çok olan bölgeler başlangıçta birçok avantaja sahipken nüfusu belli bir eşiği aşan kentlerde ise bazı dezavantajlar ortaya çıkmaktadır. Belirli merkezlerde demografik birikimin bazı sakıncalarının olması ve az yoğun nüfuslu bölgelerde de sorunların yaşanması nüfusun ülkede rasyonel dağılımının olması gerektiğini göstermektedir. Nüfusun ülkede rasyonel dağılımının gerçekleşmesi ile nüfusunu sürekli yitiren geri kalmış ve giderek gerileyen bölgelerde kalkınmaya elverişli merkezler seçerek, yatırımları bu merkezlere yönlendirerek gelişmekte olan bölgelere gerçekleştirilen göçü engellemek amaçlanmaktadır. Bu şekilde oluşturulan kalkınma kutupları denge metropolü olarak adlandırılmaktadır.

5. Geri Kalmış Bölgelerin Ekonomik ve Sosyal Kalkınması

Bölgesel dengesizliği ortadan kaldırmak ya da azaltmak için uygulanan bölgesel gelişme politikası ilkelerinden sonuncusu ise geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarının sağlanmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için kalkınmasına karar verilen bölge ile ülkenin kalkınma ilişkilerinin gözden geçirilmesi gerekmektedir yani bölgesel kalkınma politikası ulusal kalkınma politikasınca saptanan amaçlara erişmeyi planlamalıdır. Bu politika ilkesi ile yalnızca bir ülkenin gelişmiş bölgelerinde sürdürülen faaliyetlerin azaltılarak geri kalmış bölgelere yöneltilmesi değil, az gelişmiş bölgelerin ekonomik kalkınma düzeylerinin yükseltilmesi istenmektedir. Böylece yalnızca az gelişmiş bölgeler değil, tüm ekonomi yarar sağlayacaktır⁹⁰.

Bölgeler arasındaki dengesizliklerin gidermede etkin araçları seçerken bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal gelişmişlik dereceleri arasındaki göreceli

⁹⁰ Zeynel Dinler, a.g.e., s.272-278

farkın azaltılmasına ilişkin politika seçiminde bulunulmalıdır. Ülkelerin ekonomik ve sosyal ilerlemelerinin temel kaynağı insanların bilgi, kültür ve sahip oldukları teknik düzeydir. Az gelişmiş bölgede hareketlilik bölgede yaşayan gençlerin eğitim olanaklarının sağlanması, bilgi düzeylerinin yükseltilmesiyle sağlanmalıdır.

E. Bölgesel Kalkınmanın Araçları

Bölgesel gelişmenin gerçekleşebilmesi için çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Bu araçlar genel ekonomi politikası araçlarından çok farklılık göstermezler. Temel özellikleri açısından emredici bölgesel politika araçları, bilgi verici, uyarıcı ve yönlendirici bölgesel politika araçları ve sentezci (bütünleştirici=entegre) bölgesel politika araçları olmak üzere üç grupta toplanmaktadır.

1. Emredici Bölgesel Politika Araçları

Bölgesel ekonomik yapının emredici bir plana bağlanmasıyla veya işletmelerin kuruluş yerlerinin devletçe belirlenmesiyle gerçekleştirilmektedir. Kuruluş yerine ilişkin yasal düzenlemelerin getirdiği yasaklar ve zorunluluklar bu politikanın temel araçlarıdır.

2. Bilgi Verici, Uyarıcı ve Yönlendirici Bölgesel Politika Araçları

Kuruluş yerlerinin doğrudan belirlenmesi yerine fonksiyonel rekabetin korunmasıyla ekonomik birimlerin rekabet ortamında teşvik edilmesine yönelik araçlardır.

3. Sentezci Bölgesel Politika Araçları

Yukarıdaki bölgesel politika araçlarının hepsini birlikte kapsamaktadır. Bilgi verme ve yol göstermenin yanında, kuruluş ve yerleşim yerlerinin mekansal dağılımı da doğrudan etkilenip belirlenmektedir. Dört gruptan oluşmaktadır⁹¹;

a. Bilgi ve Danışmanlık Politikası

Özel ekonomik karar birimlerinin ve çeşitli bölgelerdeki kuruluş yeri kaliteleri ile ilgili bilgileri elde etmek için kullanılan araçlardır. Böylece özel

⁹¹ Hüsnü Erkan, “Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Türkiye’nin Bölgesel Kalkınma Politikası”, s. 236-238

ekonomik birimlere kuruluş yerine dair bilgi verilmekte ve danışmanlık yapılmaktadır.

b. Teşvik ve Uyarma Politikası

Diğerlerine göre belli bir kuruluş yerinin tercih edilmesi için teşviki sağlanarak ekonomik birimlerin bu yönde tercihte bulunması yönünde uyarılmaktadır. Bunu sağlayan araçlar ise;

◦ *Kamusal Teşvik ve Harcamaları:* Belli bölgelerin kamusal teşvik ve gerçekleştirilen harcamalara bağlı olarak kuruluş yeri tercihlerinin uyarılması

◦ *Vergi ve Tarifeler:* Doğrudan ve dolaylı vergi indirimleri ile sağlanan kolaylıklar sayesinde işletme ve yatırımlar teşvik edilmektedir.

◦ *Kredi ve Sübvansiyonlar:* Belli bölgelerdeki yatırımlar için düşük faizli kamu kredileri sağlanarak sermaye birikimi ve artırımını teşvik edilmektedir. Organize sanayi bölgeleri oluşturularak özel birimlere uygun koşullar sağlanır.

◦ *Altyapı Hizmetleri:* Altyapı hizmeti sunacak altyapı donatımları oluşturulmaktadır.

◦ *İşgücü Politikası:* İşgücünün eğitimi, hizmet içi eğitim, yeni meslek öğrenimi ve mesleki uzmanlaşma alanlarında teşvikler ve destekler getirilmektedir.

c. Altyapı Politikası

Maddi, personel ve kurumsal altyapı donatım ve yatırım politikaları ile bölgesel gelişme teşvik edilmekte ve uyarılmaktadır. Altyapıdan kaynaklanan gelir, refah, verimlilik, teknik gelişme ve uyarma etkileri ile hizmet donatımını, işgücü akışkanlığını atırcı etkilerden ve büyüme etkilerinden yararlanılmaktadır.

d. İdari Kararlar ve Düzenlemeler:

İdari kararlar, düzenleme ve yaptırımlar ile belli yasaklar veya zorunluluklar getirilerek karar birimlerinin karar alanları sınırlandırılıp yetkileri belirlenir. Şehir planlaması ve çevre sağlığı açısından getirilen düzenlemeler örnek verilebilir. Bölgesel gelişme düzeyinin düşük olduğu gelişme aşamalarında, daha çok altyapı politikaları ile idari kararlar ve düzenlemeler araçları daha çok önemli olurken,

ilerleyen gelişme düzeylerinde ise bilgi ve danışmanlık politikası ile teşvik ve uyarma politikası araçları daha etkin kullanılmaktadır.

F. Bölgesel Kalkınma Anlayışındaki Paradigmal Değişim

Son yıllarda dünyadaki küreselleşme ve yerelleşme dinamiklerinin etkisiyle, ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılanmalar büyük bir değişim içine girmesiyle bazı kavramlar ön plana çıkmıştır. Bunlar⁹²;

- Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş,
- Fordist üretimden esnek üretime (post-fordist) geçiş,
- Ulus-devletlerin dünyasından küreselleşmiş dünyaya geçiş,
- Modernist düşünceden post-modernist düşünceye geçiştir.

Geleneksel bölgesel politikalar, gelirin yeniden dağılımı yoluyla az gelişmiş bölgelerin mali yapısının, istihdam kaynaklarının ve altyapısının desteklenmesine ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının kaldırılmasına yönelik dengeli ekonomik kalkınma anlayışına dayalıdır⁹³. Geleneksel bölgesel politika anlayışının hakim olduğu 1950’li ve 1960’lı yıllarda Keynesyen yaklaşımlar benimsenmiş olup, bölgesel kalkınma politikalarında uygulanan başlıca yöntem ise planlamadır. Talep artışı ile üretimin sürdürülmesi arasında bir denge kurma amaçlı planların uygulanabilmesi için de devlet müdahalesi gerekmektedir⁹⁴.

1960’ların bölgesel politikalarında büyük ölçekli işletmeler çarpan etkisi açısından son derece önemlidir. Keynesyen ulus-devlet anlayışı etkili olmuş, ekonominin sürükleyici faktörü olan piyasa ve devletin bir arada ele alındığı karma ekonomi yaklaşımı uygulanmıştır. Geleneksel bölge politikası anlayışına göre büyük ölçekli imalat sanayi, bölgenin ekonomisinde çarpan etkisi yaratmak ve gelişmeyi

⁹² İlhan Tekeli, “Küreselleşmenin Dünyada Bölgesel Gelişme Kuramında Yaşanan Paradigmal Değişimleri”, **Gülten Kazgan’a Armağan Türkiye Ekonomisi**, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:79, Ekim 2004, s.367

⁹³ Neşe Kumral, “Bölgesel Rekabet Gücünü Arttırmaya Yönelik Politikalar”, Ege Üniversitesi Working Paper in Economics 2008, Working Paper No:08/02, 2008, iibf.ege.edu.tr/economics/papers/wp08-02.pdf (04.04.2009), s.6

⁹⁴ TÜSİAD, **Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar**, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-09/471, Eylül 2008, s.36

bölgenin tamamına yaymak için büyüme kutupları oluşturan ekonominin motor gücü olarak kabul edilmiştir. Bu dönemdeki temel politika araçları:

- Finansal teşvikler
- Altyapı yatırımları
- Devletin sahip olduğu veya devletin kontrolünde sanayi tesisleri
- İmalat sanayinin kontrolüdür.

Keynesyen politikalar, küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni koşullara uyum sağlamada yetersiz kalmıştır. Az gelişmiş bölgelerde istihdamı ve geliri artırmaya yardımcı olmasına rağmen gelişmiş bölgelere kıyasla verimliliği yükseltmekte başarısız olmuştur. 1970'lerin başında yaşanan Petrol Krizi nedeniyle yaşanan ekonomik bunalım, birçok ülkenin bölgesel planlama politikalarının devamlılığı için gereken finansman olanaklarını azaltmıştır⁹⁵.

Krizle başlayan süreç sonucunda, 1980'li yıllarda devletin öncelikli olarak ekonomik alandaki rolü tartışılmıştır. Devlet yardımlarının bölgeleri pasifleştirdiği, girişimciliği baskıladığı, ekonomik yatırımı çekmiş olmasına rağmen yatırımın niteliğini artırmadığı yönünde eleştiriler gelmiştir. Bu nedenle piyasa ekonomisi çerçevesinde örgütlenmiş bir devlet ve yönetim anlayışı gündeme gelmiştir. Bu durum Neo-Klasik iktisat politikalarının yeniden canlanması, Keynesyen yaklaşımın terk edilmesi ve geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımının ortadan kalkması için bir faktör olmuştur. Bölgesel politikalarda yeni bir anlayış arayışına yol açarak, doğrudan devlet yardımları yerine işgücü, yaşam kalitesi, yatırım iklimi gibi mekanın niteliğini artırıcı alternatif yatırımlara ve içsel gelişmeye daha çok önem veren, bölgelerin rekabet gücünü arttırmaya odaklanan yeni bir anlayış geliştirilmiştir⁹⁶.

Devlet güdümünde bir kalkınma modeli yerine kendiliğinden ve bölgesel/yerel girişimlere dayalı bir kalkınma anlayışının esas alındığı bu yeni yaklaşım içsel bölgesel kalkınma yaklaşımıdır. İçsel büyüme kuramına dayalı bu

⁹⁵ Hatice Karaçay-Çakmak, Lütfi Erden, "Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye'den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 6/3, 2004, s.81

⁹⁶ Mario Pezzini, **Cultivating Regional Development: Main Trends and Policy Challenges in OECD Regions**, OECD, 2003

yeni anlayışa göre bölge ekonomik bir varlıktır ve kullanılmayan birçok kaynağı bulundurmaktadır. Bölgesel kalkınma ise, kurumsal bir altyapının oluşturulması ve bu altyapının kullanılmayan kaynakları harekete geçirmesi ile gerçekleşir. OECD kaynaklarında bölgesel politikalarda değişen yeni anlayışın strateji, amaç, araç ve aktörleri şunlardır⁹⁷;

◦*Strateji*: Bölgesel kalkınma politikaları, mekansal özellikler göz önünde tutularak hazırlanmış entegre kalkınma stratejilerine dayalı olmalıdır. Yenilik yaratma kapasitesi belirlenerek, girişimcilik artırılarak, insan sermayesi ve sosyal sermaye geliştirilerek bölgelerin rekabet gücü artırılmalıdır.

◦*Amaçlar*: Bölgesel politikalar sadece geri kalmış bölgelere yönelik olmamalıdır. Bu bölgeler kadar gelişmiş bölgeler de politika amaçları içinde yer almalı ve bu bölgelerin rekabet avantajı korunmaya ve artırılmaya çalışılmalıdır.

◦*Araçlar*: Bölgeye uygulanan doğrudan yardımlar uzun süreli kalkınma etkilerini ortaya çıkaramayacağı hatta bu etkilerin gelişmesini de engelleyebileceği için yardımlar bölge kaynaklarını harekete geçirerek sürdürülebilir bir gelişme sürecini başlatacak ve rekabet gücünün artışı sağlayacak politikalarla uyumlu olmalıdır.

◦*Aktörler*: İzlenen politikaların tasarımı, uygulanması, denetimi aşamalarına o bölgede yaşayanların katılımı ve şeffaflık/sorumluluk ilkeleriyle bütünleştiren yönetim anlayışı sağlanıp yukarıdan aşağıya doğru yaklaşım terk edilmelidir.

Neo-klasik ekonomik kuramın varsayımlarının değişmesi ile gündeme gelen içsel büyüme kuramının bölgeye uyarlanması ile ortaya çıkan bu kavram bölgelerin kendine özgü bilgi kaynaklarının ve bölgedeki yığılmaların getirdiği dışsallıkların önemini gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, bölgesel kalkınma 1960'lardaki yerel kalkınma kavramından oldukça farklıdır. Yerel kalkınma kavramında bölgeler bağımsız birimler olarak ve dış dünyadan oldukça soyut bir şekilde ele alınırken,

⁹⁷ Neşe Kumral, a.g.m., s.6-7

yeni kavramda bölgeler diğer bölgelerle etkileşim içinde bir sistemin parçası olarak ele alınmaktadır. Kademeli bir ilişki yoktur, bunun yerine karşılıklı etkileşim söz konusudur⁹⁸.

İçsel büyüme teorisi, sürdürülebilir kalkınmayı yaratmada ve devam ettirmede içsel yerel faktörlerin önemini vurgulayarak ekonomik gelişmede önemli girdiler olarak kabul edilen öğrenme, liderlik, sosyal sermaye, fiziksel altyapı, kurumlar ve insan kaynakları gibi geleneksel olmayan ekonomik değişkenlerin dikkate alınmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte teknolojik gelişme, yenilik ve yaratıcılığa önem vererek bölgelerin rekabet gücünü arttırmaya odaklanmaktadır.

Günümüzde, bölgesel kalkınma alanında giderek karmaşıklaşan bölgesel ve yerel sorunların çözümüne uygun yaklaşımlar, geleneksel politika yaklaşımlarının yanı sıra, yeni bölgecilik, kurumsal katmanlaşma ve içsel kalkınma anlayışı çerçevesinde geliştirilmektedir. Bu nedenle, hem bölgesel/yerel kapasitenin geliştirilmesine hem de sosyo-kültürel ve ekonomik ortamın iyileştirilmesine yönelik daha kapsamlı yaklaşımlar geliştirilmiştir⁹⁹.

Küreselleşme sürecinde yaşanan gelişmeler bölgeyi büyüme ve kalkınma süreçlerinde öne çıkarmıştır. Küreselleşmenin etkileri ile başa çıkabilmek ve küresel piyasada yarışabilmek için gerekli olan beceri, iletişim ağları ve kurumsal yetkinliğin bölgelerde gelişmesini sağlamak amacıyla Yeni Bölgecilik Paradigması gündeme gelmiştir. Yeni bölgecilik bölgesel kalkınma açısından başarısız olan, yukarıdan aşağı, devlet güdümlü ve emredici yaklaşım ile serbest piyasaya dayalı yaklaşıma alternatif olarak gelişmiştir. Yeni bölgecilik, ekonomik gelişmeyi desteklemek için gerekli olan mekanizmaların devlet yerine, bölgelerin bizzat kendileri tarafından geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

⁹⁸ Ayda Eraydın, a.g.m., s.132-133

⁹⁹ Rasim Akpınar, "Bölgesel Gelişme Politikalarında Yaşanan Değişim: Yeni Bölgeselleşme Paradigması ve Uygulamaları", DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü <http://www.kentli.org/makale.akpinar.htm> (24.11.2008)

Yeni yaklaşımda bölge altyapısının iyileştirilmesi, tabandan tavana yaklaşım ve bölgeye has uzun dönemli politikalara bir yönelik söz konusudur. Bölgesel kalkınma için insan sermayesi, yerel iş kültürü, bilgi transfer ağları, üretim faktörlerinin ve sistemlerinin kalitesi, bölgesel tecrübelerden öğrenme konularına önem verilmektedir¹⁰⁰. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde bölgesel kalkınma anlayışının geçirmiş olduğu üç farklı evre Tablo 5’de özetlenmektedir.

¹⁰⁰ Murat Kara, **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansıması**, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No:2774, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008, s.51-52

Tablo 5: Bölgesel Kalkınma Anlayışının Geçirdiği Evreler

	1950-1970	1970-1990	1990+
Birikim Biçimi	Fordist birikim	Esnek birikim	Bilgi toplumunda birikim
Üretim Türü	Kitlesel üretim	Esnek üretim	Farklılaşmış kitlesel üretim+esnek üretim+yenilik
Ekonomi Kuramı	Keynesyen talep yönetimi Neo-klasik sanayi yer seçimi teorisi	Neo-liberal monetarist teori Arz yönlü ekonomi	Kurumsal, evrimsel ekonomi
Bölgesel Büyümenin Kaynağı	Dış talep, devletin yeniden dağıtıcı kararları,ulusaşırı firmaların dış kararları	Tabandan kalkınma	Teknik ve organizasyonel yenilik
Bölgesel Gelişme Dinamiğinin Öğeleri	-Kapital birikimi • yatırım dinamiği -Düşey olarak bütünleşmiş ekonomi -Ticaret konusunda karşılıklı bağımlılıklar(girdi-çıkıtı ilişkileri)	-İnsan sermayesinin gelişimi -Düşey çözülme -Yatay olarak bütünleşmiş ekonomi -Kolektif girişimcilik ticaret konusu olmayan karşılıklı bağımlılıklar	-Teknik ve organizasyonel yeniliklerce yönlendirilmesi -Yarı-düşey bütünleşme •Sosyal kapital yaratılması -Ekonomik ilişkilerin toplumsala gömülü oluşu -Ticaret konusunda olmayan karşılıklı bağımlılıklar
Yönetişim Biçimi	Güçlü ulus-devlet refah devleti -Eşitsizliğe duyarlı -Yeniden dağıtıcı işlevler	Refah devletinin krizi -Yerel hükümetin artan rolü	Küresel yönetişimin ortağı olarak ulus-devlet -Kamu alanının yeni aktörleri(STK'lar)
Devletin Politika Araçları	-Üretici faaliyetlere doğrudan yatırımlar -Altyapı gelişmesi -Düzenleyici önlemler -Akımlar üzerinde denetim(kapital, mallar, emek)	-Arz yönlü politikaların merkezi olarak yönetilmesinin gerekmeysi -Altyapı gelişmesi -Düzenleyici önlemler -Yerel kurumlara verilen önem	-Ulusüstü ağ oluşumu (küresel/yerel) -Yerel ağ oluşumu -Yenilik sisteminin oluşumu -Kurumsal yeniliğe açık

Kaynak: İlhan Tekeli, a.g.m., s.378-379

Tablo 5’de bölgesel kalkınma anlayışının geçirdiği evreler gösterilmektedir. Dünyada değişen koşullar ve bölgesel gelişmenin dinamiklerinin etkisi 1950’lerden günümüze bölgesel politika kapsamında öne çıkan kavramlar ve yaklaşımların önemli değişiklikler geçirmiştir. 1950-1970 dönemlerini kapsayan geleneksel politikalar evresinde Keynesyen politikalar benimsenmiş olup fordist üretim gerçekleştirilmiştir. Devlet, büyüme sürecine doğrudan bir aktör olarak müdahale etmekte ve refah devleti anlayışı hakim olmaktadır. Dış talep, devletin yeniden

dağıtıcı kararları, ulusaşırı firmaların dış kararları bölgesel büyümenin kaynağı olmuştur. Kapital birikimi ve ticaret konusunda karşılıklı bağımlılıklar söz konusu olmuştur.

1970-1990 dönemleri ikinci evreyi oluşturmaktadır. 1970'lerde yaşanan kriz sonucunda Keynesyen politikalar yetersiz kalmış olup güçlü devlet müdahalesi anlayışı zayıflamış ve içsel büyüme dinamiklerinin önem kazanmıştır. Fordist üretimden esnek üretime geçiş yaşanmıştır. 1990 yılından günümüze devam etmekte olan üçüncü evrede ise yenilik ve bilgi toplumuna dayalı küresel bir rekabet öne çıkmıştır. Kitlemel ve esnek üretim yanında yenilik üretimi de gerçekleştirilmiştir. Ulus devletin yanı sıra sivil toplum kuruluşları da önem kazanmaktadır. Bu evrede bölgesel kümelerin ve ağların oluşu, yenilik oluşumu, bölgesel uzmanlaşma konularına ağırlık verilmiştir.

Geçtiğimiz bölümde, küreselleşme, bilgi toplumu ve bölgesel kalkınma olguları ele alınmıştır. Küreselleşme ile teknolojinin gelişmesi, ulaşım, iletişim ve bilişim sektörlerinde ilerlemeler yaşanmış ve sanayi toplumu yerini bilgi toplumuna bırakmıştır. Küreselleşme ve bilgi toplumu kavramlarının gündeme gelmesiyle, bölgenin ve bölgesel kalkınma politikalarının önem kazandığı görülmektedir. Küreselleşme, bölgelerarası dengesizlikleri giderme önceliğini devletlerin sorumluluk alanından giderek çıkarmaya başlamış, ülkelerden çok bölgeleri ön plana çıkararak, bölgeleri küresel rekabetin temel unsuru haline getirmiştir. Geleneksel bölgesel politikaların gelişen ve değişen dünya karşısında yetersiz kalması nedeniyle bilgiye ve bilgi üretiminin gerçekleşmesine, teknolojik gelişmenin sağlanmasına ve yeniliklerin yaratılmasına önem gösteren yeni bölgesel politikalar benimsenmektedir. Bilgi toplumu olma yolunda ilerleyen ülkeler bölgesel kalkınma kavramları içerisinde yer alan, bilgiye ve bilgi üretiminin gerçekleşmesine, teknolojik gelişmenin sağlanmasına ve yeniliklerin yaratılmasına özel bir önem vermektedirler.

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA YAKLAŞIMLARI

Bölgesel kalkınma yaklaşımları geleneksel ve yeni yaklaşımlar olarak iki bölüme ayrılmıştır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş olarak nitelendirilen küreselleşme sürecinde bölge kavramı ve bölgesel kalkınma yaklaşımlarında değişimler yaşanmıştır. Bu bölümde geleneksel ve yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları açıklanarak gerçekleşen değişimler vurgulanacaktır.

I. BÖLGESEL KALKINMA YAKLAŞIMLARI

Bölgesel ekonomi ile 1930'lu yıllardan itibaren ilgi duyulmasına rağmen bölgesel ekonomik kalkınmaya yönelik çalışmalar 1950'lerin sonlarına doğru yapılmaya başlamıştır. Bölgesel kalkınma teorisinin gelişmesinde ekonomi biliminde makro ekonomik büyüme ve kalkınma teorilerinin gelişimi ve mekan ekonomisi veya bölgesel ekonomi teorilerinin önemli rolü olmuştur. Bu bölümde geleneksel ve yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları incelenecektir.

A. Geleneksel Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları

Bölgesel gelişme teorilerine ilk katkılar 1800'lü yıllardan itibaren ortaya çıkmaktadır. Bu dönemdeki teoriler bölgesel gelişmenin zaman boyutunu dikkate almayan statik modeller olduğundan bölgesel gelişme ile ilgili sorunları çözmekte yetersiz kalmaktadır. Teorilerin bölgesel gelişme sorunlarına etkin çözümler üretmeleri, ancak zaman boyutunun da analize katılmasıyla kurulacak dinamik modeller sayesinde mümkün olmaktadır.

1. Alan Kullanımı İle İlgili Modeller

Alan analizlerine katkı yapan iktisatçıların görüşleri iki grup altında toplanmaktadır. Cantillon ile başlayarak Thünen, Weber, Palander, Lösch ve Isard ile devam eden birinci grup kuruluş yeri teorisyenleridir. Alanı ulaşım ile ortadan kaldıran bir mesafe olarak kabul ederek ve tımdengelim yöntemini kullanmışlardır. Taşıma harcamalarına dayanarak, işletmelerin kuruluş yerini ve kentlerin hiyerarşisini saptamaya çalışmışlardır. Reilly, Christaller, Zipt, Steward,

Piatier'i içeren ikinci grup ise etki alanını saptayan teorisyenlerdir. Tümevarım yöntemini kullanmışlardır.

Von Thünen, 1826 yılında geliştirdiği alan kullanım teorisi ile mekansal ekonominin kurucusu sayılmaktadır. Taşıma harcamalarının üretimde büyük bir engel oluşturduğunu görerek, pazar kentinden uzaklaştıkça hangi ürünlerin yetiştirilmesinin daha ekonomik olacağını saptamaya çalışmıştır. Homojen bir alanda ulaşım açısından taşıma harcamaları her yöne aynı olduğundan farklı ürünlerin üretim alanı birbirinden çember bölgeler ile ayrılmaktadır. Ürünlerin yerel fiyatı, kentlerden uzaklaştıkça ulaşım giderleri kadar azalmakta ve belirli bir uzaklıktan sonra sıfıra inmektedir¹⁰¹.

Alfred Weber ise taşıma maliyeti, ağırlık ve uzaklığı göz önüne alarak optimum kuruluş yerini saptamaya çalışmıştır. Sanayinin yer seçimini fiziksel, ekonomik, toplumsal ve siyasal çevre ile ilgili koşullar etkilemektedir. Bu faktörlerin önemi ilgili iş alanına, mekansal koşullara ve zamana göre değişmektedir. Yatırım yeri seçiminde düşük ücretler, enerji kaynaklarına yakınlık, uygun hammadde ve ara malın bulunduğu bölge, ulaşım ağına yakınlık tercih edilmektedir. Düşük maliyetlerle hammaddeye ulaşım ve taşıma maliyetlerinin düşük olduğu bölgelerde yatırımların yoğunlaşacağını savunmaktadır¹⁰².

Tord Palander, yalnızca optimal kuruluş yeri etmenleri üzerinde değil aynı zamanda alanda fiyatın oluşumunu da analizine katmıştır. Ona göre uzaklık, pazarları parçalayan bir etmendir. Alansal analize yaptığı en önemli katkı ise eşdeğer eğrileri yöntemini genelleştirmesidir¹⁰³. Auguste Lösch ise gerçek genel bir denge modeline en yakın ve en gelişmiş ekonomik alan analizini yapmıştır. Çıkış noktası Von Thünen'e dayanan merkezi yerler teorisinde, üretim faktörlerinin coğrafi mekanda optimal dağılımı incelenmektedir. Thünen, taşıma harcamalarının üretim maliyetleri içerisinde önemli görürken, analizlerini tarım sektörü için geliştirmiş, Christaller ve

¹⁰¹ Zeynel Dinler, a.g.e., s.6-11

¹⁰² Gülen Elmas, **Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler AB ve Türkiye**, Nobel Yayıncılık, Ankara, Eylül 2001, s.15-16

¹⁰³ Zeynel Dinler, a.g.e., s.14-15

Lösch ise, analizlerini hizmetler ve sanayi sektörüne yönelik yapmıştır. Christaller, taşınmaz hizmetleri Lösch ise taşınabilir malları dikkate alarak ekonomik faaliyetin coğrafi alanda dağılımını inceleme konusu yapmıştır.

Christaller'in analizleri ile şehirlerin gelişimi ve büyümesi açıklanmasa da bölge içinde şehrin sosyo-ekonomik fonksiyonu merkezi yerleşim yeri olarak vurgulanmıştır. Parr, Christaller modelini genelleştiren bir merkezi yerler teorisi geliştirmiştir. Kuruluş ve yerleşim yerleri, hiyerarşik etkileşim içinde incelenmesine rağmen statik bir teori olarak merkezi yerler teorisi bölgesel büyümeyi açıklamaktan uzak kalmıştır¹⁰⁴.

Sonuç olarak Alan Teorisi, üzerine kurulduğu varsayımlar nedeniyle eksiklikler göstermektedir. Ancak teori, kentleşmenin mekansal dağılımını sınırlı da olsa açıklayabilmesi nedeniyle önemlidir.

2. Keynesyen Bölgesel Büyüme Modeli

Keynesyen analiz, ekonomik sürecin talep yanlı oluşuna vurgu yapmaktadır. Bu durum Keynesyen bölgesel büyüme modelleri için de geçerlidir. Keynesyen modele göre bir bölgenin geliri o bölgenin tüketim, yatırım, ihracat ve ithalat toplamından oluşmaktadır. Keynesyen Bölgesel Büyüme Modelleri iki grupta incelenebilir. Bunlar:

a. Bölgesel İhracat Modelleri

Bölgesel büyümenin temel kaynağı bölgenin gerçekleştirdiği ihracat olmaktadır. Bölgenin gelirindeki değişim, bölgenin ihracatının bir fonksiyonu olarak ele alınır. Özünde Keynesyen çarpan analizinden kaynaklanan modelde bölgenin ekonomik faaliyeti, ihracata yönelik temel ve temel olmayan faaliyetler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

¹⁰⁴ Hüsnü Erkan, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, s.28-29

İhracata dayalı bölgesel büyüme modeli bazı eleştiriler almıştır. Bunlar:

◦Model yalnızca bir talep modelidir ve ekonomik sistemin arz yönünü dikkate almadığından kısa dönemlidir.

◦İhracatın nasıl belirlendiğini açıklayamamaktadır ve bölgesel büyümede bölge içi unsurlar ihmal edilmektedir.

◦Bölgesel ihracat konusu olan malların tüketim ve yatırım malları olarak bileşimini dikkate almamaktadır.

◦Model bölgesel ekonomik ilişkileri talep yönünden ele almasına karşın, bölgesel talep yapısındaki değişimler analiz dışı kalmaktadır.

b. Bölgesel Yatırım Modelleri

Keynesyen Bölgesel Yatırım Modeli yatırım fonksiyonu içermektedir ve modelin tipik örneğini Hartman ve Seckler geliştirmiştir. Keynesyen denklemlerden oluşturulan modelde kesikli zaman analizi kullanılmaktadır. Model, konjunktur-büyüme modellerinin bölgesel büyümeye uyarlanmış şeklidir. Modelde yatırım fonksiyonu olması ve bölgesel ihracat modelinin sahip olduğu yetersizlikler gösterilmesine rağmen, bölgesel gelişmenin özel sorunlarına inmekte yetersiz kalmaktadır¹⁰⁵. Modelin ulaştığı en önemli sonuç büyümenin kümülatif bir süreç olmasıdır.

3. Harrod- Domar Bölgesel Büyüme Modeli

Harrod- Domar Bölgesel Büyüme Modeli II. Dünya Savaşı sonrasında Keynesyen teorinin dinamikleştirilmesi ve uzun dönemde istikrarlı büyüme koşullarının araştırılması çabaları içinde, yatırımın üretim kapasitesini artırıcı ve gelir yaratıcı özelliklerini göstermek üzere Roy F. Harrod ile Evsey D. Domar tarafından geliştirilmiş olan büyüme teorisinden geliştirilmiştir. 1950'li yıllarda kalkınma iktisadı bu modelden etkilenmiştir.

Keynesyen Model yatırımın kapasite artırıcı etkisine dikkate almazken Harrod-Domar Modeli yatırımların gelir ve talep etkisi ile birlikte kapasite yaratıcı etkisini göstermektedir. Model, ekonomik büyümenin hızlandırıcı ve çarpanın

¹⁰⁵ Hüsnü Erkan, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, s.7-12

etkilerine bağı olduğunu belirtmektedir¹⁰⁶. Büyümeyle ekonomik dalgalanmaları da içerecek biçimde, girişimcinin değişen davranışlarıyla birlikte ele alır. Ayrıca, model devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmaktadırlar. Harrod-Domar Modeli, 1960'lı yıllarda ekonomiye devlet müdahalesini benimseyen kalkınmacı Keynesyen yaklaşıma dayalı anlayışların yaygınlaşmasıyla, Türkiye de dahil olmak üzere az gelişmiş ülkelerde makro-plan modeli olarak kullanılmıştır¹⁰⁷.

Harrod-Domar Modeli'nde bölge dış ticareti de dikkate alınabilmektedir. Bölgenin ithalatı, bölge gelirin doğrusal bir fonksiyonu, ihracatı ise dışsal bir büyüklük olarak alınmaktadır. Bölgenin büyüme hızı; bölgenin tasarruf ve ithal eğilimi ile sermaye/hasıla oranına ve ihracatın gelir içindeki oranına bağı olarak belirlenmektedir. Ekonominin dengeli büyüebilmesi için, bütün bölgelerin aynı büyüme hızına sahip olması gerekmektedir. Model, bölgesel gelişmeyi belirleyen birçok bölgesel unsur ihmal edilmesi ve aşırı soyutlama sonucu ulaşılmış bir model yapısı içinde bölgesel büyümeyle ilgili kısmı açıklama sunması yönünden eleştirilmiştir¹⁰⁸.

4. Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modeli

Solow'un öncülük ettiği çalışmalara dayanan Neo-Klasik Büyüme Teorisi, sonraki yıllarda Denison, Cass, Koopmans gibi birçok iktisatçının katkılarıyla gelişmiştir¹⁰⁹. Neo-Klasik Büyüme Modeli, Harrod-Domar Modelinin aksine ekonominin talep değil arz yanıyla ilgilenmiştir¹¹⁰. Neo-Klasik büyüme modelinin temel varsayımları ise; kapalı bir ekonomi, rekabetçi piyasa yapısı, rasyonel davranan iktisadi aktörlerin varlığı, sermaye ve işgücünün her biri için ölçeğe göre azalan getiriyi, üretim fonksiyonu için de sabit getiriyi öngören bir üretim teknolojisi¹¹¹.

¹⁰⁶ Harry W. Richardson, **Location Theory, Urban Structure and Regional Change**, Praeger Publishers, New York, 1969, s.323-324

¹⁰⁷ Ekonomi & İşletme Bilgi Rehberi, "Harrod-Domar Büyüme Modeli", <http://www.bilgininadresi.net/Madde/15078/Harrod-Domar-B%C3%BCy%C3%BCme-Modeli> (11.05.2009)

¹⁰⁸ Hüsnü Erkan, *Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme*, s.14-15

¹⁰⁹ Arif Özsağır, "Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği", **KMÜ İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:14, Haziran 2008, s.7

¹¹⁰ Harry W. Richardson, a.g.e., s.331

¹¹¹ Arif Özsağır, a.g.m., s.7

Modelde herhangi bir bölgenin üretim fonksiyonundan hareketle bölgesel büyümesine ilişkin veriler sunulmaktadır. Modelde üretim faktörlerinin ve malların fiyatları yoluyla bölgeler arasındaki dengesizliklerin gözlenebileceği belirtilmektedir. Üretim faktörlerinin ve malların tam hareketliliği varsayımı altında faktörlerin ve malların, fiyatların düşük olduğu bölgelerden yüksek olduğu bölgelere doğru akacağı ve bu durumun bölgeler arasında fiyat farklılığı ortadan kalkıncaya kadar devam edeceği savunulmaktadır. Model bölgelerin her birinde faktör fiyatlarının eşit olması durumunda gelir seviyesinin de eşit olacağını varsaydığı için bölgeler arası gelişme farklılığı da bu şekilde ortadan kalkacaktır.

Neo- Klasikler, piyasa güçlerinin kusursuz rekabet, bütün fiyatlarda tam esneklik ve faktör fiyatlarının marjinal verimliliklerini yansıtmaları varsayımları altında kendi kendine kararlı dengeye ulaşabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle, bölgesel farklılıkları ortadan kaldırabilmek için emeğin marjinal verimliliğinin düşük olduğu bölgelerden yüksek olduğu bölgelere doğru kaydırılması gerektiğini savunmuşlardır¹¹². Neo-Klasik Model'in varsayımları, ekonomik olayları nokta ekonomisi olarak ele almakta ve ideal koşullardaki çözümleri sunmaktadır. Ancak ekonomik sorunların nokta ekonomisinden mekan ekonomisine aktarılması ile Neo-Klasik varsayımlar yetersiz kalmıştır.

5. Kutuplaşmış Bölgesel Kalkınma Modeli

Bölgesel büyüme modellerinde denge düşüncesi yerine, bölgesel kalkınma teorilerinde asıl gelişme sürecinde ortaya çıkan farklılaşmalar, kutuplaşmalar ve dengesizlikler ilgi çekmektedir. Bölgesel kalkınma dengesiz gelişme ve kutuplaşmalarda aranmaktadır. Mekan boyutunun analize dahil edilmesi, ekonomik ilişkilerin işleyiş ve dağılımında kutuplaşmış büyüme ve gelişmeyi yaratmaktadır. Ekonominin mekan boyutunda oluşan dengesizlikler gelişme sürecinin motoru olarak görülmektedir. Ekonomik sürecin kutuplaşması olgusu, özellikle sektörel ve bölgesel

¹¹² Oğuzhan Altay, Aydanur Gacaner ve Nazif Çatık, "Ege Bölgesin Kalkınmasında Finansal Kurumsallaşma Araç Olabilir mi?", **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 1, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004, s.16

boyutta gerçekleşmektedir. Kutuplaşmış gelişme üzerine yapılan çalışmalar sektörel kutuplaşmalar ve bölgesel kutuplaşmalar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır¹¹³.

a. Sektörel Kutuplaşmış Gelişme

Bu konuda ilk çalışmalar Fransız iktisatçı Perroux tarafından başlatılmıştır. Perroux 1955 yılında yazdığı bir makalede ilk kez büyüme kutbu kavramını kullanmıştır. Kalkınma her yerde ve birden görülmemekte, belirli noktalarda farklı yoğunluklarda görülmekte ve çeşitli kanallardan yayılarak tüm ekonomi üzerinde etkisini göstermektedir. Bu açıdan, eşitsizlik sorununu ulusal düzeyden bölgesel düzeye indirgemektedir. Teori, üretimin ve toplam gelirin artırılması üzerine yoğunlaşan ekonomik büyüme teorisinden farklı olarak, ekonomik, sosyal ve kurumsal sistemlerdeki yapısal değişimi açıklamaya çalışmaktadır¹¹⁴.

Perroux, ekonomik kalkınmanın az gelişmiş ülkelerde tüm sektörlerle eşit oranda kaynak aktarılması ile gerçekleştirilemeyeceğini ve sanayileşme ile birlikte bölgesel ekonomik farklılaşmalar meydana geleceğini belirtmektedir. Ülkenin çeşitli bölgelerindeki farklı sosyo-ekonomik koşullar bölgelerdeki uzmanlaşmış emek ve sermayenin en etkin şekilde kullanılması amacıyla belli dönemlerde belirli sanayi kuruluşlarının belirli bölgelerde toplanmasına yol açar¹¹⁵.

Her büyüme kutbu bir sürükleyici (lider) endüstri etrafında oluşturulmakta ve bununla bağlantılı endüstriler topluluğu ekonominin diğer sektörlerinden daha hızlı büyümektedir. Sürükleyici güce sahip olan lider endüstri ya da firma büyük ölçekli, yenilikçi ve çevresini etkileyen bir birim olmaktadır. Büyüme kutbu teorisinde sürükleyici endüstri/firma yanında bir de kilit endüstri/firma vardır. Birden çok sürükleyici endüstrinin bir arada iç içe girerek faaliyette bulunmuş hali ise endüstriyel komplekstir. Bu sürükleyici endüstriler arasında en yüksek gelişme hızına sahip olan endüstri ise kilit endüstri olarak adlandırılmaktadır¹¹⁶. Kilit

¹¹³ Hüsnü Erkan, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, s.19-21

¹¹⁴ Neşe Kumral, **Bölgesel Gelişme Politika Aracı Olarak Ekonomik Kalkınma Ajansları ve Girişimciliğin Teşviki**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İzmir, 1993,s.10

¹¹⁵ Oğuzhan Altay, Aydanur Gacaner ve Nazif Çatık, a.g.m.,s. 18

¹¹⁶ Zeynel Dinler, a.g.e., s.380

endüstriler sürükleyici, yenilikçi ve dinamik olduğu zaman endüstriler arası ilişkiler ile gelişme kutbu yaratılmaktadır.

Perroux, bu olgulara değinmesine rağmen, sürükleyici endüstri ve endüstriyel kompleks arasındaki karşılıklı ilişkileri açıklamada yetersiz kalmıştır. Ayrıca, büyüme kutbu yaklaşımı sektörel ilişkileri ön planda tutarken gelişme olgusunun bölgesel ilişki ve dağılımı arka planda kalmıştır.

b. Bölgesel Kutuplaşmış Gelişme

Farklılaşma ve dengesizlikleri gelişme sürecinin motoru olarak bölgesel boyutta ele alan bölgesel kutuplaşmış gelişmeye yönelik analizlerin ilk örnekleri Mrydal, Hirschman ve Boudeville tarafından verilmiştir. Mrydal ve Hirschman'a göre bir ülkenin ekonomik gelişmesi bütün bölgelerde ve aynı zamanda ortaya çıkmaz. Ekonomik gelişme ilk başladığı bölgelerde yoğunlaşır. Bu nedenle Hirschman'a göre gelişme süreci, bölgesel düzeyde dengesiz gelişme şeklinde gerçekleşmektedir. Ülke boyutunda ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için çeşitli bölgelerde büyüme noktaları yaratılmalıdır. Hirschman'a göre büyüme noktalarına sahip bölgeler gelişme bölgelerini oluştururken, diğer bölgeler ise az gelişmiş veya gerileyen yoksul bölgeler olmaktadır.

Mrydal ve Hirschman, bir gelişme bölgesinin çevreye yaydığı etkileri olumlu yayılma etkisi ve olumsuz geri itme etkisi(polarizasyon etkisi) olmak üzere 2 grupta toplamaktadır. Olumlu etkiler, gelişmiş- az gelişmiş bölgeler ya da büyüme kutbu ile onun altbölgesi arasında ortaya çıkan mal ve faktör hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Polarizasyon etkisinde ise, büyüme kutbundan diğer bölgelerin gelişmesini engelleyecek, zorlaştıracak olumsuz etkiler yayılmaktadır. Hirschman'ın analizinde olumlu etkilerin gücü zamanla artarken olumsuz etkilerin gücü azalmaktadır. Mrydal'a göre ise, gelişmiş bölgede olumlu etkilerin ağırlık kazanması geri bölgelerin aleyhine olmaktadır.

Boudeville ise Perroux'un görüşlerini coğrafik mekana aktararak bölgesel-sektörel büyüme kutuplarını geliştirmiştir. Endüstriler arası ilişkileri veren girdi-çıktı

ilişkisi şeklindeki matematiksel mekanın coğrafik mekana uygulanması ile ekonomik mekan elde edilmektedir. Ekonomik mekanı, homojen, kutuplaşmış ve plan mekan olmak üzere üçe ayırmaktadır. Kutuplaşmış mekan ortaya çıkan farklılaşmış gelişmeyi açıklamaya çalışan fonksiyonel analizlere uygun düşerken, plan mekan ekonomi politikasında bir araç olarak değerlendirilmektedir¹¹⁷.

Kutuplaşmış bölgesel kalkınma modeli, bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi ve hızlı bölgesel kalkınmanın sağlanmasında gerekli koşulları belirtmesi açısından önem taşımaktadır. Ekonomik gelişmenin tarihsel sürecini esas alarak, az gelişmiş ülkelerde bölgesel kalkınma sorunlarına çözüm niteliği taşımaktadır.

6. Dengeli Kalkınma Modelleri

Friedrich List tarafından oluşturulan dengeli kalkınma modeli daha sonraları Rosenstein-Rodan, R. Nurkse, Fleming, Rostow ve Lewis gibi iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir. Piyasa sisteminin kaynakların dağıtımını etkin bir biçimde sağlayamadığı düşüncesi ile dengeli kalkınma görüşü ortaya çıkmıştır. Dengeli kalkınmada, kalkınmakta olan ülkelerde kıt kaynakların kullanımında ve bunların ekonomiye dağılımında sektörler arası uygunluk ve birbirini tamamlayıcılık amaçlanmaktadır. Bu amacı gerçekleştirecek olan çaba ise ekonominin tüm kesimlerinde ve aynı anda başlatılmalıdır¹¹⁸.

Dengeli kalkınma modeli, kalkınma sürecinde hem arz hem de talepteki bölünmezliklerin üstesinden gelecek yatırım ölçeğini tanımlamaktadır. Özel getirilerle sosyal getiriler arasındaki farkları ortadan kaldırmak için birbirlerine talep yaratacak faaliyetlere yatırım yapmak, tek tek kurulduğunda kârsız olabilecek faaliyet kollarının birlikte yapılan yatırımlar sonucunda kârlı hale gelebilmesini ifade etmektedir. Ayrıca, ekonomik kalkınma ve yatırımlar yönünden bir sektörde yaşanan gelişmenin diğerleri tarafından engellenmemesi için ekonominin farklı sektörlerinde dengenin korunması düşüncesi de vurgulanmaktadır¹¹⁹.

¹¹⁷ Hüsnü Erkan, Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme, s.22-27

¹¹⁸ İbrahim Duyar, "Kalkınma Planlaması, Bölgesel Planlama ve Eğitim Planlaması İlişkileri", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:1, 1988, s.522

¹¹⁹ Muhteşem Kaynak, **Kalkınma İktisadi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s. 315-316

R.Nurkse ve Rosenstein-Rodan, modeli talep yetersizliği üzerine oturtmaktadır. Rodan'a göre az gelişmiş ülkelerde bireylerin satın alma gücü az olduğundan piyasa oldukça sınırlıdır. Yeni yatırım sonucu gerçekleştirilen ek üretimin pazar bulma şansı daha azdır. Nurkse ise yatırımların az ya da çok ayarlanarak farklı endüstrilere yapılması ile pazar bulma zorluklarının biteceğini belirtmektedir. Yatırımların birbirini tamamlayan sektörlerle yapılması halinde az gelişmiş ülkelerdeki talep yetersizliği sorununun ortadan kalkacağını savunmaktadırlar¹²⁰.

A.Lewis de kapasite fazlalıklarından ve bu nedenle oluşan israfları önlemek amacıyla dengeli kalkınma görüşünü savunmaktadır. Tarımsal verimlilik artışının pazarlanabilir üretim miktarını çoğaltmaya teşvik edici araçlara bağlı olmasıyla tarım ile sanayi sektörü arasında dengelyi gerektirmesi ve tarımın sermaye malı girdilerine ihtiyaç duyması nedeniyle az gelişmiş ülkelerde tarımla sanayi sektörlerinin dengeli büyümesi gerektiğini belirtmiştir¹²¹.

Dengeli kalkınma teorisyenlerinden birisi de H. Chenery'dir. Geri kalmış ekonomilerde kaynak dağılımı ile piyasa arasındaki bağı zayıf olduğunu bu nedenle kaynak gelir ilişkisinin istenen yönde oluşmadığını belirtmektedir. Bu durum geri kalmış ekonomilerde dengesizlik yaratmaktadır. Ayrıca tam istihdam seviyesinin altında ve dış alım-satımın sınırlı olduğu bir ortamda, üretim faktörlerindeki yapısal dengesizlikler ve üretici sektörlerin birbirinden etkilenebilirliğinden kaynaklanan dengesizlikler piyasa dengesini güçleştirmektedir¹²².

Sonuç olarak dengeli kalkınma modelleri, ekonomide yer alan tüm kesimlerin aynı anda ve birlikte geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Modele yapılan en temel eleştiri ise modelin az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı engelleyen her türlü kaynak kıtlıklarını göz ardı etmesidir. Ayrıca, dengeli kalkınma için planlama

¹²⁰ Rosenstein-Rodan, "Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın Sanayileşme Problemleri", (Çev. İ. Önder), **İktisadi Büyüme ve Gelişme-Seçme Yazılar**, İktisat Fakültesi Yayını, No:189, İstanbul, 1966, s.54

¹²¹ Arthur Lewis, Sınırsız Emek Arzı İle İktisadi Kalkınma, (Çev. Metin Berk) İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, s.57

¹²² Cengiz Yavilioğlu, "Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri: Eleştirel Bir Yaklaşım", C.Ü. **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, Sivas, 2002, s.57

gerekirken az gelişmiş ülkelerin çoğu planlamayı gerçekleştirecek yeterli ve güvenilir bilgi ile beceriye sahip değildir.

7. Dengesiz Kalkınma Modelleri

Dengesiz kalkınma modeli, dengeli kalkınmaya yöneltilen eleştirilere dayanarak geliştirilmiştir. Dengeli kalkınma gelişmekte olan ekonomileri durgunluğa sokacak ve gelişme hızının düşüşüne neden olacaktır. Bu ülkelerin kalkınabilmesi için sıçramalara ve dalgalanmalara gereksinim bulunmaktadır.

Modele göre, bölgeler arası dengesizlikler zamanla azalıp ortadan kalkmaktadır. Kalkınma, düşük gelir düzeyindeki dengeden daha yüksek düzeyli gelir düzeyine geçişi sağlayan tek aşamalı bir süreç değildir. Dengesiz kalkınma modellerinin öncülerinden A.O. Hirschman'a göre kalkınma ancak dengesizliklerden oluşan bir süreç içinde mümkün olmaktadır. Ülkenin verimli bölgelerine ait gelirlerin geri kalmış bölgelere transferi ile hızlı kalkınma baltalanmaktadır ve dengeli kalkınma modeli iktisadi değildir¹²³.

A.O. Hirschman, ekonomide değişik alanlarda dengesizlik yaratarak yatırımların aşağıya ve yukarıya doğru genişlemesini sağlamak gerektiğini, kurulan her sanayinin bir sonrakine dışsal ekonomiler sağlayacağını ve bunun da serbest piyasa ekonomisinde gerçekleşeceğini belirtmiştir¹²⁴. İç piyasanın sınırlı oluşu az gelişmiş ülkelerde çok sayıda sektörün birden gelişmesine imkan vermemektedir. Bir ekonomide bazı sektörler daha fazla gelişme potansiyeline sahiptir. Başlangıçta sürükleyici güce sahip sektörün gelişmesine öncelik verilmesiyle ekonomi hızlanacak ve gelişecektir. Belirli bir endüstriye yapılacak olan yatırımlar, dışsal ekonomiler yaratarak yeni yatırımları uyacaktır. Uyarılan yeni yatırımlar da ekonomide yeni dışsallıklar sağlayacağından stratejik bir yatırım politikası ile hızlı gelişme elde edilecektir. Sürükleyici güce sahip sektörü saptamak için sektörler arası ileri ve geri bağılıklara bakılmalıdır. Toplam sektörler arası bağılık katsayısı en yüksek olan sektör öncelik verilmesi gereken sektörlerdir.

¹²³ İbrahim Duyar, a.g.m.,s.5-521

¹²⁴ Fikret Başkaya, **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, 6. Baskı, Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Özgür Üniversite Kitaplığı:43, Ankara, Mart 2005, s.61-62

Paul P. Streenten'e göre ise, bir ekonomide kalkınmanın gerçekleşebilmesi için artan verimler, yatırım teşvikleri ve yeni buluşlar gerekmektedir. Farklı alternatif yatırım alanlarının bulunduğu bir ekonomide, hangi sektörlerle öncelik verileceği konusunda bazı kriterler belirlemiştir. Bu alternatiflerden birisinin seçilmesi halinde kendini besleyen bir kalkınma sürecine girilebilecektir. Bu nedenle bir yerde darboğaza neden olurken diğer darboğazların aşılmasını sağlayanlar; endüstri, tarım ve tüketiciler için hizmet ve mal sağlarken dolaylı ve dolaysız biçimde bunlarla ilgili diğer alanlarda da kalkınmayı teşvik edenler öncelikle tercih edilmelidir¹²⁵. Dengeli kalkınma ile sektörlerin gelişmesi için gereken ortamın oluşamayacağını belirtmektedir. Etkin kaynak dağılımını sağlamak için belirli sektörlerin gelişmesine öncelik verilmelidir. Yeni buluşların ancak dengesiz kalkınmada söz konusu olabileceğini belirtmektedir.

Az gelişmiş ekonomiler son derece sınırlı olan üretim faktörlerini üretime koşarken ancak dengesiz kalkınma ile optimal dağılım gerçekleştirebilmektedir. Kıt olan üretim faktörleri belirli sektörlerle yöneltilerek, optimal üretim tesis ölçeğinde faaliyette bulunan ve ileri-geri katsayısı yüksek olan sektörlerle ilişkiler kurularak ekonomide canlanma gerçekleşecektir¹²⁶.

Dengesiz kalkınma, gelişmenin tüm sektörlerle yayılmasıyla dengeli kalkınmaya dönüşeceğini iddia etmektedir. Modele yöneltilen en önemli eleştiri ise birkaç sektörde yaşanan hızlı gelişmelerin sektörlerin tümüne yayılmazsa ekonomide sorunlar yaşanacak olması şeklindedir.

8. Yığılma Ekonomileri

Ekonomik etkinliklerin belirli bir coğrafi alanda toplanması ile ortaya çıkan ve maliyetlerde azalmayı sağlayan etkiler yığılma ekonomileri olarak adlandırılmaktadır. Yığılma ekonomisi literatürde Marshall'a kadar uzanmaktadır. Yığılma ekonomilerinin varlığı alansal ekonomi ile ilgilenen birçok iktisatçı tarafından kabul edilmekle birlikte ayrıntılı olarak tanımlayan ilk isim Marshall

¹²⁵ Paul P. STREETEN, "Dengesiz Büyüme", **İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları**, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, s. 171-172

¹²⁶ Zeynel Dinler, a.g.e., s.373-377

olmuştur. Marshall, yığılma ekonomilerini dışsal ekonomiler olarak algılamaktadır¹²⁷.

Marshall, yerel bilgi yayılmalarının ve uzman insan sermayesi ögesinin önemini belirtmiştir. Küresel dünya ekonomisinin ağlaşması özellikle küresel şehirlerin ve bölgelerin ağı bağlantı noktası olarak öne çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkelerin aracısız olarak birbirleri ile buluşmasına olanak tanımıştır. Özellikle teknik yetkinliği ve bilgi yoğunluğu öne çıkan bölgeler, bağlantı noktaları olarak dikkati çekmektedir. Böylece, bölgesel çalışmalar son yıllarda hızlı bir artış göstermiştir¹²⁸.

Aynı veya farklı sektörde olan işletmelerin birbirlerine yakın olmaları sonucu oluşan yığılma ekonomileri, geleneksel faktör güdümlü yerleşme anlayışından oldukça farklıdır. Geleneksel Ticaret Teorisine göre işletmeler üretim faktörlerinin bol olduğu yerlerde kurularak yapılan ticaretten rekabet gücü kazanmaktadır. Bu anlayışa göre ekonomik faaliyetlerin toplanması bir nedene bağlı olarak gerçekleşirken, yığılma ekonomileri ise bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır¹²⁹. Marshallgil dışsal ekonomiler başlığı altında işletmelerin mekansal yoğunlaşmayı karlı bulması, toplu üretim (kitle üretimi, içsel ekonomiler), ileri derecede uzmanlaşmış işgücü havuzunun varlığı, uzmanlaşmış girdi hizmeti sağlayan firmalar, taşıma olanaklarını da içeren modern altyapının bulunması gibi nedenlerden dolayı belirli bir alanda yığılma gerçekleşmektedir¹³⁰.

Mekanda faaliyetlerin konumunu veya dağılımını belirleyen iki temel güç yığılgan (merkezcil) ve yayılgan (merkezkaç) güçlerdir. Yığılgan güçler, yığılma ekonomilerini yaratan güçler olup üç bölüme ayrılmaktadır¹³¹;

¹²⁷ Ümit Kıymalıoğlu Seyfettinoğlu ve Damla Ayoğlu, “Türk İmalat Sanayinde İllere Göre Yerelleşme ve Kentleşme Ekonomilerinin Belirlenmesi”, **Bilig**, Sayı:43, Güz 2007, s.171

¹²⁸ Birol Mercan, Nadide Sevil Halıcı ve Nuri Baltacı, “Küresel ve Bölgesel Rekabet Avantajı Sağlayıcısı Olarak Sanayi Odaklarının (Clusters) Oluşumu ve Gelişimi”, **3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F., Eskişehir, 25-26 Kasım 2004, s.168

¹²⁹ Necla Ayaş, “Bölgesel Rekabet Gücünün Geliştirilmesinde Verimliliğin Rolü”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:9, Güz 2000, s.13

¹³⁰ Ümit Kıymalıoğlu Seyfettinoğlu ve Damla Ayoğlu, a.g.m., s.172

¹³¹ P. Krugman, “The Role of Geography in Development”, **International Regional Science Review**, 22(2), 1999, s.143

- Pazar ölçeğine bağlı dışsal ekonomiler
 - Pazara erişim (geri bağlantılar)
 - Ürünlere erişim (ileri bağlantılar)
 - Yoğun emek piyasaları
- Saf dışsal ekonomiler
 - Bilgi yayımları
- Belli yerlerin doğal avantajları
 - Limanlar, nehirler
 - Merkezi konumlar

Yığılma ekonomilerinin meydana getirdiği dışsallıklar üstünlük oluşturdukları gruba göre talep veya arz yanlı olarak ele alınabilir. Tüketicilere yakınlık, satın alma maliyetlerinin düşmesi ve mal çeşitliliği gibi faydalar sağlayan talep yanlı dışsallıklar rekabet gücü açısından statik etkiler meydana getirirken, bölgesel rekabet gücünün kaynağı olan verimlilik artışları ise arz yanlı dışsallıklara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır¹³².

Yığılma ekonomileri, temel olarak ölçek ekonomileri, dışsal ekonomiler, artan getiriler ve eksik rekabetçi piyasa yapısı üzerinde şekillenmekte ve kentsel ekonomi literatüründe Isard'ın sınıflamasına göre yerleşme ekonomileri ve kentleşme ekonomileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Farklı sınıflandırmaların da söz konusu olduğu yığılma ekonomileri Yeni Ekonomik Coğrafya literatürü kapsamında statik (durağan) ve dinamik dışsallıklar bağlamında ele alınmaktadır¹³³.

Statik dışsallıklar bakımından yığılma ekonomileri; yerleşme ve kentleşme ekonomileridir. Yerleşme ekonomileri, aynı sanayi içinde birbirine yakın olan yerlerde yer seçen firmaların, yerel sanayinin ölçeğinden ileri gelen, üretim maliyetlerinin azalmasıyla ortaya çıkan ekonomilerdir. Kentleşme ekonomileri ise bütün kent ekonomisinin ölçeğinin büyümesinden ileri gelen ve sadece bir firma ya

¹³² Necla Ayaş, a.g.m., s.13

¹³³ Ümit Kıymalıoğlu ve Damla Ayoğlu, "Türk İmalat Sanayinde Yığılma Ekonomileri", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7(2), 2006, s.199

da sanayi için değil, tüm firmalar ve sanayiler için geçerlidir¹³⁴. Kentleşme ekonomileri, yerleşme ekonomilerinden iki noktada ayrılmaktadır. Kentleşme ekonomileri, yerleşme ekonomileri gibi sadece tek bir endüstri ölçeğinde değil, kentin bütününde ortaya çıkmakta ve yerleşme ekonomileri gibi sadece tek bir endüstriye dahil olan firmalar için değil, kentteki tüm firmalar için geçerli olmaktadır¹³⁵.

Dinamik dışsallıklar bağlamında yığılma ekonomileri ise Marshall-Arrow-Romer (MAR) Dışsallıkları, Porter ve Jacobs Dışsallıklarıdır. Dinamik dışsallıklar, genel olarak teknolojik dışsallık niteliğindedir. İletişim ve etkileşimin yoğun olduğu durumda fikir ve bilgiler hızla yayılmaktadır. İletişimin sıklığı ise coğrafi yakınlık tarafından belirlenerek büyük kentlerde önemli bir dışsallık yaratmaktadır. Bir firma ya da endüstride gerçekleşen bir yenilik bilgi yayımları yoluyla piyasa mekanizmasına dahil olmadan diğer firma ve endüstrilere olumlu dışsallıklar sağlayıp verimliliklerini artırmaktadır.

Bilgi yayımları, aynı endüstri içinde ya da farklı endüstriler arasında gerçekleşebilir. Dinamik dışsallık türleri aynı endüstride yer alan yerel firmalar arasında bilgi yayılımı ile ortaya çıkan ve tekelci piyasa yapıları ile uyumlu ise MAR Dışsallıkları ve farklı endüstriler arasında bilgi yayılımı ile ortaya çıkan ve rekabetçi piyasalar ile uyumlu ise Jacobs Dışsallıkları'dır. Bir ara durum niteliğindeki Porter Dışsallıkları Yaklaşımı ise, bilgi yayılması ve büyümenin sağlanması için rekabetçi piyasaların daha uygun olduğunu, bilgi yayılmasının en etkin şekilde aynı endüstriye dahil firmalar arasında gerçekleştiğini ifade etmektedir¹³⁶.

Sonuç olarak üretimdeki verimliliğinin geliştirilmesi, ilişkili faaliyetlerin ortak alanda yerleşmeleri ile mümkündür. Yığılma ekonomileri aynı ya da farklı sektörlerin belirli bir coğrafi alanda toplanması ile maliyetlerde azalış sağlamak ve mekanda bulunan sektörlerle dışsallıklar yaratmaktadır. Bölgesel kalkınmanın ve

¹³⁴ Uğur Eser ve Seyit Köse, "Endüstriyel Yerleşme ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye Sanayi: İl İmalat Sanayilerinin Analizi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:60, No:2, 2004, s.103

¹³⁵ Ümit Kıymalıoğlu, "Yığılma Ekonomileri", **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 1, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004, s.370

¹³⁶ Ümit Kıymalıoğlu ve Damla Ayoğlu, a.g.m., s.200

hızlandırılması ve bölgesel dengesizliklerin azaltılması için yığılma ekonomileri geliştirilmelidir. Bunun için ulaşım, haberleşme, yatırım, bilgi ve yenilik oluşumunu destekleyen altyapının sağlanması gerekmektedir.

9. Doğrusal/Aşamalı Kalkınma Teorileri

Doğrusal/aşamalı kalkınma teorilerine göre az gelişmiş ülkeler, gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinin kapitalizm öncesi siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik yapılarına benzer geleneksel toplumlardır. Bu teoriler, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin ilerleme çizgilerini izleyerek kalkınabileceklerini iddia etmektedir. Her toplumun doğrusal bir gelişme çizgisi izleyeceği öngörülmekte, az gelişmişlik ise gelişmeye giden yolda geçici bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Bu temel varsayım, sadece belirli bir kalkınma yolunu öngörmekle kalmayıp alternatif bir yolun var olma ihtimalini de dışlamaktadır¹³⁷.

Modelin öncülerinden Rostow, ekonomik büyümenin nasıl başlayacağı üzerinde durmuştur. Ona göre toplumsal/ekonomik gelişmenin beş aşaması vardır. Bunlar;

- Geleneksel toplum,
- Kalkışa hazırlık aşamasındaki toplum,
- Kalkışa geçme aşamasındaki toplum,
- Olgunlaşma aşamasındaki toplum,
- Yoğun kitlesel tüketim aşamasındaki toplumdur.

İlk aşamada, bilimsel ve teknolojik gelişmeler son derece sınırlı olup yatırımlar oldukça düşüktür. Kaynakların büyük bir kısmı tarıma ayrılmaktadır. Bireyler kadercı bir anlayışa sahip olup, siyasi iktidar genellikle toprak sahiplerinin elindedir. İkinci aşamada, ekonomik gelişme için yeni fikirler üretilmektedir. Sermaye dolaşımını sağlayacak kurumlar belirlenir, ekonomik girişimcilik gelişir. Haberleşme, ulaşım ve hammadde yatırımları artar. Bu gelişmeler sonucunda ticaret

¹³⁷ Cengiz Yavilioğlu, a.g.m., s.60

sektöründe büyüme artar fakat ekonominin kendi kendine yetmesi mümkün değildir ve bazı geleneksel toplumsal ve ekonomik yapılar muhafaza edilir¹³⁸.

Üçüncü aşama, kalkınma sürecindeki en önemli aşamadır ve sanayileşmenin ilk evresini esas almaktadır. Bu dönemde kendi kendini besleyen ve sürekli gelişmeyi önleyen engeller yıkılmaktadır. Yeni sanayi kollarının genişlemesi ile tasarrufta bulunan ve bu tasarruflarını modern sektör faaliyetlerinde kullananların gelirleri artmaktadır. Yeni girişimci sınıfının çoğalması ile özel kesim ve yatırımlarının önemi artar. Tarım kesiminde üretim yöntemlerinde ve düşünce yapısında değişim yaşanmaktadır. Rostow' a göre, kalkışın gerçekleşmesi ekonomide birinci derecede gelişen ve gelişimin başlangıç aşamalarında oldukça hızlı bir yayılma göstererek ekonomik yapı üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etki gösteren lider sektörlerdeki gelişmelerin bir sonucudur¹³⁹.

Dördüncü aşamada, milli gelirin %10 ile %20'si yatırıma gitmektedir. Ekonomi uluslararası alanda kendini göstermeye başlar, teknoloji her alana yayılmaktadır. Ekonomik büyüme otomatik bir hal alarak yeni sanayi alanlarında yükseliş, eskilerinde ise düşüş yaşanmaktadır. Son aşamada ise, ekonominin lider sektörleri dayanıklı mal ve hizmet üretmektedir. İstihdam olanakları ve milli gelir oldukça artmış olup temel ihtiyaçlar sorunu ortadan kalkmıştır¹⁴⁰.

Model, kalkınmanın aşamaları arasında özellikle kalkışa hazırlık ile kalkışa geçme aşamaları ve kalkışa geçme ile olgunluk aşamaları arasında geçerli ve özenli bir ayırımın yapıp yapılmaması açısından eleştirilmiştir. Modelin ampirik yönden sınanmasında güçlükler olduğunu ve aşamalar arasında yapılan ayırımların genel geçerliliğinin olmadığı konusunda da en çok eleştiri Kuznets tarafından yöneltilmiştir¹⁴¹. Buna rağmen kalkınmada yatırımın rolünü vurgulaması ve sosyal, siyasi ve kültürel yapıyı göz önüne alması açısından modelin önemli olduğu belirtilebilir.

¹³⁸ Zafer Cirhinlioğlu, **Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu**, 1.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.70-71

¹³⁹ Muhteşem Kaynak, a.g.e., s.142-143

¹⁴⁰ Zafer Cirhinlioğlu, a.g.e., s.72

¹⁴¹ Muhteşem Kaynak, a.g.e., s.149-150

B. Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, küreselleşme, kalkınma anlayışının değişmesi, insani kalkınma stratejisi, sürdürülebilir kalkınma stratejisinin önem kazanması ve içsel büyüme kuramının gelişimi doğrultusunda bölgesel kalkınma anlayışı da değişim göstermiştir. Bölgesel gelişmeye yönelik yeni yaklaşımlar, geleneksel yaklaşımlara zaman ve mekan boyutunu eklemeyi amaçlamaktadır. Yeni bölgesel gelişme modellerinin odak noktası bilgi, öğrenme ve yenilik üretimi haline gelmiştir. Teoriler, bölgesel kuramların ve aktörlerin şekillendirdiği bilgi, bölgesel yenilik, yaratıcılık ve küreselleşen dünyada bölgeler arası rekabet edebilirlik kavramlarını incelemektedir. Bu bölümde bölgesel gelişmeye yönelik yeni yaklaşımlar değerlendirilecektir.

1. Ürün Yaşam Döngüsü Modeli

Ürün Yaşam Döngüsü Modeli 1966'da Raymond Vernon tarafından ortaya atılmıştır. Modele göre yeni bir ürünün gelişimindeki yığılmalar, iletişim ve dışsal ekonomilerin getirisine ve esnekliğine izin vermektedir. Bu yığılma ile düşük maliyetli mekanlardaki üretim olanakları geniş bir ölçeğe yayılmaktadır. Vernon'a göre AR-GE etkinlikleri, ürün düzenlemeleri ve kurumsal yapılar dinamik bir süreçte etkileşim halindedir. AR-GE etkinlikleri ile teknoloji gelişmektedir. Modele göre bilgi ve teknolojik kolaylıklar nedeniyle metropoller, yeni ürünlerin gelişmesi yönünden daha avantajlıdır. Bir teknoloji kuruluşuna bağımlılığın azalması ile üretim metropollerden diğer mekanlara dağılmaya başlar. Bu aşamada ilk olarak AR-GE etkinlikleri merkezden diğer bölgelere dağılacaktır. Sonra da üretim bölgeleri faktör fiyatlarının daha ucuz olduğu yerlere doğru ilerleyecektir¹⁴².

Modele göre bir ürünün yaşam devreleri dört aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama buluş aşamasıdır. Gerçekleştirilen küçük ölçekli üretim ihracata değil, iç piyasa talebini karşılamaya yöneliktir. Üretim yeniliği bulan firmanın ülkesinde ve tüketiciye yakın yerde gerçekleştirilir. İkinci aşama büyüme aşamasıdır. Bu aşamada üretim hızlandırılır. Satışlar önce iç piyasaya yönelik olup daha sonra ihracata

¹⁴² Nuri Erkin Başer, **Teknolojik İlerlemeye Dayalı Kentsel Kalkınma Yaklaşımı: İzmir Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002, s.46

başlanır. Böylece malın iç tüketimi ve iç üretimi artar. Üretimdeki artış hızı tüketimdeki artış hızından daha yüksektir. Üretimi gerçekleştiren firma yeni teknolojiyi tek başına elinde tutmaktadır.

Üçüncü aşama olgunluk aşamasıdır. Yeni ürünün iktisadi yaşamdaki etkileri belirginleşmiştir. Yeni teknolojiler üretimin yapılacağı bölgeye taşınmaktadır. Fordist kitlevi üretim gerçekleşmektedir. Son aşama ise standartlaşma aşamasıdır. İcatçı ülkedeki yüksek dereceli kalifiye işgücü nedeniyle üretim maliyetleri yüksektir. Bu nedenle üretim işçi ücretlerinin daha düşük olduğu ülkelere kaydırılarak standart üretimin maliyetleri düşürülür. AR-GE harcamalarına ihtiyaç duyulmayan bu aşamada üretimin başka ülkelerde gerçekleştirilmesi daha ekonomiktir. Yenilikçi ülkede hala bir kısım mal üretilir fakat düşük maliyetli yeni üreticilerin ihracat yapmaları nedeniyle yenilikçi ülkenin ihracat hızı yavaşlamaktadır. Yenilikçi ülke kendi iç piyasasında da tamamen devre dışı bırakıldığı zaman ürün yaşam döngüsü tamamlanmış olup artık yeni teknoloji buluşlarının aranması gerekmektedir¹⁴³. Aşağıda Tablo 6'da Ürün Yaşam Döngüsü ve Etkileri yer almaktadır.

Tablo 6: Ürün Yaşam Döngüsü ve Etkileri

	Buluş	Büyüme	Olgunluk	Standartlaşma
Piyasa Yapısı	Yarı tekelci	Oligopolistik	Artan rekabet	Yoğunlaşma ve devlet tekeli
Ürün Stratejisi	Tek ürün	Tek ürün	Bir baskın ürün ve standartlaşmış üretim	Ürün çeşitlendirmesi
Baskın Üretim Faktörü	Enformasyon, yüksek nitelikli emek, sermaye	Nitelikli emek	Sermaye	Vasıfsız emek
Mekan	Çok iyi bir AR-GE altyapısı sayesinde yığılma	Bölge içinde ademi-merkezleşme	Bölgeler arası ademi-merkezleşme	Üretimin düşük maliyetli ülkelere kayması

Kaynak: R. Sternberg'den aktaran Nuri Erkin Başer, a.g.e., s.47

Tablo 6'da ifade edildiği gibi bir ürünün yaşam devreleri sırayla buluş, büyüme, olgunluk ve standartlaşma aşamalarından oluşmaktadır. Dört aşama boyunca bir ürünün piyasa yapısı, ürün stratejisi, baskın olan üretim faktörleri ve

¹⁴³ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, Güzem Can Yayınları No:20, İstanbul, 2003, s.83-85

mekanda ne türde değişimler yaşadığı gösterilmektedir. Her aşama piyasa yapısı, üretim faktörleri, rekabet yapısı, ticaret hacmi ve bunun mekansal faktörler üzerindeki etkileri açısından farklılaşmaktadır.

Ürün Yaşam Döngüsü Modeli'ne bir takım eleştiriler yöneltilmektedir. Öncelikle ürünlerin değişmediği varsayımı eleştirilmiştir. Rakip firmalar piyasaya girdikçe ürünlerde küçük de olsa değişiklikler yapılmaktadır. Bu nedenle, standart kitle üretiminde bile bazı değişiklikler yapılabilmektedir. Her ürün kitlevi üretime uygun olmadığı için ucuz işgücüne sahip bölgelere kaydırılamayabilir. Ayrıca, ürünlerin bazı değişiklikler ile yaşamlarının uzatılabileceği dikkate alınmamıştır¹⁴⁴. Model esnek, yenilikçi üretim sistemi ile yığın üretimi yapan firmaların davranışlarını açıklamada yetersiz kalmasına rağmen işletme stratejilerinin oluşturulmasında temel alınan bir yaklaşım getirmiştir.

2. Entegre Bölgesel Gelişme Modeli

Bölgesel gelişme modelleri olarak Keynesyen Modeller geliştirilerek sonraları Harrod-Domar ve Neo-Klasik Modeller bölgesel boyuta uyarlanmıştır. Bu genel büyüme modellerinin mekana uygulanması ile bölgesel ihracat ve bölgesel kalkınma modelleri oluşmuş, bunlarında yetersiz kalması sonucunda sektörel ve bölgesel kutuplaşmalar ön plana çıkmıştır. Yerleşim ve kuruluş yeri modelleri ile yeni bölgesel modeller geliştirilmiştir.

Bölgesel kalkınmada en önemli husus bütünselliktir. Bütünsellik kurulamadığı takdirde analizler yetersiz kalmaktadır. Uygulanan bölgesel kalkınma modelleri bütünsellikten uzak olduğu için bölgesel gelişmede yaşanan sorunlara ancak entegre bir sosyo-ekonomik gelişme modelinin çözüm olabileceği ortaya atılmıştır¹⁴⁵. Entegre Bölgesel Gelişme Modeli bölgesel sorunlara çözüm arayışlarında en etkili yol olarak görülmektedir. Entegre bölgesel gelişme

¹⁴⁴ Arzu Şen, **Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Yaklaşımı: İzmir Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2004, s.67

¹⁴⁵ Selim Yıldırım, **Türkiye'nin Sanayileşmesinde Bölgesel Dengesizlikleri Gidermeye Yönelik Politikalar**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İzmir, 2002, s.219

yaklaşımında gelişme dinamiği üstyapı ve altyapı olarak ikiye ayrılarak belirlenmektedir¹⁴⁶.

Altyapı; işbölümünün olduğu bir toplumda faktör gelirlerini benzer faaliyetler için eşitleyerek amaca uygun kaynak dağılımını ve olanaklı olan en yüksek gelir düzeyine ulaşmayı sağlayan ekonominin tüm maddi, kurumsal ve personel donatım ve teçhizat toplamıdır. Bir ülke ve bölgenin sahip olduğu doğal, maddi, personel ve kurumsal altyapı donatımları ekonomik faaliyetlerin çerçeve ve ön koşullarını oluşturmaktadır. Bu sınırlar içinde yürütülen doğrudan kâr ve fayda sağlamaya yönelik ekonomik faaliyetler bütünü ise üstyapıyı oluşturmaktadır¹⁴⁷.

Herhangi bir mekansal birimdeki doğal, maddi, personel ve kurumsal altyapı ile üstyapının zaman ve mekan boyutları içerisinde oluşan karşılıklı ve kümülatif etkileşimleri ilgili mekandaki gelişme sürecini belirlemektedir. Söz konusu unsurlar arasındaki karşılıklı etkileşimlere bağlı olarak gelişen süreç kendi içinde alt süreçlere ayrılmaktadır. Bu alt süreçler; büyüme, bütünleşme, yığılma, yoğunlaşma, yayılma, endüstrileşme, şehirleşme, teknik gelişme, bilgi ve bilginin yayılması ile yatırım aşamalarından oluşmaktadır. Bu alt süreçlerin gelişme düzeyleri, ilgili mekan biriminin sahip olduğu alt ve üstyapı donatımlarına bağlı olarak belirlenmektedir.

Bölgesel kalkınmada büyüme stratejisi daha çok yığılma merkezleri yaklaşımına; istikrar stratejisi yapısal politikalara ve dengeleme stratejisi ise kaynak donatımlarının optimal dağılımına dayanmaktadır. Bunların etkin bir biçimde gerçekleştirilmesinde kullanılan temel araçlar;

- Altyapı politikası
- Üstyapı politikası (ileri ve geri bağlantılarla kilit endüstri veya ihracata yönelik endüstrilerin teşviki)
- Alt ve üstyapı yatırım kümelerinin birlikte planlanıp uygulanması

¹⁴⁶ B. Ali Eşiyok, **Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Dengesizlikler (Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Bir Model Önerisi**, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Ankara, Kasım 2002, s.37

¹⁴⁷ Hüsnü Erkan, **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme**, s.40-54

- Yapısal politikalarda kamusal altyapı ve özel üstyapı yatırımlarının konjonktürel durumlara göre ayarlanması
- Bölgelerde asgari bir kaynak donatımının sağlanabilmesi için altyapı donatımı ve altyapı politikası yanında kuruluş yeri, yerleşim yeri ve şehirleşme politikalarından yararlanılmasıdır.

Araçlar, her stratejik yaklaşımın kapsam ve özellikleri ile ekonominin içinde bulunduğu koşullara göre farklılıklar içermektedir. Alt ve üstyapıdaki sürekli artış ve değişimler karşılıklı etkileşim ilişkisi içinde kümülatif uyarımlar gerçekleştirmektedir¹⁴⁸. Bölgeler arasında kalkınma farklılıklarının oluşmasında rol oynayan bu unsurlar, merkezi hükümetler tarafından kısa ve uzun dönemli politikalarla etkilenebilmekte ve dengesizlikler nispi ölçüde giderilebilmektedir. Bölgeler arasında gelişme farklılıklarını gidermede uzun vadeli politika aracı olarak düşünülebilecek en temel araç planlamadır¹⁴⁹.

Bölgesel kalkınma stratejilerinin ekonomi politikasında başarılı sonuçlar vermesi, sorunun entegre bölgesel gelişme yaklaşımının içerdiği kapsama uygun ve uyumlu olarak ele alınmasına bağlıdır. Bu nedenle gelişme sürecindeki alt süreçlerin içerik ve etkileşimini belirleyen alt ve üst yapı donatımları, ancak belli bir donatım kümesi olarak ve belli bir yoğunlukta oluşturulması durumunda istenen yönde etkiler yaratacaktır.

3. Sanayi Kümeleri ve Esnek Uzmanlaşma

M. J. Piore ve C. F. Sabel'in "The Second Industrial Divide" adlı eserinde sanayi örgütlenme biçimleri kitlesel üretim ve esnek uzmanlaşma olarak ikiye ayrılmaktadır. Kitlesel üretim, aynı yapıdaki standart ürünlerin niteliksiz işgücü ve özel amaçlı makineler kullanılarak büyük sayıda üretimdir. Esnek uzmanlaşma ise, genel amaçlı makineler ve esnek üretim teknolojisi kullanılarak nitelikli işgücü ile çeşitli ürünlerin küçük sayıda üretimdir¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Hüsnü Erkan, "Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Politikası", s.229-235

¹⁴⁹ B. Ali Eşiyok, a.g.e., s.38

¹⁵⁰ Michael J. Piore ve Charles F. Sabel, **The Second Industrial Divide**, Basic Books, New York, 1984, s.17

Fordist üretim sisteminin tıkanması ile birlikte yaşanan kriz yeni teknolojiler ile aşılmaya çalışılmıştır. Yeni/esnek teknolojiler sayesinde üretim sistemi değişerek özellikle merkez ülkelerde giderek esnek üretim sistemi egemen olmaya başlamıştır. Esnek üretim sisteminin yaygınlaşması sonucunda mekana ilişkin anlayış değişerek yeni mekanlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni mekanlar sanayi kümeleri olarak adlandırılmaktadır. Esnek uzmanlaşma küçük ölçekli firmalardan oluşan sanayi kümeleri yoluyla bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır¹⁵¹. Esnek uzmanlaşma ile bölgesel bazda kapsanan yenilikler sayesinde yerel/bölgesel unsurlarda yeni gelişmeler yaşanmaktadır. Yerel/bölgesel dinamikler kalkınma, örgütlenme, organizasyon ve katılım gibi kavramlarla iç içe olmaktadır¹⁵². Aşağıda Tablo 7’de kitle üretim ve esnek üretim modelleri arasındaki temel farklar ortaya konmaktadır.

Tablo 7: Kitle ve Esnek Üretim Modelleri ve Mekansal Özellikleri

Kitle Üretim Modeli Unsurları	Esnek Üretim Modeli Unsurları
Standart üretim	Ürün farklılaşması
Bant üretim	Modüler üretim
Tek amaçlı makineler	Esnek makineler
Niteliksiz işgücü	Nitelikli işgücü
Düşük iş motivasyonu	Yüksek iş motivasyonu
Çatışmacı iş ilişkileri	İşbirliğine dayalı ilişkiler
Hiyerarşik yönetim	Katılımcı yönetim
Dikey işbölümü (planlama-uygulama ayrımı)	Dikey iş bütünleşmesi
Yatay işbölümü	Yatay iş bütünleşmesi
Bireysel çalışma	Grup çalışması
Fordist Üretim Mekansal Özellikleri	Esnek Üretim Mekansal Özellikleri
İşlevsel mekansal uzmanlaşma	Mekansal yığılma toplumsallaşma eğilimi
Mekansal işbölümü	Mekanda bütünleşme
Bağımsız bölgesel işgücü piyasaları	İşgücü piyasalarının bölgesel farklılaşması
Mekanın kültür ve sosyal ilişkilerinden bağımsız emek üretim ilişkileri	Mekanın kültür ve sosyal ilişkilerinden üretim sürecinde yararlanma
Dışarıdan aktarılan yaratıcılık	Üretim mekanında yaratıcılık
Sağlıklı çalışma ve yaşama çevresi	Nitelikli çalışma ve yaşama çevresi
Merkeziyetçi yönetim	Yerel yönetimlerin etkinlik kazanması

Kaynak: Ahmet İncekara, a.g.m., s.14

¹⁵¹ B. Ali Eşiyok, a.g.e., s.40

¹⁵² Ahmet İncekara, **Anadolu’da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, No: 2001-28, İstanbul, Ekim 2001, s.13

Kitle ve esnek üretim modelleri ile bunların iş örgütlenmeleri, toplumsal ve mekansal yapıda meydana getirdiği farklılaşmalar Tablo 7’de özetlenmektedir. Kitleli (fordist) üretim modellerinde niteliksiz işgücü kullanılarak bant üretimi gerçekleştirilmektedir. Tek amaçlı makineler ile gerçekleştirilen standart üretim nedeniyle iş motivasyonu azalmaktadır. Bireysel çalışma söz konusudur ve dikey-yatay işbölümü gerçekleştirilmektedir. Esnek üretim modellerinde ise eğitilmiş işgücü ile farklılaştırılmış ürünler üretilmektedir. Esnek makineler ile gerçekleştirilen modüler üretim gerçekleştirilmekte bu nedenle de iş motivasyonu artmaktadır. Grup çalışması yapılarak dikey-yatay iş bütünleşmesi gerçekleştirilmektedir. Fordist üretimde merkeziyetçi bir yönetim anlayışı hakimdir. Mekansal işbölümü ve mekanın sahip olduğu kültürel ve sosyal ilişkilerden bağımsız üretim gerçekleştirilmektedir. Esnek üretimde ise yerel yönetimler etkinlik kazanmaktadır. Mekansal iş bütünleşmesi ve üretim sürecinde mekanın sahip olduğu kültürel ve sosyal ilişkilerden yararlanma söz konusudur.

Sanayi kümeleri, ortak bir endüstride faaliyette bulunan birbirleriyle bağlantılı şirket ve kurumların belirli bir coğrafi alanda yoğunlaşması ile ortaya çıkan dinamik bir yapıdır. Sanayi küme modeli, iktisadi anlamda yalnızca sanayi kümeyi oluşturan firmalar arasındaki dinamik ilişkiyi ve ağı değil, aynı zamanda hükümet ile diğer destekleyici, eğitim, sivil toplum örgütleri arasındaki etkileşimi de göstermektedir¹⁵³.

İktisadi gelişmenin temeli, birbiri ile ilişkili sanayi dallarının ve ilgili kurumların mekansal yakınlığı ile bağlantılıdır. Bu görüş, Alfred Marshall’ın sanayi kümeleri kavramına kadar uzanmaktadır. Marshall, sanayi firmalarının belirli coğrafi bölgelerde yoğunlaştığını ve bilginin en güçlü üretim faktörü olduğunu ifade etmektedir. Marshall’ın teorisi, bir bölgenin ya da sanayinin uzun dönemde rekabet gücünün, yerleşmiş bilgi ve donanım ile ilişkili olduğunu savunmaktadır. Kaynak yönlü gelişmenin yerine bilgi yönlü gelişme yaklaşımının aldığını vurgulayan teori, rekabet gücünün değişen koşullarını yansıtmaktadır¹⁵⁴.

¹⁵³ Oğuzhan Altay, Aydanur Gacaner ve Nazif Çatık, a.g.m.,s.20

¹⁵⁴ Sedef Akgüngör ve Pınar Falcıoğlu, “Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel Uzmanlaşma ve Sanayi Kümeleri”, www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/sedef_keas.doc (24.04.2009), s.3

Piore ve Sabel, kalıcı yenilikleri sanayi kümelerinin önemli bir özelliği ve bölgesel büyümenin ön şartı olarak kabul etmiş ve Marshall'ın görüşlerine ayrı bir boyut katmışlardır. Onlara göre, üretim aktivitesinin yayılması yenilikler ve yeni teknolojilerin uyumu kadar, işbirliği ve rekabet arasındaki denge oluşumuna da bağlıdır¹⁵⁵.

Sanayi kümeleri ile ilgili bir başka çalışma alanı ise, stratejik yönetim literatürüdür. Stratejik yönetim ile ilgili çalışmalar, rekabet avantajının koşullarını incelemekte ve yerel iş çevresinin rekabet avantajı elde etmesindeki önemi vurgulamaktadır. Porter'in ortaya koyduğu elmas modeli, yerel çevre dinamiklerinin dinamik olduğu, ticari ortakların, bölgesel kuruluşların ve mekanizmaların firmalar arası bilgi ve teknoloji aktarımına olanak verdiği koşullar kapsamında rekabet avantajının yükseldiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ekonomik bütünleşmenin sanayinin dağılımına etkileri konusunda yapılmış olan çalışmalar bir ülkenin dış pazarlarla bütünleşmesinin sanayinin mekansal dağılımını da değiştirdiğini ortaya koymaktadır¹⁵⁶. Teknolojik ilerlemeyle birlikte değişen üretim sistemi sayesinde yeni mekanlar ortaya çıkmıştır. Mekansal dağılımdaki bu değişimler ile belli sanayilerin belli bölgelerde yoğunlaşması ve bölgesel uzmanlaşmayı da gerçekleştirmektedir.

4. Porter Modeli

1970'li yıllarda ekonomik gelişmeyi sürükleyen sektörlerin öneminin azalması, gelişme hızı yüksek bölgelerde yaşanan ekonomik gerileme öte yandan yeni bölgelerin güç kazanması ile 1980'li yıllarda yaşanan önemli değişim ve dönüşümler rekabet gücüne bakış açısını değiştirmiştir. Uluslararası ticaretteki gelişmelere bağlı olarak bol üretim faktörüne sahip bölgelerin ucuz üretime dayanan rekabet güçleri sona ermiştir. Bu nedenle, bölgelerin rekabet gücünün gözden geçirilerek yeniden tanımlanması ve rekabet gücünü geliştiren unsurların belirlenmesine gereksinim duyulmuştur.

Ulusal rekabet gücü ile ilgili olarak yapılan tanımlar bölgesel rekabet gücünün tanımlanmasında çıkış noktası oluşturmaktadır. Her bölgenin ekonomik

¹⁵⁵ M. Piore ve C. F. Sabel, a.g.e., s. 275

¹⁵⁶ Sedef Akgüngör ve Pınar Falcıoğlu, a.g.m., s.3-4

yapısındaki ve kaynak donatımındaki farklılığa bağlı olarak belirli bir malın üretim gücü de farklılaşmaktadır. Bu nedenle bölgesel rekabet gücü bölgesel kaynakları etkin kullanan işletmelerin mal ve hizmetleri kalite ve düşük maliyet esasına göre üretebilme ve uluslararası piyasalara sunabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır¹⁵⁷.

Ulusal ve bölgesel düzeyde rekabet edebilirlik fikrinin en önemli savunucularından biri Michael E. Porter'dır. Firmaların uluslararası alanda başarılı olmasının veya ulusların ekonomik zenginliğinin neden belirli sektörlerde ve mekanlarda gerçekleştiğini incelemiştir. Bu inceleme ulusal veya sektör/firma bazında rekabet edebilirlik üzerine kuruludur¹⁵⁸.

Porter'a göre kümeler, ulusal ya da bölgesel rekabet edebilirliğin merkezinde bulunmaktadırlar. Sektör ya da şirketlerin rekabet gücü ve bunu yaratan faktörlerin analizi konularında değişik ülkelerden birçok örnekle yürüttüğü çalışmalar sonucunda bir ülkenin ya da bölgenin rekabet edebilirliğinin temelinde yatan dört ana unsuru Rekabet Elması Modeli'nde ortaya koyarak bu unsurların ilişkisini kümelenme yaklaşımı çerçevesinde ele almıştır. Elmanın dört köşesinde aşağıda ele alındığı gibi faktör/girdi koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici endüstrilerin/kuruluşların varlığı ile firma stratejisi ve rekabet yapısı faktörleri yer almaktadır¹⁵⁹.

◦*Girdi Koşulları*: Bir ülke kaynaklar ve teknoloji gibi kendi önemli girdilerini yaratabilmektedir. Bölgesel girdi dezavantajları kuruluşları ulusal nispi avantaj oluşturabilecek yeniliğe ve yeni yöntemler geliştirmeye zorlamaktadır.

◦*Talep Koşulları*: Bir ürüne iç pazardaki talep, dış pazarlardaki talepten daha yüksek olduğu zamanlarda, bölgesel kuruluşlar bu ürüne daha önem vermektedir. Bu ürün ihraç edilmeye başlandığında, rekabet avantajını da beraberinde getirir. Böylece güçlü ve değişimleri takip eden pazar bölgesel firmaları küresel değişimleri takibe zorlamaktadır.

¹⁵⁷ Necla Ayaş, a.g.m., s.2-3

¹⁵⁸ Michael E. Porter, **The Competitive Advantage of Nations**, The Free Press, New York, 1990, s.1

¹⁵⁹ Murat Kara, a.g.e., s.81-82

◦*İlgili ve Destekleyici Endüstriler*: Bölgesel destekleyici endüstriler rekabetçi ise, kuruluşlar maliyet etkin ve yenilikçi girdilerin rahatlığını yaşamaktadır. Bu etki tedarikçiler küresel rekabet yaşadığında güçlenmektedir.

◦*Firma Stratejisi ve Rekabet Yapısı*: Bölgesel şartlar firma stratejilerini etkilemektedir. Sektördeki düşük rekabet o sektörü çekici kılmakta ve bu açıdan bakıldığında da firmalar düşük rekabeti tercih etmektedir. Ancak bölgesel rekabet, firmaları yeniliğe ve gelişmeye zorlamaktadır. Yüksek bölgesel rekabet ile düşük küresel rekabet gerçekleşmektedir.

Elmas dörtgeni bileşenlerinin karşılıklı etkileşim hızı ve etkinliği hangi bölgenin karşılaştırmalı üstünlükleri geliştireceğini belirlemektedir. Böylece elmas dörtgeninin işleyişi birbiriyle ilişkili firmalar ve destekleyici endüstriler ağı çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Porter Modeli kolayca bölgesel düzeyden ulusal ölçeğe uyarlanabilir. Bu durumda milli ekonomideki belli bölgelerin diğerlerine göre neden daha başarılı olduklarını açıklamada kullanılabilir¹⁶⁰. Porter, bölgelerde rekabet edebilirlik ve yenilikçilik potansiyelinin, kümelenmelerde ya da bölgenin ihtisaslaştığı birbiriyle ilişkili endüstrilerde yer aldığını belirtmektedir. Ayrıca bir bölgede birbiriyle ilişkili endüstrilerin oluşturduğu güçlü ve rekabetçi kümelenmelerin, bölgesel yenilikçilik ve üretkenlik artışının arkasındaki sürükleyici güç olduğunu savunarak bu tip kümelenmelerin bölgelerde yaşayan halkın yüksek ve iyileşen yaşam standartlarına ulaşabilmesi için gerekli olduğunu belirtmektedir¹⁶¹.

5. İçsel Bölgesel Büyüme Modelleri

İçsel Bölgesel Büyüme Modellerinde emek ve sermaye faktörleri haricinde, daha önceki büyüme modellerinde yer almamış olan bilgi, teknoloji, insan sermayesi gibi dışsal sayılmış olan faktörlerin model kapsamına alınarak içselleştirilmiştir. İçsel büyüme modelleri öncesi büyüme modelleri, bilginin emek faktörüyle

¹⁶⁰ Ertan Beceren, "Bölgesel Rekabet Gücü", **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, 2004, s.286

¹⁶¹ Murat Kara, a.g.e., s.83

bütünleştiği ve sermayenin teknolojiyi, teknolojinin de bilgiyi içerdiği düşüncesiyle bilgiyi, teknolojik gelişmeyi ve insan sermayesini dışsal olarak ele almışlardır¹⁶².

Eski ve yeni büyüme modelleri arasındaki en önemli fark, sermayenin getirisine ilişkin kabul ettikleri varsayımdan kaynaklanmaktadır. Neo-Klasik büyüme modelleri sermayenin azalan getirisini kabul ederken, içsel büyüme modelleri insan sermayesini de kapsayan sermayenin artan getirisinin olabileceğini ve bu artan getirinin de uzun dönemde büyümeyi azaltmayacağını kabul etmektedir. Yeni büyüme modellerinde teknoloji içselleştirilmekte ve kamu politikalarının ekonomik büyümeyi etkileme mekanizmaları öne çıkarılmaktadır¹⁶³.

İçsel büyüme modellerinin sınıflandırılması modellerin işleyişinde teknolojik gelişmenin ele alınış biçimine göre yapılmaktadır. Buna göre birinci grup modellerinde teknolojik gelişme dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Teknolojik gelişme tasarruf, yatırım, yaparak öğrenme, insan sermayesi ve kamu harcamaları gibi ekonomik faaliyetlere bağlı ve bunların ardından kendiliğinden oluşmaktadır. Bu grup modeller rekabetçi piyasa koşullarını esas almaktadır. İkinci grup olan AR-GE temelli modeller, yenilik temelli modeller olarak adlandırılmaktadır. Bu grup modeller ise teknolojik gelişmenin ayrı bir sektör tarafından doğrudan ekonomik faaliyetlere yapılacak yatırımlarla sağlanabileceği düşüncesini içermekte ve rekabetçi olmayan piyasa koşullarını esas almaktadır.

a. Dolaylı Teknolojik Gelişme ve Rekabetçi Piyasalara Dayalı Modeller

Bu modellere göre teknolojik gelişme süreci, rekabetçi piyasa ortamında fiziksel ve insan sermayesi birikimi ile kamu harcamaları politikaları tarafından belirlenmektedir¹⁶⁴. Bu modeller bilgi üretimi ve bilgi taşmaları, insan sermayesi modelleri, kamu politikaları modeli olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır.

¹⁶² Osman Demir, “Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı:1, 2002, s.2

¹⁶³ Muhsin Kar ve Hüseyin Ağır, “Türkiye’de İnsan sermayesi ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi”, **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, İzmir, 17-18 Mayıs 2003, s.183-184

¹⁶⁴ Pınar Yardımcı, “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:10, Haziran 2006, s.100-101

• Bilgi Üretimi ve Bilgi Taşmaları

Paul Romer, teoriyi 1986'da "Increasing Returns and Long Run Growth" adlı makalesinde ortaya atarak Neo-Klasik modele bir alternatif olarak geliştirmiştir. Romer'in modelinde teknolojik gelişme modelde içsel olarak açıklanarak, yapılan yatırımların bir yan ürün olarak teknolojik bilgiyi arttırması ile diğer üretim süreçlerinde bilginin bedava bir girdi gibi kullanılması ve bununda taşmalar sonucu sektör geneline yayılması anlatılmıştır. Bu nedenle Neo-Klasik modellere nazaran yatırımlar daha düşük maliyetlerle yapılmakta ve getirileri de daha yüksek olmaktadır¹⁶⁵.

Romer'in çalışmaları, büyüme sürecinde teknolojik gelişmeyi içselleştirme yönündeki ilk yaklaşımı getiren Arrow'a (1962) dayanmaktadır. Arrow, bilgi üretimindeki artışın taşmalar etkisiyle ve yaparak öğrenme yoluyla tüm ekonomiye sağlayacağı katkının, firma özelindeki kazanımlardan daha fazla olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşımda bilgi, rekabet edilemeyen ve tüketimden dışlanamayan nitelikteki bir kamu malıdır¹⁶⁶.

Romer'in çalışmalarında, bilginin kullanımıyla ilgili bazı noktalara dikkat çekilmektedir. Bunlar¹⁶⁷:

- Bilgi kısmen veya tamamen gizli bir kamusal mal niteliğindedir. Bilginin kullanımında tüketicilerin birbirlerine rakip olması ve kimsenin dışlanması söz konusu değildir.
- Teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan bilgiden diğer ekonomik birimlerin ne ölçüde yararlanabildikleri önemlidir.
- Teknolojik bir dışsallık varsa, bilginin üretimine özel kesimin yanaşmak istemeyeceği ve böylece piyasanın aksayacağı bir gerçektir.
- Teknolojik gelişme veya bilgi üretimi ile fiziki ve insan sermayesi yatırımları arasında bir ilişki, etkileşim vardır.

¹⁶⁵ Muhsin Kar ve Hüseyin Ağır, a.g.m., s.184

¹⁶⁶ Nihal Yener Ercan, "İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış", <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.pdf> (21.04.2009), s.131

¹⁶⁷ Aykut Kibritçioğlu, "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde İnsan sermayesinin Yeri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 53, No.1-4, 1998, s.217

● İnsan Sermayesi Modelleri

İnsan sermayesi, bireyin ya da toplumun sahip olduğu bilgi, beceri, yetenek, iş deneyimi, sağlık, eğitim düzeyi ve toplumsal ilişkilerdeki konumu gibi özellikler bütünüdür¹⁶⁸. 1980'li yılların sonlarından itibaren insan sermayesine dayalı ortaya atılan içsel büyüme teorileri ile iyi eğitilmiş ve nitelikli işgücü olarak ele alınan insan sermayesi ekonomik büyümenin motoru olarak kabul edilmeye başlanmıştır. İnsan sermayesi, becerilerin ve niteliklerin stoku olarak biriktirilmekte ve özellikle eğitim yoluyla nitelikli işgücü olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan sermayesi, ekonomik büyümeyi fiziki sermayenin verimliliğini artırma, verimlilik artışı sağlama, istihdam olanakları yaratma, teknolojik gelişme ve yayılma etkileri ortaya çıkarma yoluyla etkilemektedir¹⁶⁹.

İnsan sermayesi faktörünün ekonomik büyüme ile ilişkisini açıklayan bir içsel büyüme modeli Lucas (1988) tarafından geliştirilmiştir. Lucas Modeli'ne göre insan sermayesinin büyüme veya verimlilik üzerinde içsel ve dışsal olmak üzere iki farklı etkisi vardır. İçsel etkiye göre insan sermayesi insanların yetenekleri ile ilgilidir. Bu da bireylerin verimliliklerini olumlu etkilemektedir. Dışsal etki ise insan sermayesinin dışsallıklarını temsil eder ve bireyler arasında bilgi paylaşımından kaynaklanmaktadır. Ortalama insan sermayesi düzeyinin yüksek olması durumunda başkalarından öğrenme olanağı artar ve bilgi paylaşımının verimlilik artışına dönüşümü olanaklı olmaktadır¹⁷⁰.

AK Modeli ise içsel büyüme modelleri içinde sermayenin azalan marjinal getirisi varsayımını kaldırarak dışsal teknolojik gelişmenin mevcut olmadığı durumda bile uzun dönemli kişi başına büyümenin sürdürülebileceğini en basit biçimiyle göstermektedir. Rebelo'ya (1991) ait olan AK Modeli Romer ve Lucas tarafından da benimsenmiştir. $Y=AK$ fonksiyonunda A ekonominin teknoloji düzeyini gösteren sabiti, K ise sermaye faktörünü göstermekte ve sermaye faktörü ile

¹⁶⁸ Naci Canpolat, "Türkiye'de İnsan sermayesi Birikimi ve Ekonomik Büyüme", **Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Prof. Dr. Tuğrul Çubukçu Anısına**, Cilt:18, Sayı:2, 2000, s.267

¹⁶⁹ Erol Çakmak ve Sevda Gümüş, "Türkiye'de İnsan sermayesi ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:60, No:1, 2002, s.60-61

¹⁷⁰ Şeref Saygılı ve Cengiz Cihan, "Türkiye Ekonomisinde İnsan sermayesi-Verimlilik Artışı İlişkisi", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Mart 2006, s.19

ekonomik çıktı arasında doğrusal bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Modelde K içerisinde insan sermayesi faktörü de bulunmaktadır¹⁷¹.

Lucas (1998) ve Rebello (1991) modelleri insan sermayesini üretim faktörlerinden biri olarak saymıştır. İnsan sermayesi olarak üzerinde durulan kavram genelde eğitim yoluyla ortaya çıkmakla birlikte çalışma sürecinde yaparak öğrenme yoluyla kendiliğinden de oluşabilmektedir. İnsan sermayesine yapılan yatırımlar eğitimde harcanan zamanın fırsat maliyeti olarak tanımlanmıştır.

Lucas, insan sermayesindeki artışın bireyin verimliliğini arttırmasının dışında bütün üretim faktörlerinin üretkenliğine katkıda bulunduğunu belirterek hükümetlerin eğitime ve teknolojik altyapının geliştirilmesine yapacakları her türlü yatırımın insan sermayesi birikimi üzerinde olumlu etkiler oluşturacağını ve büyümeyi fiziki sermayeye yapılan yatırımların etkisinden daha fazla etkileyeceğini vurgulamıştır. Yapılan ampirik çalışmalar insan sermayesinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği yönünde olmuştur.¹⁷²

T.W.Schultz, insana yapılan yatırımların çoğu kez tüketimi meydana getirdiğini ifade etmiştir. Eğitim, sağlık ve iş olanaklarından daha iyi yararlanmaya yönelik iç göçlere yapılan harcamalar kısa dönemde tüketim harcaması niteliğindedir. Bu durumda vazgeçilen gelir karşısında belli bir tüketim harcaması söz konusudur. Kişinin eğitim görmesi durumunda yapılan bu harcamaların alternatif maliyeti ulusal hesaplar içerisine girmemektedir. Beceri ve bilginin geliştirilmesi için genellikle kullanılan boş zaman da ulusal gelir hesaplarında yer almamaktadır. İnsan sermayesi yatırımları insanın niteliğinin iyileşmesi ile verimliliğin artmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı kişi başına elde edilen reel gelirlerde meydana gelen artışın önemli bir kısmı insana yapılan yatırımdan ileri gelmektedir.

H.Johnson da insan sermayesi yatırımlarının ekonomide önemli bir rolü olduğunu ileri sürerek, fiziki sermaye yatırımları ile insan sermayesi birikimi

¹⁷¹ Pınar Yardımcı, a.g.m., s.101

¹⁷² Muhsin Kar ve Hüseyin Ağır, a.g.m., s.186

arasında belli bir dengenin korunması gerektiğini, kalkınmanın bu anlamda bir birikimle gerçekleştirilebileceğini savunmuştur.¹⁷³

Bilgi toplumunun temelini oluşturan küreselleşen ekonominin ve bilgi iletişim teknolojilerinin en önemli kaynağı bilgi ve eğitilmiş işgücüdür. İnsan sermayesinin asıl kaynağını eğitim oluştururken toplumun sağlık düzeyi, dinamik ve nitelikli nüfus yapısı da diğer önemli faktörlerdir. İnsan sermayesinin verimlilik artışına olumlu katkıda bulunarak ekonomik kalkınmayı pozitif yönde etkilediği yapılan ampirik çalışmalar tarafından desteklenmiştir.

• Kamu Politikaları Modeli

Ölçeğe göre sabit getiri ile rekabetçi piyasa koşullarını benimseyen ve verimlilik, teknoloji ve ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkileri inceleyen model Barro (1990) tarafından geliştirilmiştir. Vergiler yoluyla finanse edilen kamu harcamaları kişi başına büyüme oranı üzerinde önemli etkilere sahiptir. Sermaye diğer içsel modellerde olduğu gibi bu modelde de geniş kapsamlı olarak tanımlanmaktadır. Kamu harcamaları ekonomide bir üretim girdisi olarak ele alınmakta ve modelde verimli ve verimsiz kamu harcamalarının ülkelerin ekonomik büyüme oranlarını etkilediği tahmin edilmektedir. Bu nedenle model, kamu harcamaları politikasının ekonomik büyümeyi etkilediği bir içsel büyüme yaklaşımı sergilemektedir¹⁷⁴.

Kamu harcamaları verimli alanlara yapıldığında dışsallıklar sağlayarak artan getirinin kaynağını oluşturmaktadır. Kamu politikaları modellerinin gelişmekte olan ülkelere sunmuş olduğu önerilerin en önemlisi, teknolojik olarak gelişme potansiyeli olan alanlarda teşvik politikalarının yoğunlaştırılması gereğidir. Bu sektörler öğrenme potansiyelinin yüksek olduğu sektörler olduğu için verimli kamu harcama politikaları AR-GE, eğitim, sağlık, finansal kalkınma gibi alanlara uygulandığında az gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme oranları yükselecektir¹⁷⁵.

¹⁷³ Mehtap Tunç, "Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, İzmir, 1993, s.6

¹⁷⁴ Pınar Yardımcı, a.g.m., s.101-102

¹⁷⁵ Muhsin Kar ve Hüseyin Ağır, a.g.m., s.185

b. Doğrudan Teknolojik Gelişme ve Rekabetçi Olmayan Piyasalara Dayalı Modeller

AR&GE temelli içsel büyüme modelleri, büyümenin sürekliliğini sağlayacak asıl itici gücün AR&GE sektöründen kaynaklandığını ve bu sektörle ilgili girdilerin desteklenmesinin gerektiğini ifade etmektedir. Konuyla ilgili çok sayıda çalışma olmasına karşın temelde üç önemli model konunun içeriğini belirlemekte ve diğer çalışmalara örnek oluşturmaktadır. Bu üç model sırasıyla; Paul Romer'in (1990) modeli, Grossman ve Helpman'ın modeli (1991) ile Aghion ve Howitt'in (1992) modelidir.

Modelde ekonominin sürekli büyüme etkisine sahip olabileceği vurgulanmakta ve bunu gerçekleştirmenin yolunun da AR&GE harcamalarının ve ülkedeki mevcut araştırmacı (bilim adamı, mühendis, teknik elemanlar vb.) sayısının artırılmasına bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle bir ekonomide bu girdiler ne kadar fazlaysa ve yeni ürünler teknolojilerin geliştirilmesini ne derece sağlıyorsa o ölçüde yüksek bir büyüme oranına sahip olacaktır¹⁷⁶.

Bu modeller, ayrı bir teknoloji üreten sektörün varlığı ve teknolojik gelişmelerin devamı için eksik rekabet piyasalarına duyulan ihtiyaç açısından önceki grup içsel büyüme modellerinden ayrılmaktadır. AR-GE Modelleri teknolojik geliştirme faaliyetlerini ayrı bir üretim faaliyeti olarak değerlendirmekte ve gelişmiş ülkelerin ekonomik büyüme süreçlerini açıklamada kullanmaktadır.

Teknolojik gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamak için geliştirilen model, içsel büyüme modellerinde Schumpeter'in yaklaşımına dayanmakta ve Romer'in teknoloji üretimini diğer geleneksel mallardan ayrı olarak incelemektedir. Model şu üç önermeye dayanmaktadır¹⁷⁷.

◦ Teknolojik gelişme ekonomik büyümenin merkezinde yer almaktadır ve rakip olmayan bir girdidir.

¹⁷⁶ Kurtuluş Bozkurt, "İçsel Büyüme Modelleri Bağlamında Türk İmalat Sanayinde Teknolojik Gelişme ve Ekonomik Büyüme", **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, Cilt:44, Sayı:513, 2007, s.75

¹⁷⁷ Pınar Yardımcı, a.g.m., s.102

◦ Teknolojik gelişme piyasa teşvikleri sonucu bireylerce bilinçli faaliyetlerle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, çıkarlarını gözeten bireyler teknolojik gelişmeyi bir süre dışlayarak kendilerine yarar sağlamalıdır.

◦ Teknoloji girdisinin üretim maliyeti onun ilk sabit maliyetine eşit sayılabilmektedir. Onu tekrar üretme ve kullanmanın maliyeti ise düşüktür.

Bu açıdan teknoloji diğer geleneksel mallardan daha farklıdır. Romer bu üç önerme dikkate alındığında rekabetçi piyasa koşullarının teknolojik gelişme için uygun bir ortam olmayacağını belirtmektedir.

Teknolojik gelişmenin hem piyasa teşvikleri hem ekonominin kaynak stokuna bağlı olduğu, ancak dikey ürün geliştirme yoluyla ekonomik büyümenin içselleştirildiği bir modeli Grossman ve Helpman (1989) ortaya koymuştur. Romer'in içsel büyüme modelinde AR-GE faaliyetleri sonucunda geliştirilen her ürün bir önceki ürünün ortaya çıkarmış olduğu bilgi stokundan yararlanılarak üretilmekte ve yaratılan dışsallıklar tüm üretim süreçlerine olumlu katkıda bulunmaktadır. Bu katkı daha sonra gerçekleştirilecek olan AR-GE faaliyetlerinin maliyetlerinde düşüş şeklinde gerçekleşmektedir. Böylece ürünlerin eskimediği varsayılmaktadır.

İçsel büyüme modellerinde Schumpeter'in yaratıcı yıkış fikrini uygulayan Aghion ve Howitt'in modeli bu alanda önemli katkıda bulunmuştur. Yaratıcı yıkış nedeniyle büyüme süreci, kazanç ve kayıpların olduğu bir ortamı içermektedir. Model Schumpeter'i izleyerek, bireysel yeniliklerin tüm ekonomiyi etkileyecek ölçüde önemli olduğunu varsaymaktadır.

Uzun dönemli sürekli ekonomik büyümenin kaynağının doğrudan teknolojik gelişmeye bağlı olduğunu belirten içsel büyüme modellerinden çıkan sonuçlar piyasa ölçeğinin önemli olduğunu belirtmektedir. Ekonomide araştırma ve yenilik miktarı ile büyüme oranı arasında doğrusal bir ilişkinin kurulması bu modellerin ortak özelliğidir¹⁷⁸. Bölgenin eğitim düzeyi, bölgedeki aktörlerin öğrenme hızı, liderlik ve girişimcilik yeteneği, teknoloji kullanımı ve yenilikler gibi faktörler bölgesel

¹⁷⁸ Pınar Yardımcı, a.g.m., s.103

büyüme sağlanmaktadır. İçsel büyüme teorileri bu faktörleri vurgulayarak bölgesel kalkınma teorilerine yeni bir yaklaşım getirmiştir. Artık bölgelerin rekabet gücünü belirleyen içsel potansiyeller modellenmektedir¹⁷⁹. İçsel büyüme teorileri, eğitilmiş ve nitelikli insan sermayesinin bir bölgede toplanmasını ve bunun teknolojik ilerlemeye etkisini, yerel ekonomik büyüme ve üretkenlik artışı için temel bir kaynak olarak görmektedir¹⁸⁰. Bu tür özelliklere sahip işgücünün belirli bir bölgede yoğunlaşması, bilginin üretilmesi, yayılmasını ve yeniliği teşvik etmektedir. Bilginin üretilmesi, teknolojik gelişme ve yenilik artışı da bölgesel büyümenin gerçekleşmesini sağlamaktadır.

6. Yenilikçi Ortam Yaklaşımı

Yenilik; bir fikrin satılabilir yeni/geliştirilmiş bir ürün veya mal ve hizmete, yeni/geliştirilmiş bir imalat veya dağıtım yöntemine, yeni bir toplumsal hizmet yöntemine dönüştürülebilmesi yani daha iyi ürünlerin veya üretim süreçlerinin yaratılması olarak da tanımlanmaktadır¹⁸¹. Yenilik kavramı, yenilik sistemi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bir ekonomide yenilik üretebilme yeteneği bireysel olarak firmalar, üniversiteler, organizasyonlar, araştırma kuruluşları, hükümet organları gibi ekonomik aktörlerin çalışmalarını ve karşılıklı etkileşimlerini kapsamaktadır¹⁸². Yeniliğin ortaya çıkışı ile ekonomik ve sosyal alanlarda kullanışı birçok faktöre bağlıdır. Uygulanan ulusal ve bölgesel politikalar, kurumsal organizasyonel yapı, üretim yapısı, tüketicinin talep yapısı ve bilgi altyapısı yenilik üzerinde etkili faktörlerdir¹⁸³.

Camagni (1995), yenilikçi ortamı bir coğrafi alanda, üretim sistemlerini, yönetim sistemlerini, aktörleri ve sanayi kültürünü birleştiren; yerel, dinamik, kolektif öğrenme süreci yaratan ve yenilik üretim sürecinde belirsizliği azaltma işlevi gören ilişkiler bütünü şeklinde tanımlamaktadır. Castells ve Hall'a göre yenilikçi ortam ise sinerjinin sürekli üretimine olanak sağlayan koşulları yaratacak sosyal,

¹⁷⁹ Arzu Şen, a.g.e., s.72

¹⁸⁰ Murat Kara, a.g.e., s.10

¹⁸¹ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.20

¹⁸² Murat Ali Dulupçu, "Bölgesel Yenilik (İnovasyon) Stratejileri: Türkiye'de Bölgesel Gelişme İçin Alternatif Olabilir Mi?", **2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri**, DPT Yayınları, Cilt:7, İzmir, 2004, s.49

¹⁸³ Nuri Erkin Başer, a.g.e., s.27

kurumsal, örgütsel, ekonomik ve mekansal yapıları ve bu yapıların sinerji yaratma kapasitelerini artıracak yatırımları ifade etmektedir¹⁸⁴.

Bölgesel düzeyde ise Cooke, Uranga and Etxebarria (1997) yenilikçi bir sanayi odağını birbirlerini tamamlayan sektörlerde yer alan üreticilere, ortaklara ve müşterilere ulaşılabilen mekansal birimler olarak tanımlamaktadırlar. Bu firmalar aynı zamanda üniversiteler, araştırma enstitüleri ve teknoloji transfer ajansları gibi bilgi altyapısı oluşturan birimlerle de ilişki içindedirler. Bu alanlardaki karşılıklı öğrenme sürecinin iş çevreleri, ticaret ve sanayi odaları, ekonomik kalkınmadan sorumlu kamu kuruluşları, eğitim kurumları ve ilgili diğer kuruluşlar arasında gerçekleşen yönetim ortamından yararlandığı görülmektedir. Yenilikçi ortamlar kuramında bölgelerde öğrenme ve yenilik, firmaların birbirleriyle paylaşımcı bir şekilde kurdukları ilişkilerle sağlanmaktadır¹⁸⁵.

Ortam, dış dünyaya açılma ve yerel üretim sistemleri için gereken kaynak ve bilgiyi temin etme yeteneğine sahip olduğunda yenilikçi bir nitelik kazanmaktadır. Ortamın yenilikçi bir yapıya kavuşması; yeni projeler tasarlama, kullanım bilgisinin yenilenmesi ve mobilize olması, teknoloji ve piyasa çevresinde görülen fırsatlarla ilgili olarak kendi kaynaklarını yaratma yeteneğine sahip olması gibi önemli olanaklar sağlamaktadır. Yenilikçi ortam bağlamında işletmeler arasında yerel girişimcilik, yakın ilişkiler ve uzmanlaşmış işgücü piyasalarından doğan pozitif dışsallıklar ön plana çıkararak üretim sektörü ve bölgeler rekabet gücü kazanmaktadır.

Yenilikçi ortam her bir yörenin kalkınma dinamikleri üzerinde durur. Yenilik süreçleri yenilikçi ortamın temel sürükleyici gücü olarak görülmektedir. Böylece kalkınmanın ortamın yenilik kapasitesinin sürekli olarak geliştirilmesiyle sağlanabileceği kabul edilmiştir. Yenilikçi ortamın bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi ise yerel kaynakları harekete geçirmesi, yerel aktör ve faktörler arasında sinerji

¹⁸⁴ Arzu Şen, a.g.e., s.72

¹⁸⁵ Ayda Eraydın, a.g.m., s.134

oluşturması, dış ortamda enerji ve kaynaklardan yararlanma ve yenilik sürecinin sürekli olarak işlemesine bağlıdır¹⁸⁶.

Bölgenin gelişmiş bilgi ve teknoloji altyapısına sahip oluşu, bölgelerde AR-GE ve teknolojik faaliyetlerin yığılması, esnek üretim yapan küçük işletmelerin yoğun olarak bulunması, eğitim düzeyinin yüksek oluşu, bölgenin dış dünyadaki ağlar ile bütünleşmesi ve yığılma ekonomilerinin işleyişi yenilikçi ortam oluşumunu desteklemektedir. Yenilikçi ortam oluşumunu belirlemede yönetim birimleri ön plana çıkmaktadır¹⁸⁷. Yönetim birimleri, bölgenin bilgi ve teknoloji altyapısını geliştiren ve yenilik üretimini destekleyen politikalar uygulayarak öğrenme süreci hızlandırabilir ve bölgede yenilik üretimine uygun ortam yaratabilirler. Böylece yenilikçi ortamın geliştiği bölgenin rekabet gücü artacaktır.

7. Girişimcilik ve Bölgesel Gelişme

Girişimcilik; kişilerin ekonomik sistemde, piyasada ortaya çıkan avantajları yakalama amacıyla, yeteneklerini kullanarak fırsatları değerlendirebildikleri yönetsel davranış biçimidir. Bu yönetsel davranış yeni fırsatları görme-yakalama vizyonuna ve bu fırsatları kullanarak yenilikler başlatmayı düşünme yeteneğine sahip kişileri gerektirmektedir. Girişimciler, mal ve hizmet üretimini gerçekleştirebilmek için doğal kaynak, sermaye, emek gibi üretim faktörlerini bir araya getirerek işletme kuran ve bu işletmedeki faaliyetleri yürüten kişilerdir.

Girişimci; riskle karşılaşabileceği halde, fırsatları değerlendirerek, belirsizlik altında büyüme ve kara ulaşma amacıyla, sermaye yaratabilmek için gerekli kaynakları toplayarak, yeni iş ya da işletme oluşturan kişi olarak da tanımlanabilmektedir. Girişimciliğin önemini, özellikle üç alan için vurgulamak mümkündür. Bunlar¹⁸⁸;

- Yenilikçilik-icatçılık,

¹⁸⁶ Murat Çetin, “Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış”, **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:24, Ocak- Haziran 2005, s.8-10

¹⁸⁷ Arzu Şen, a.g.e., s.73-75

¹⁸⁸ Fatma Gündoğdu, “Doğu Anadolu Bölgesi’nde Faaliyette Bulunan Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Girişimcilik-Yenilikçilik”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 1, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004, s.246-247

- Yeni işletmelerin doğması-büyümesi,
- Yeni iş alanları yaratmadır.

Girişimciliğin tanımı ilk kez, 1755 yılında Richard Cantillon tarafından yapılmıştır. Cantillon, girişimciyi kâr elde etmek amacıyla işi organize eden ve işin riskini üstlenen kişi olarak tanımlamaktadır. Cantillon'un tanımında, girişimci ile risk unsuru ilişkilendirilmektedir. Cantillon, girişimciliğin risk alma ya da risk üstlenme yeteneğini ortaya çıkarmıştır. Frank H. Knight ise, risk ile belirsizliği birbirinden ayırarak belirsizliğin tanımını yapan ilk kişidir. Knight'a göre, girişimci belirsizlik ortamı içerisinde neyin, ne zaman ve nasıl üretileceğine ilişkin üretken süreçte karar verici konumunda ve kar elde etme beklentisiyle bunun sorumluluğunu alan kişidir. Baudeau ise, çeşitli yenilikler yaparak maliyetlerini azaltmaya, karlarını arttırmaya çalışan bir yenilikçi olarak tanımlamıştır.

Yenilik kavramını geniş bir biçimde ele alan, girişimcinin yenilikçi ve dinamik olma özelliğini vurgulayan ilk kişi Schumpeter olmuştur ve girişimcilik kavramına yaklaşımı geniş kabul görmüştür. Schumpeter, Cantillon'un tanımını yetersiz bularak girişimciliği farklı bir açıdan ele almıştır. Schumpeter'e göre girişimci; yeni ürünler, yeni süreçler geliştirme, yeni ihracat pazarları bulma, yeni hammadde, yarı mamul arz kaynakları bulma ya da yeni bir organizasyon yapısı oluşturma gibi, işletme açısından yeni kombinasyonlar yaratarak mevcut ekonomik düzeni yıkan kişidir¹⁸⁹.

Schumpeter'e göre, ekonomik gelişmenin-kalkınmanın kaynağında yenilik vardır ve her buluş yenilik anlamına gelmez. Bir buluşun yenilik olabilmesi için yaşama geçirilmesi gerekir ve bunu da girişimci sağlayacaktır¹⁹⁰. Ayrıca, yenilik başka piyasa ya da piyasaları önemli ölçüde olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecektir. Bir yenilik nedeniyle bir ya da daha çok sayıda piyasa daralabilir, yok olabilir ya da büyüyebilir. Yenilik nedeniyle piyasaların daralıp yok olmasına yaratıcı yıkış, gelişmesine ise yaratıcı birikim olarak adlandırılmaktadır. Schumpeter,

¹⁸⁹ Yasemin Demiroğlu, **Firma Davranışı Olarak Girişimcilik**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007, s.2-4

¹⁹⁰ Vural Savaş, **İktisatın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s.833

girişimciliğe yaklaşımında kullandığı yenilikleri beş ana grupta sınıflandırmaktadır¹⁹¹;

- Yeni hammadde kaynaklarının bulunmasıyla ilgili yenilikler,
- Üretim süreciyle ilgili yenilikler,
- Üretim sürecinin örgütlenmesiyle ilgili yenilikler,
- Yeni ürün geliştirilmesi ile ilgili yenilikler ve
- Yeni pazarların bulunmasıyla ilgili yeniliklerdir.

Girişimcilik bölgesel kalkınmada da önemli bir rol üstlenmektedir. Bölgesel veri ve analizlere bakıldığında, bölgesel bir kalkınma stratejisi olarak girişimciliğin teşvik edilmesi gerekmektedir. Girişimcilik faaliyetleri bölgelerde yeni firmaların doğmasını sağlamaktadır. Yeni firmaların doğmasının bölgesel kalkınmaya etkileri ise şu şekilde sıralanmaktadır¹⁹²;

◦ *İstihdamın ve Gelirin Büyümesi:* Yeni firmaların kurulmasına yönelik yatırımların yapılması ile yöneticiler ve işçilere bir iş ve gelir yaratılır. Girişimciliğin artması bölgedeki istihdam düzeyini yükselterek, insanların gelir seviyesini yükseltmektedir. Bu gelir ise daha sonra bölgedeki toplum için gelirin çarpan etkisini oluşturarak kişilerin gelir seviyesini daha da arttırmaktadır. Bunun yanında bölgede açılmış olan bu firmalar geniş piyasalara satış yaparak, diğer bölgelerdeki gelirin buldukları bölgelere akmasını sağlamaktadır.

◦ *Vergi Gelirlerinin Yükselmesi:* Girişimcilik faaliyetleri sonucunda kişisel gelirlerin, şirket karlarının, tüketimin ve mal varlıklarının yükselmesinden dolayı bölgedeki vergi geliri artmaktadır.

◦ *Hizmet Sağlamanın Geliştirilmesi ve Bölgesel Gelirlerin Tutulması:* Yeni firmaların yaratılması perakende satış olanağı gibi yerel hizmetlerin sağlanmasını arttırmaktadır. Bunun yanında hizmetlerin yerel arzı ile gelir bölgede tutulabilmektedir.

¹⁹¹ Bekir Sami Oğuztürk, “Yenilik Kavramı ve Teorik Temelleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, 2003, s.255-258

¹⁹² Murat Ali Dulupçu ve diğerleri, Yenilik, İşbirliği ve Girişimcilik (Batı Akdeniz Bölgesi KOBİ'lerinin Tutumlarının Değerlendirilmesi, (Ed: Murat Ali Dulupçu, Onur Sungur), Ankara, 2007, s.69

◦*Canlandırma ve Motivasyon Etkisi:* Verimli girişimcilerin yayılımı yoksul alanlarda canlandırıcı etkiler yaratarak insanların motivasyonunu olumlu yönde etkilemektedir.

◦*Cazibe Merkezi Olma:* Bir bölgedeki yüksek girişimcilik faaliyetleri, bölgenin yeni yatırımlar için gerekli altyapıya sahip olduğunun bir göstergesidir. Bu da sermayenin, diğer bölgelerden bu bölgeye doğru kayarak bölgeyi bir cazibe merkezi haline getirmektedir.

Bölgelerarası gelişmişlik farkları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaşamış olduğu temel sorunlardandır. Geri kalmış bölgeleri canlandırmak için çare girişimcilik olarak görülmektedir. Sermayenin az gelişmiş bölgelere kaydırılarak yatırımların gelişmeye ve büyümeye elverişli olması için, bu bölgelerin cazipleştirilmesi gerekmektedir. Bunun içinde bu bölgelerde girişimcilik faaliyetlerin arttırılması için devletler ve uluslararası kuruluşlar gerekli altyapı yatırımlarının yapılmasına yönelik teşvik etmeli ve destek vermelidir.

8. Öğrenen Bölgeler ve Bölgesel Gelişme

Bir ülke ekonomisi içerisinde bilgi birikimi, yenilikler ve öğrenme bölgeler arasında farklılıklar içermektedir. Bu nedenle bir ülkede mal ve hizmet üreten alt mekanlar olan bölgeler, küreselleşen dünyada rekabet gücünü önemli ölçüde olumlu ya da olumsuz açıdan etkilemektedir. Yenilikler, sürekli öğrenen-unutan ve böylece sürekli olarak güncellenen bilgi birikimine sahip ekonomilerde daha çok ortaya çıkmaktadır. Bölgelerin yenilikçi olabilmeleri ve ekonomik potansiyellerini değerlendirebilmeleri için öğrenmelerini hızlandırarak bilgi birikimlerini arttırmaları gerekmektedir.

Öğrenme süreci kümülatif ve etkileşimli bir süreç olduğu için mekansal yakınlıkla hızlanarak gelişmektedir. Öğrenme süreci bilgi birikimini ve yeni bilgilerin oluşmasını sağlamaktadır. Bu durum da bilgileri yeniliklere dönüştüren girişimcilerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır¹⁹³. Karmaşık bir araştırma, öğrenme

¹⁹³ Mesut Albeni ve Murat Karaöz, “Bölgesel Kalkınmada Öğrenme, Bilgi Birikimi ve Yenilik: Türkiye İçin Bir Perspektif”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 2003, s.158

ve problem çözme faaliyeti olan yenilik için üç ana öğrenme türü tanımlanmaktadır. Bunlar¹⁹⁴;

- *Yaparak öğrenme*: Üretim sırasında, bir teknolojiye ilişkin olarak artımsal yeniliğe katkı yapacak uygulama bilginin kazanılmasıdır.
- *Kullanarak öğrenme*: Bir nihai ürünün kullanımı sırasında tekrar üretim sürecine yansıtılabilen deneyimin kazanılmasıdır.
- *Etkileşerek Öğrenme*: Kullanıcılar ve üreticiler arasındaki etkileşme ve işbirliği sonucu karşılıklı yarar sağlayan öğrenme sürecidir.

Bilgiye dayalı ekonomi, bilgiye dayalı faaliyetlerin üretim süreci içindeki ağırlığının giderek arttığını ifade etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında bilgi üretimi, dağıtımı ve işlenmesi geleneksel fiziksel üretim süreçleri karşısında önem kazanarak bilgi yoğun sektörlerdeki görece büyüme bu dönemin başlıca ekonomik eğilimlerinden birisi olmuştur. Aynı döneme ait başka bir gelişme ise, teknolojik değişimin ve inovasyon sürecinin eriştiği hızdır. Hızlı değişim ve gelişme karşısında uzmanlık bilgisinin ömrü kısalarak bireylerin, kuruluşların, bölgelerin ve ülkelerin performansları daha çok öğrenme ve yeni koşullara uyum sağlama yetenekleri ile belirlenmeye başlanmıştır. Bu yetenekler bilgiye dayalı ekonomi kavramını öğrenen ekonomi kavramıyla değiştirmiştir.

Bilgiyi yoğun bir şekilde öğrenerek biriktiren, yenileyen, kullanan ve yenilikler ortaya çıkaran ekonomilere öğrenen ekonomiler denilmektedir. Öğrenme farklı alansal düzeylerde olduğu gibi bölgesel düzeyde de ele alınmaktadır. Bölgeler pek çok açıdan birbirinden farklılıklar göstermektedir. Mekansal yakınlık arttıkça sosyal ve ekonomik aktiviteler ve etkileşim artmaktadır. Bu nedenle, öğrenme bölgesel bir süreçtir.

Bölgelerin öğrenme kapasiteleri, bazı bölgesel unsurların kalitesince belirlemekte ve bölgesel yenilik sistemini oluşturmaktadır. Bu unsurlar¹⁹⁵;

¹⁹⁴ Metin Durgut ve Müfit Akyos, “Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Teknoloji Öngörüsü”, **Sabancı Üniversitesi Teknoloji Öngörüsü Ve Stratejik Kalkınma Planlama Toplantısı**, İstanbul, 24-26 Mayıs 2001, s.6

¹⁹⁵ Mesut Albeni ve Murat Karaöz, a.g.m., s.162-164

- *Bilgi Altyapısı*: Üniversiteler, araştırma kuruluşları, kütüphaneler ve diğer veri tabanları,
- *Üretim Altyapısı*: Tamamlayıcı, destekleyici(finans kuruluşları gibi) rakip firmalar, uzmanlaşmış firmalar ve bu firmaların kurmuş olduğu şebekeler, kümelenmeler,
- *Kurumsal Altyapı*: Kamusal kurum ve kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, eğitim, adalet, güvenlik, fiziki altyapı, sağlık gibi kamusal hizmetler ile bölgenin gelenek, alışkanlık ve rutinlerine bağlı sosyal yapısı,
- *Kamusal Politikalar*: Ulusal ve bölgesel kalkınma politikaları,
- *Müşteri ve Talep Yapısı*: Üretim ve üretimde çeşitliliği besleyecek nitelikte müşteri portföyüdür.

Bölgelere daha genel bir bakış açısını sağlayan ağyapı paradigmasında ekonomik gelişme ve yenilik için başvurulacak organizasyon yapıları, pazarlar ve hiyerarşiler ile sınırlı değildir. Piyasa ekonomilerinin öğrendiği ekonomi kavramını vurguladığı bu paradigmanın etkileşerek öğrenme ve sosyal sermaye (ağyapı, norm ve güven gibi karşılıklı yarar için işbirliğini ve koordinasyonu kolaylaştıran sosyal organizasyon) olmak üzere iki önemli önermesi bulunmaktadır. Bu şekilde ağyapı paradigması yaklaşımında bölge, öğrenme ve bilgi üretiminin odak noktası olarak ele alınmaktadır. Bunun sonucunda da bölgeler yenilik ve ekonomik büyümenin çok önemli bir kaynağı olarak öğrenen bölgeler olarak adlandırılmaktadırlar¹⁹⁶.

Öğrenen bölge kavramı ise nispeten yeni bir kavram olup son dönem çalışmalarda sıklıkla vurgulanmaktadır. Öğrenen bölge yaklaşımında temel konu, girişimcilerin birlikte çalışma anlayışlarının olması, bölgesel birliktelik sağlanarak, üniversite, mahalli idareler ve endüstri arasında eğitim ve bilgi akışının sağlanmasıdır¹⁹⁷. Öğrenen bölgede yapılan çalışmalar ise şunlardır¹⁹⁸;

¹⁹⁶ Metin Durgut ve Müfit Akyos, a.g.m., s.4

¹⁹⁷ Murat Kara, a.g.e., 27

¹⁹⁸ Serdar Altınok, Birol Mercan ve Nuri Baltacı, “Öğrenen Bölgeler: Bölgesel Kalkınmada Ortak Bilgi Kullanımı”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, 2004, s.308

- Araştırma ve eğitim kurumları, yerel bölgesel otoriteler ile bölgede yoğun olarak bulunan yenilikçi işbirliği sağlayacak işletmelerden oluşan bölgesel odakların başarısını artırmak,
- Mevcut eğitim ve geliştirme kurumlarının oynaması gereken rolleri tanımlamak,
- Bölgesel (ulusal) yenilik ve öğrenme sistemlerinde diğer aktörlerle işbirliği yapmak için kurum ve AR-GE enstitülerini bir araya gelişini sağlayacak yapı ve sistemler oluşturmak,
- Mevcut eğitim kurumlarında yeni fikirlerin geliştirilmesinde katalizör rolü oynayacak yöntemleri bulmak,
- Karşılıklı öğrenmeyi geliştirmek,
- Fikri gerçeğe dönüştürme çabasında bulunmaktır.

Öğrenen bölge, bireysel öğrenmeden bölgesel öğrenmeye giden süreç içerisinde bölge içinde devamlı bir gelişimin varlığını sağlamaktadır. Bu sayede bölge kendi potansiyelini, yeteneğini ve yönetim yapısını geliştirmektedir. Öğrenen bölge, ekonomik ve sosyal açıdan yaşam kalitesinin ve yaşam standartlarının gelişmesini amaçlamakta, bölgesel öğrenme girişimlerinin yardımı ile yerel toplulukları güçlendirmeyi hedeflemektedir.

9. Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı

Doğal kaynaklar ve çevreyle insanlar arasındaki ilişkilerin karmaşıklığı ve önemi çevre sorunları konusunda artan bir ilginin doğmasını sağlamıştır. 1972 yılında Roma Kulübü tarafından hazırlanan Büyümenin Sınırları Raporu çevresel gündemin ilk politika başlangıcı olmuştur. Rapor nüfus, sanayi üretimi, gıda yenilenemeyen kaynaklar ve çevre kirliliği gibi beş temel değişken arasında etkileşimi açıklamaya yöneliktir. Söz konusu değişkenler bir yandan büyümenin nedenini oluştururken diğer yandan da büyüme devamında ya da sınırlarına ulaşmasında etken olmaktadır. Aynı Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'nda uluslararası alanda sorunlarının ele alındığı ve bu sorunlarla ilgili alınması gereken önlemlerin tartışıldığı ilk büyük toplantı olma özelliğini taşımaktadır. Bu konferansta benimsenen ekokalkınma stratejisi, temel ihtiyaçlar

esas alınarak oluşturulan bir üretim ve tüketim düzeyi öngörmekte, doğayı tamamen tüketmeyen ve gelecek nesilleri yükümlülük altına almayan, çevreyle uyumlu bir kalkınma anlayışını ifade etmektedir¹⁹⁹.

Sürdürülebilir kalkınma, 1970'li yıllardan başlayarak tüm dünyada, çevre politikalarının belirleyicisi olmakla birlikte etki alanı yalnızca çevreyle sınırlı kalmamış, ekonomik ve sosyal gelişme anlayışlarıyla da bütünleştirilmiştir. Bir toplum ancak, ekonomik ve sosyal açıdan gelecek kuşaklarında varlıklarını güvence altına alacak biçimde yapılanmıyorsa varlığını sürdürebilecektir²⁰⁰. Sürdürülebilir kalkınma kavramının tanınmaya ve yaygın biçimde kullanılmaya başlanması asıl, 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Komisyonu'nun yayınladığı Brundtland Raporu olarak da bilinen Ortak Geleceğimiz adlı raporla olmuştur. Raporda sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın, bugünkü kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen gelişme olarak tanımlanmaktadır²⁰¹.

Brundtland Raporu'ndan sonra 1992 yılında yapılan Rio Zirvesi'nin ana konusunu sürdürülebilir kalkınma oluşturmuştur. Rio Zirvesi sonunda kabul edilen küresel, ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki uygulamalara yön veren Rio Bildirgesi, Gündem 21, İklim Değişikliği Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi ve Orman Varlığının Korunması İlkeleri'ne de sürdürülebilir gelişme anlayışının yansıdığı görülmektedir. 1996 yılında İstanbul'da yapılan Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı Habitat II, Costa Rika'nın San Jose kentinde yapılan Rio+5 Zirvesi ve 2002 yılında yapılan Rio+10 Konferansı olarak da bilinen Johannesburg Zirvesi de sürdürülebilir gelişme politikalarının dönüm noktalarıdır.

Sürdürülebilir kalkınma yalnızca gelişmekte olan ülkeler için önerilen bir model olmayıp tüm dünya ülkelerinin uygulaması gereken bir anlayış olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler için, ekonomik ve sosyal gelişmelerini gerçekleştirirken

¹⁹⁹ Tülay Ceylan, "Sürdürülebilir Kalkınma", **Gelişme İktisatı Kuram- Eleştiri-Yorum**, (Ed. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), Beta Yayınları, İstanbul, 1995, s.203-204

²⁰⁰ Ayşegül Mengi ve Nesrin Algan, a.g.e., s.3

²⁰¹ TÇSV, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, **Ortak Geleceğimiz**, (Çev. Belkıs Çorakçı), Ankara, 1987, s.71

çevreyi ve doğal kaynaklarını da korumayı ifade ederken; gelişmiş ülkeler için de bugünkü gelişmişlik ve refah düzeylerini korumak, yaşam kalitelerini yükseltebilmek için çevre değerlerine sahip çıkmak, çevreyi korumak anlamına gelmektedir²⁰².

Çevrenin serbest mal olarak görüldüğü geleneksel ekonomik büyüme ve gelişme yaklaşımlarında çevre kirliliği sadece dışsal ekonomiler içinde incelenmektedir. Ekonomik büyüme yaklaşımında sermaye kıt bir üretim girdisi olarak kabul edilirken, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında doğal kaynaklar ve çevre de kıt girdiler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, ekonomik büyüme yaklaşımından farklı olarak çevre kalitesi, nüfusun sağlık ve eğitim standartlarından oluşan yaşam kalitesini içermektedir. Çevrenin kalitesinin yüksek olması da yaşam kalitesini yükseltmektedir²⁰³.

Sürdürülebilir kalkınma ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç kavramdan oluşmaktadır. Bunlar²⁰⁴;

- *Ekonomik sürdürülebilirlik*; refahın ve istihdam fırsatlarının devam ettirilmesinin sağlanması,
- *Sosyal sürdürülebilirlik*; kişisel refah ve yaşam kalitesini artırarak bireylerin ekonomik başarıdan eşit oranda faydalanmasının sağlanması,
- *Çevresel sürdürülebilirlik*; doğal çevresel sistemlere sınırları içerisinde zarar vermeden yaşamaktır.

Sürekli bir değişme ve gelişme içinde bulunan bölgesel kalkınma kavramı iki farklı anlayışı içermektedir. Bunlar bölgesel sürdürülebilir kalkınma ile sürdürülebilir bölgesel kalkınma kavramlarıdır. *Bölgesel sürdürülebilir kalkınma*; başta ekolojik olmak üzere sürdürülebilirlik olmak üzere canlı-cansız, doğal-yapay tüm çevresel değerlerin sürdürülebilirliğinin temel amaç olarak benimsendiği politikalar için kullanılırken, *sürdürülebilir bölgesel kalkınma* ise; bölgesel ekonomik kalkınmanın kendi kendini finanse edebilecek ve sürdürebilecek bir düzeye ulaştığı, ekonomik

²⁰² Ayşegül Mengi ve Nesrin Algan, a.g.e., s.4-5

²⁰³ Tülay Ceylan, a.g.m., s.206-207

²⁰⁴ Oğuzhan Altay, Aydanur Gacaner ve Nazif Çatık, a.g.m., s.27

kalkınma sağlanırken çevresel açıdan da bazı önlemlerin alındığı bir süreç olarak adlandırılmaktadır²⁰⁵.

Bölgesel sürdürülebilir kalkınmada çevresel amaçların öne çıkarken diğerinde ise ekonomik amaçlar çevresel amaçlara göre daha üstün tutulmaktadır. Her iki kavram farklı anlamlar taşımasına rağmen çoğunlukla birbirinin yerine kullanılmakta ve akademik düzeyde yapılan ayırım uygulamaya pek yansımamaktadır. Her iki kalkınma stratejisinde çevre koruma odaklı ortak göstergeler vardır ve amaçları farklılıklar gösterse bile çevrenin korunması, çevre koruma politikalarının öteki politika alanlarıyla bütünleştirilmesi sağlamaktadırlar²⁰⁶. Sürdürülebilir bölgesel kalkınma bölgenin çevresel, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerinin göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır. Bir sürdürülebilir kalkınma modelinin ekonomik büyümeye yön verecek şekilde uygulanması bölgesel kaynakların bunu desteklemesi durumunda etkili olabilecektir.

II. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

Küreselleşme süreci ile birlikte son yıllarda ekonomideki artan yerelleşme eğilimleri ile kentsel ekonomiler olgusu bölgesel kalkınmada gözlenen önemli gelişmeler arasında bulunmaktadır. Bu süreç içinde, iletişim, ulaştırma ve teknolojiye hızlı gelişmeler, yerleşim teorisinin hammadde ve pazara yakınlığı gibi geleneksel değişkenlerin önemi azalırken, dünyanın herhangi bir yöresinde üretilen bir ürünün, herhangi bir bölgesinde satılması mümkün hale gelmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik, teknolojik değişme ve gelişmelerle birlikte, bilgi teknolojisindeki gelişme ve bilginin stratejik kaynak haline gelmesi, toplumda, yerelliğin ve katılımcılık ilkesinin öne çıkması biçiminde gözlenen toplumsal değişmeler, bölgesel kalkınma politikalarında önemli değişmelere yol açmıştır.

Günümüzde bölgesel planlama önemli bir konuma sahiptir. Bölgesel planlama, merkezi, bölgesel ve yerel yönetimler arasında yetki ve sorumluluk paylaşımını gerektiren, pek çok politikanın iç içe geçtiği bir süreçtir. Temelde bölgesel planlama, pek çok aktörün, farklı beklentiler ile karar alma sürecine dahil

²⁰⁵ Ayşegül Mengi ve Nesrin Algan, a.g.e., s.86

²⁰⁶ Ayşegül Mengi ve Nesrin Algan, a.g.e., s.87

olduğu ve alınan kararların çeşitli yöntemlerle uygulanmaya konduğu bir süreci ifade eder. Bölgesel kalkınma teorilerine yönelik yeni yaklaşımlara paralel olarak bölgesel planlama anlayışı daha esnek, öğrenmeye önem veren ve yaratıcı olmak zorundadır²⁰⁷.

1970’li yıllara dek çeşitli ülkelerin benimsedikleri bölgesel planlama yaklaşımları ülkelerin sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel yapılarına göre gerçekleştirilmiştir. Planlama çalışmalarında ortak amaç; kaynakların optimum kullanımı, ekonomik yararın artırılması ve elde edilen yararın bölgeler arasında dengeli olarak dağıtılması olmuştur. 1980’li yıllardan itibaren bu amaçlara sürdürülebilirlik/çevrenin ve yaşam kalitesinin korunması amacı da eklenmiştir. Ülkelerin, genel büyüme amacı yanında gerçekleşen büyümenin mekansal olarak dağılımını kuramsal olarak nasıl yönlendireceklerine dair arayışları 1980’li yılların bölgesel kalkınma politikalarını etkilemiştir. 1990’lı yıllarda ise, küreselleşme ve bölgeselleşmenin gelmesi ile değişen koşullara uyum, rekabet, insan kaynaklarının geliştirilmesi, küresel piyasanın dinamik olarak izlenmesi, örgüt yapılarında esneklik ve maliyet kontrolü gibi önemli olgular, geleneksel bölge anlayışını değiştirerek yeni bir bölge yaklaşımı oluşturmuştur²⁰⁸.

II. Dünya Savaşı’ndan 1970’li yıllara kadar merkezi yönetimin güdümünde uygulanan eski bölgesel politikalar ve 1970’li yıllardan sonra yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi ve yerel potansiyellerin değerlendirilmesi üzerine odaklanan yeni bölgesel politikaların temel özellikleri Tablo 8’de gösterilmiştir.

²⁰⁷ Arzu Şen, a.g.e., s.81

²⁰⁸ Deniz Akkahve, “Bölgesel Gelişme Planlarının Yönetişim Açısından Değerlendirilmesi”, **Sabancı Üniversitesi Yerel ve Bölgesel Kalkınma Konferansları Serisi**, <http://ipc.sabanciuniv.edu/tr/ArastirmaAlanlari/documents/DenizAkkahve.pdf> (24.11.2008), s.1-2

Tablo 8: Geleneksel ve Yeni Bölgesel Politikaların Özellikleri

	Geleneksel Bölgesel Politikalar	Yeni Bölgesel Politikalar
Amaçlar	Bölgesel eşitlik Ulusal ekonomik büyüme Yatırımlar az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesi Altyapının geliştirilmesi	Bölgesel rekabet gücünün geliştirilmesi Bölgesel ekonomilerin kapasitelerinin artırılması İçsel büyüme dinamiklerinin desteklenmesi
Temel Strateji	Bölgesel büyüme/gelişme	Bölgesel yenilik
Karar Verme- Uygulama Sürecinin Yapısı	Ulusal ölçekte genel politikalar ve bazı özel bölgelerin seçimi Merkezi hükümetlerin takdir yetkisine bağlı seçim Kademeli yapı	Bölgesel ve yerel hükümetlerin birlikte karar verme süreci Bölgesel-yerel karar yetkisi Yönetişim ağırlıklı karar süreci Kademeli olmayan örgütlenme biçimleri
Örgütsel Form/Yapı	Merkezi, devletçe desteklenme	Merkezi değil, bölgesel topluluk ön planda
Politika Araçları	Kamu finansal desteği Ağırlıklı olarak kamu kaynaklarına bağımlılık Tanımlanmış bölgesel birimler için bağlayıcı kararlar Bürokratik düzenlemeler	Kamu finansal desteği Koşullara bağımlı örgütlenme Gönüllü ve koşullu bilgilendirme Kamunun sağladığı danışma hizmetleri
Hakim Mekanizma	Bölgeler arası yeniden dağıtım	Öncelikle yerel ve bölgesel kaynakların harekete geçirilmesi
Önemli Yönelimler	Kapital ve doğal kaynaklar; Madde (elle tutulabilen); Ekonomik büyüme; Sanayi sektörü; Projeler; Az sayıda büyük firma ve proje	Bilgi ve üretimine yönelik kaynaklar (nitelikli insan gücü, AR-GE, teknik ve sosyal altyapı, vb); Kalite (elle tutulamayan); Sürdürülebilirlik ve esneklik; Servis sektörü ve sektörler arası bağlar; Programlar; Çok sayıda küçük-orta ölçekli firma ve proje
Dinamikler	Mekansal açıdan sabit sorun alanlar; Önceden belirlenmiş ve planlanmış bir dizi "büyüme merkezi" Metropoller	Hızla değişen problem alanlar; Yerel kaynağın "kendiliğinden" hareketliliği (doğal büyüme merkezi) Orta boy kent ağları ve çok odaklı mekansal yapı
Uygulamacı Kurumlar	Merkezi hükümet Merkezi hükümetin taşra teşkilatları Bürokratik ilişkiler	Bölgesel birimler Yarı özerk birimler Bürokrasi yerine, işletme yönetimi

Kaynak: Ayda Eraydın, s.137 ve DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas

Komisyonu Raporu, s.22'den derlenmiştir.

Tablo 8’de gösterilen bölgesel politikalarda yaşanan temel değişimlere göre yeni politikalarda bölgesel büyüme/gelişmenin yanında bölgesel yeniliklerin sağlanması, bölgesel topluluk yapısının oluşturulması, yerel ve bölgesel kaynakların harekete geçirilmesi amaçlanmıştır. Mevcut kapital ve doğal kaynaklar yerine nitelikli insan gücünü, teknolojiyi içeren bilgi üretimine yönelik kaynakların olduğu, sürdürülebilirliğin ve kalitenin sağlandığı sektörler arası iletişimin ve eşgüdümün sağlanarak birçok sayıda küçük-orta ölçekli firmaların ve projelerin gerçekleştiği yeni bir politika anlayışı benimsenmiştir. Ayrıca geleneksel politikalarda metropoller yerine yeni politikalarda orta boy kentler ile yerel kaynakların değişen koşullara göre uyum sağladığı doğal büyüme merkezleri önem kazanmıştır.

1970’li yıllardan sonra, merkezi hükümetlerin aktif bölgesel kalkınma politikalarını terk ediş, geleneksel bölgesel ve ekonomik kalkınma anlayışının değişimini beraberinde getirmiştir. Yeni anlayışla birlikte, kalkınmada yerel ekonomik birimlerin belirleyici rolünün ön plana geçtiği ve politikaların belirlenmesinde yerel ve bölgesel otoritenin rolünün giderek artmakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, kalkınma şekli aşağıdan-yukarıya doğru biçimde olmaktadır. Girişimcilik ve KOBİ’lerin yeniden keşfi şeklinde biçimlenen bu yeni bölgesel kalkınma yaklaşımında, teknolojinin büyüme ve kalkınma için itici faktör olduğu düşüncesinin yaygınlaşmakta olduğu, bu bağlamda yüksek teknolojik bölgeler ve teknoparklar oluşturmaya yönelik politikaların hızla arttığı görülmektedir.

Son yirmi yılda yaşanan ve özellikle son on yıldır ivme kazanan bilgi iletişimi dallarındaki gelişmelerin bu yeni yaklaşımın değişimindeki rolü yadsınamaz bir gerçektir. Bilgi ve sermayenin küresel ölçekte dolaşımına öncülük eden gelişmelerle artık bilgi sınır tanımayan bir yayılma göstermekte, bilginin üretim ve dağıtımını ulusal sınırları aşmakta, bilişim uluslararası bir nitelik kazanmaktadır²⁰⁹. Bu yeni yaklaşım çerçevesinde geliştirilen bölgesel kalkınma teorilerine göre; yerel

²⁰⁹ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.20-22

üstünlüklerde daha ucuz üretim maliyetine dayalı karşılaştırmalı üstünlükten daha nitelikli üretime dayalı rekabetçi üstünlüğe geçişin yaşandığı ileri sürülmektedir²¹⁰.

Yeni bölgesel politikalar ile bölgesel kurumların önem kazanması, merkeze bağlı bürokratik kurumlar yerine yarı özerk kurumların oluşturulmasını gündeme getirmiştir. Ülkelerin yönetim yapılarına göre farklılaşan kurumlar temelde, bölgesel düzeyde örgütlenmeyi esas almaktadır. Bunların arasında en önemlisi olan Bölgesel Kalkınma Ajansı, bölgedeki aktörler arasında koordinasyon kuran ve bölgedeki kaynakların dağılımını sağlayan bir kurum olarak ön plana çıkmaktadır²¹¹.

Tüm bu unsurlar değerlendirildiğinde bölgesel kalkınma teorilerinde yaşanan değişimin bölgesel kalkınma politikalarında yansımaları bulunduğunu ifade edilebilir. Bölgesel kalkınma politikalarına yönelik yeni yaklaşım, bölgesel dinamiklerin harekete geçirilmesi, bölgelerin bilgi ve teknoloji altyapılarının geliştirilmesi, girişimcilerin ve yenilik üretiminin desteklenmesi ve bölgelerin rekabet gücünün artırılması olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda bölgesel kalkınma politikaları sadece geri kalmış bölgelere yönelik değildir. Bu politikalar aynı zamanda gelişme potansiyeli yüksek bölgelerin bu potansiyeli en etkin şekilde değerlendirmelerine yardımcı olmaktadır. Bölge planlama ve bölgesel kalkınma günümüzde değişim geçirmiştir ve özet olarak:

- Bölge için stratejik vizyon/ vizyonlar geliştirmelidir,
- Ulusal öncelikleri ve yerel talepleri yansıtmalıdır,
- Değişen koşullarla başa çıkabilecek güçte olmalıdır,
- Bölge planı yapım ve uygulama sürecinde yerel katılımcının görüşlerinden yararlanmalıdır,

◦Düzenli gözleme ve yeniden gözden geçirmeye olanak tanıyacak mekanizmayı içermelidir²¹². Bölgesel kalkınma için belirtilen koşulların sağlanması ile bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının dengeli bir yapıya kavuşturulması, bölgesel ve yerel kalkınmanın hızlandırılması ve sürdürülebilir dengeli bir kalkınmanın sağlanması gerçekleşecektir.

²¹⁰ Mustafa Ildıran, a.g.e., s.112

²¹¹ Ayda Eraydın, a.g.m., s.137-138

²¹² DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.19-22

Bu bölümde bölgesel kalkınma yaklaşımları geleneksel ve yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları şeklinde iki başlık altında ele alınmıştır. Küreselleşme ile üretim daha esnek bir yapıya kavuşmuş, bilgi, teknolojik gelişme ve yenilik gibi kavramlar önem kazanmıştır. 1970'li yılların sonlarında geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımı önemini yitirmeye başlamıştır. Bu durum bölgesel politikalarda yeni bir anlayış arayışına yol açmış olup bölgesel kalkınmaya yönelik yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerinin harekete geçirilmesi, bölgelerin bilgi ve teknoloji alt yapılarının geliştirilmesi, sanayi kümeleri oluşturulması, esnek uzmanlaşmanın gerçekleştirilmesi, insan sermayesi yatırımlarının artırılması, girişimciliğin ve yenilik üretiminin desteklenmesi, öğrenen bölgelerin oluşturulması, çevreye önem verilmesi, bölgelerin rekabet gücünün artırılması olarak değerlendirilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE İZLENEN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ ve KÖY’LERE YÖNELİK BİR UYGULAMA

Bu bölümde, ülkemizde izlenen bölgesel kalkınma politikaları ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere Türkiye’deki mevcut durumu incelenmeye çalışılmaktadır. Bölümün ilk kısmında, Türkiye’de izlenen bölgesel gelişme politikaları planlı dönem öncesi ve planlı dönem olarak iki başlık altında toplanarak değerlendirilmektedir. Planlı dönem sonrası politikalarda, beş yıllık kalkınma programlarına yer verilmiştir. İkinci kısımda Türkiye’nin değişen bölgesel kalkınma anlayışına yer verilerek bölgesel kalkınmada Bölgesel Kalkınma Ajansları ele alınmış ve ülkemizdeki deneyimleri değerlendirilmiştir. Üçüncü kısımda ülkemizde uygulanmış ve halen uygulanmakta olan bölgesel kalkınma projeleri incelenmiştir. Bölümün son kısmında ise bir uygulama çalışması olarak Türkiye’de bölgeler arasında gelir düzeyleri açısından büyük farklılıklar bulunması nedeniyle iller ve KÖY olarak seçilen iller düzeyinde yakınsama analizi yapılarak çıkan sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

I. TÜRKİYE’DE İZLENEN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

Bu bölümde ülkemizde izlenen bölgesel kalkınma politikaları hazırlanan beşer yıllık kalkınma planları çerçevesinde incelenecektir.

A. Beş Yıllık Kalkınma Planları

Türkiye ekonomisinde 1961 Anayasası’nda öngörüldüğü üzere 1963 yılından itibaren uygulanan kalkınma planlarında tüm ülkeyi kapsayan milli plan anlayışı temel ilke olarak alınmıştır. Ancak, milli plan anlayışı çerçevesinde yapılan çalışmalarda bölge planlamasının tamamlayıcılık özelliği göz ardı edilmeyerek her beş yıllık planda bölge planlaması ve kalkınmasına çeşitli ölçülerde yer verilmiştir. Planlı kalkınma döneminde uygulanan bölgesel politikaların daha iyi değerlendirilebilmesi amacıyla çalışmada plansız dönem olarak adlandırılan 1923-

1960 Dönemi ile 1960-1980, 1980-1990 ve 1990-Sonrası Dönemleri olmak üzere planlı dönem üç bölüm halinde incelenecektir.

1. Plansız Dönem

1923-1960 yıllarını kapsayan bu dönem farklı özellikler taşımaktadır. Bu nedenle 1923-1950 ve 1950-1960 dönemleri olarak iki ayrı bölümde ele alınmaktadır.

a. 1923-1950 Dönemi

Ulusal ekonomiyi geliştirme alanında atılan ilk adım, 17 Şubat 1923'de toplanan İzmir İktisadi Kongresi'dir. Kongre, ulusal ekonominin özel girişim ve özellikle de Türk girişimcilerinin katkısıyla geliştirilmesini amaçlamıştır. Devletin ekonomik hayatta özendirici ve düzenleyici olarak rol oynaması kararlaştırılmasına karşın doğu Anadolu ile batı Anadolu arasındaki gelişmişlik farklılıklarıyla ilgili görüş belirtilmemiştir²¹³.

Özel sektörün gelişmesine uygun bir ortam hazırlama amacıyla 28 Mart 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Kanunda, yatırımların yöreler arasında dengeli dağılımına yönelik bir herhangi bir maddeye yer verilmemiştir. Bu kanundan yararlanan girişimciler bazı endüstriyel kuruluşlar kurmuşlardır. Devlet kıt olanaklarını daha çok bazı altyapı tesislerinin kurulmasına, yabancı sermaye elinde bulunan toplumun ortak gereksinimlerinin karşılanmasında kullanılan, kuruluş ve tekellerin satın alınmasına ve devletleştirilmesine yöneltmiştir. 1924'lerde İş Bankası, 1925'lerde Sanayi ve Maadin Bankası ve 1930'larda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur. Ayrıca, 1929'da ortaya çıkan "Dünya Ekonomik Krizi" sanayileşme çabalarını yavaşlattığı gibi liberal ekonomi düzenine karşı olan güveni de yıpratmıştır. Bu nedenle, devletçilik anlayışı benimsenmiştir²¹⁴.

1933-1939 yılları arasında beşer yıllık olmak üzere iki sanayi planı hazırlandı. 1934'de yürürlüğe giren I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanmasına

²¹³ Zeynel Dinler, a.g.e., s.178-179

²¹⁴ Koray Başol, **Türkiye Ekonomisi**, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Anadolu Matbaası, İzmir, 2001, s.49

rağmen II. Dünya Savaşı'nın gerçekleşmesiyle II. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanamamıştır²¹⁵.

Bölgesel kalkınma açısından incelendiğinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti bağımsızlığını pekiştirmek, varlığını koruyup güçlendirmek gibi temel işlevlerine öncelik vermesi gerektiğinden ülkede geri kalmış veya gelişmiş bölge ayrımını yapmak ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasını sağlamak gibi konulara çözüm bulmasını beklemek olanaklı olmamıştır. Bununla birlikte hükümetlerce, hem yatırımların ve nüfusun yayılması hem de bazı seçilmiş yerleşim yerlerinde yoğunlaştırılması yöntemleri denenmiştir. Bunlara örnek olarak Anadolu'nun birkaç kentinde fabrikalar kurulması ve Ankara'nın başkent yapılması verilebilir.

Kalkınma bu dönemde Ankara örneği haricinde, yoğun olmaktan çok yaygın bir nitelik taşımaktadır. Devlet birçok kent ve kasabanın Ankara ve İstanbul ile ulaşım bağlantılarının kurulmasına çalışmıştır. Tüm sanayi kuruluşları İstanbul, Marmara ve Ege bölgeleri dışında kurulmuştur. Fabrikaların çoğu nüfusu 10 bini aşmayan yerlerde kurulmuştur ve fabrika kurulan yerlerin hepsinden demiryolu geçmektedir. Fabrikaların dağıtımından Trakya, Doğu Karadeniz ve Güney bölgeleri yeterince pay alamamıştır²¹⁶.

b. 1950-1960 Dönemi

Ülkede demokratikleşme sürecinin başladığı 1945 yılından sonra çok partili siyasi hayata geçilmesi 1950'de siyasi iktidar değişikliği ülkenin kalkınması konusunda partilerin kendi görüş ve programlarının uygulanması dönemini başlatmıştır.

Bu dönemde devlet ülkenin yol, enerji, baraj gibi altyapı yatırımlarının yapılmasına önem ve öncelik verirken, kamu yatırımlarının çoğu büyük yerleşim yerlerinin dışına yapılmıştır. Özel sektör yatırımlarının İstanbul, Marmara ve Ege bölgelerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu durumda, bölgesel dengesizlikler batı

²¹⁵ Zeynel Dinler, a.g.e., s.179

²¹⁶ MGK, a.g.e., s.87

bölgeleri ve İstanbul lehine daha çok artmıştır. Devletin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini geliştirmek adına bilinçli politika uygulamaları olmamıştır²¹⁷. Bu dönemde kurulan kamu sektörüne ait işletmelerin kuruluş yerlerinin seçiminde, politik nedenler ön planda tutulduğu için çoğu işletmenin yer seçimi hatalı yapılmış bunlar ekonomiye yük olmuştur.

2. Planlı Dönem

Planlı dönemde 1960 yılından itibaren gerçekleştirilen beşer yıllık kalkınma planları ile bölgesel kalkınma ve bölge planlama yaklaşımları incelenmektedir.

a. 1960-1980 Dönemi

(1). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1963-1967)

1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) 1 Ocak 1963 tarihinden itibaren uygulamaya konulmuştur. Böylece 15 yıllık bir perspektif içinde uzun dönemi kapsayan üç planın ilk beş yıllık bölümünün uygulanmasına başlanılmıştır. Planlı dönemin başlangıcından 1980 yılına kadar ülkemizde ithal ikameci sanayileşme politikası izlenmiştir. Bu politikanın amacı dışarıdan ithal edilen malların ülke içinde üretilmesinin sağlanmasıdır²¹⁸. Dönemin en belirgin özelliği, iç piyasaya dönük, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin kalkınma planları eşliğinde sürdürülmesidir. Bu amaç doğrultusunda ithal ikameci sanayiler, koruyucu dış ticaret politikasının, sıkı kambiyo denetiminin, kamu yatırımlarının önemli bir bölümünün ithalatı ikame edecek alanlara kaydırılması, çeşitli teşvik tedbirleri ile özendirilmesi, selektif maliye ve para politikası, mal ve faktör piyasalarına devlet müdahalesi gibi yollarla korunmuştur²¹⁹.

Birinci BYKP ve Onbeş Yıllık Perspektif'te tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme öngörülmüş ve Türkiye'nin uzun süreli gelişmenin daha çok sanayileşme yönünde olacağı belirtilmiştir. Ayrıca, sanayinin gelişmesinin tarım sektöründeki gelişmelere bağlı olduğu da vurgulanmıştır. Böylece dengeli bir sektörel gelişme

²¹⁷ MGK, a.g.e., s.88

²¹⁸ Zeynel Dinler, a.g.e., s.410

²¹⁹ Hüsni Erkan vd., **Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Sanayileşme Stratejisi**, EĞİAD, İzmir, Eylül 2007, s.58

politikası benimsenmiştir²²⁰. Birinci BYKP’nda bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi konusunda iki amaç ifade edilmiştir. Birinci amaç yurt genelinde fırsat eşitliğinin sağlanması iken ikinci amaç da bölgeler arası dengenin sağlanması olarak belirlenmiştir. Birinci plana göre bölgeler arası dengenin sağlanmasında esas sorumluluk devletindir. Bu nedenle devlet sosyal hizmetleri ve tesisleri geri kalmış bölgelere yöneltecek, bölgelerin alt yapı yatırımlarını hızlandıracaktır.

Planda “Bölge Planlama ve Kalkınması” başlığı altında ana ilkeler ve yöntem belirlenerek uygulama sürecinde şu adımların atılmasını öngörülmüştür²²¹:

- Geri kalmış yörelerde özel kesimce yapılacak yatırımlara gelir vergisinden indirim yapma olanağı getirilmiştir.
- Yurt genelinde gelişme bölgeleri tespit edilerek, Doğu Marmara’nın sanayi, Çukurova’nın tarım ve sanayi, Antalya Bölgesi’nin tarım ve turizm, Zonguldak bölgesinin ise sanayi ile gelişeceği öngörülmüştür.

Plan bölgeleri gelişmiş, potansiyel gelişme ve geri kalmış bölge olmak üzere üç grupta toplamıştır. Gelişmiş bölgelerin sorunları yeni merkezler yaratılarak azaltılırken, potansiyel gelişme bölgelerinde gelişmenin hızlanması ise bazı sektörlere öncelik verilerek yatırımların bu bölgelerde yoğunlaşması ile sağlanacaktır. Kamu hizmetlerinin dağıtılmasında eşitlik ilkesi doğrultusunda geri kalmış bölgelere de öncelik verilecektir.

(2). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1968-1972)

İkinci BYKP’nda, ilk plana göre sanayileşme daha önemli bir amaç olmuştur. Sanayileşmeyle sanayi üretimindeki artış anlaşılmaktadır. İthal ikamesi yoluyla sanayi malının yerli üretiminin önem kazanmasına rağmen bu üretimin maliyeti, fiyatı, rekabet şansı, kalitesi ve uzun dönemde kalkınmaya etkisi üzerinde durulmamıştır. Birinci planda benimsenen dengeli bir sektörel gelişme politikası ikinci planda bırakılarak sanayi sektörünün ekonominin sürükleyici sektörü olması amaçlanmıştır. Bu planda kamu kesiminin ara ve yatırım malları üretimine

²²⁰ Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, 7. Baskı, Bet a Yayınevi, İstanbul, 2002, s.232

²²¹ Ali Eşiyok, a.g.e., s.16

yönelmesini, ekonomik kalkınmanın sanayileşmeye dayalı olmasını, sanayileşme için teşvik tedbirlerinin geliştirilmesini, kaynak kullanımında sanayi kesimine öncelik verilmesini öngörmüştür²²².

Bölgesel kalkınma açısından incelendiğinde ikinci planda temel amaç bölgeler arası dengenin sağlanmasıdır. Ancak bu amacı gerçekleştirmek için farklı bir yol önerilmektedir. Buna göre, geri kalmış bölgelerde az sayıda kent merkezinde yığılma yaratarak gelişme sağlanması amaçlanmaktadır. Bu cazibe merkezlerinin zamanla çevreye yayılarak kalkınmayı sağlayacağı düşünülmektedir. Büyüme kutupları kuramının bu planda bölgesel kalkınma arayışlarına yön vermiştir. Bu planda ilk plandaki yaklaşımdan farklı olarak Milli plandan bağımsız bir bölge planı hazırlanamayacağı görüşü benimsenmiştir²²³.

İkinci Planda bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme politikalarıyla uyumlu bir bölge planlaması uygulanması vurgulanmıştır. Ayrıca;

- Gelişme gücü az olan bölgelere öncelik verilerek, bu bölgelerde yatırım konularını tanımlayıcı çalışmalar aracılığıyla, yatırımlarla ilgili tercihlerin yapılması,
- Az gelişmiş bölgelerde, bölgesel gelişmenin motor gücü olarak büyük gelişme noktalarının belirlenmesi ve bölgelerin iktisadi ve sosyal faaliyetlerinin düzenli gelişimini sağlamak amacıyla sektör faaliyetlerine yol gösterici, kentsel yerleşmeyi düzenleyici bölge yerleşme planlarının hazırlanması,
- Yapılacak çalışmaların hızla tamamlanmasını sağlamak için Devlet Planlama Teşkilatının yapılacak işin niteliği ve metodunu belirlemesi ile kamu kurumları ve gerektiğinde özel kuruluşların çalışmalarını başlatması ve sonuçların milli plan kademesinde değerlendirilmesi ve uygulamalarla ilgili bölgelerdeki gelişmelerin izlenmesi belirtilmiştir.

(3). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1973-1977)

Bu dönemde yeni bir uzun dönemli gelişme stratejisi belirlenerek, Birinci Plan döneminde öngörülen 15 yıllık gelişme stratejisi bir kenara bırakılmıştır. Üçüncü BYKP, 1973-1995 yıllarını kapsayan 22 yıllık yeni kalkınma stratejisinin ilk

²²² Rıdvan Karluk, Türkiye Ekonomisi, s.231-232

²²³ Ali Eşiyok, a.g.e., s.17

dilimini oluşturmuştur. Uzun dönemli gelişme perspektifi ve stratejisinin en önemli amaçlarının başında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'na üye olmak ve 1970 yılında imzalanan Katma Protokol doğrultusunda Avrupa devletleri ile Gümrük Birliği'ne girmek gelmektedir.

Bu plan döneminde ara ve yatırım malları sanayisine ağırlık veren bir politika izlenmesi ve bu alanda hızlı gelişme kaydedilmesinin öngörülmesine rağmen ara malları üretiminde gelişmenin sağlanamadığı görülmüştür. Bunun nedenleri ise 1970 devalüasyonundan sonra ihracatın ve işçi döviz girişlerinin hızla artması döviz bolluğuna yol açarak ithalat artışını gerçekleştirmiştir²²⁴. 1973 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol fiyatlarındaki aşırı değerlenme sonucunda dünya ekonomisinde bir bunalım dönemi yaşanmıştır ve Türkiye'nin bu dönemde ithalatındaki artış devam etmiştir. Bu dönemde ihracatta gelişme sağlanamaması ve ithal ikameci politikaların ithalatı istenilen düzeyde azaltamaması sonucunda dış açıkların önemli ölçüde arttığını görülmüştür²²⁵.

Bu dönemde yaşanan gelişmeler bölgesel kalkınma açısından ele alındığında Birinci ve İkinci Planda kapsamlı bir şekilde ele alınmış olan bölgesel kalkınma politikaları, bu planda yalnızca Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) ilişkin çalışmalar çerçevesinde ele alınmıştır. Kalkınmada Öncelikli Yörelere belirlenmesi için, bölgelerin gelişme potansiyeli bulunan doğal ve beşeri kaynakları saptanarak, bu yörelere gelişmişlik düzeylerini belirleyen sosyo-ekonomik göstergelere dayalı endeksler yardımıyla gelişmişlik sıralaması yapılmıştır.

Plan, Kalkınmada Öncelikli Yörelere kalkınma sürecinin yurt düzeyine yayma çalışmaları amacıyla başlatılmıştır. Belli yörelere için özel kalkınma planları hazırlanması çabasının bütünlük ilkesine ters düşen uygulamalara yol açacağı düşüncesiyle son verilmesi, yerine çeşitli projeler arasında tercihler yapmaya ve birlikte ele alınması gerekenleri belirlemeye olanak verecek bir yöresel kalkınma çalışması yapılmıştır.

²²⁴ Cafer Unay, **Ekonomik Konjonktür**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2001, s. 95

²²⁵ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.103

Yöresel kalkınma çalışmalarının çok yönlü grup çalışmaları olduğu vurgulanarak, Devlet Planlama Teşkilatının bu çalışmalarda çeşitli kamu kuruluşları ile çevredeki özel teşebbüs arasında sıkı ve uyumlu bir işbirliği için merkezde ve yörelerde çalışmaları yönlendirici ve birleştirici bir görev üslenmesi başlıca politika ve önlemler arasındadır²²⁶.

b. 1980-1990 Dönemi

Bu dönem ve sonrasında uygulanacak olan kalkınma stratejini ve ekonomi politikasının temelini 24 Ocak 1980 kararları oluşturur. Bu kararların temel hedefi, ekonominin kendi iç dinamiklerine bağlı olarak, dış desteğe ihtiyaç duymadan gelişmesini ve kalkınmasını sağlamak olmuştur. İthal ikamesi kalkınma stratejisinin ülkede yol açtığı sıkıntılar nedeniyle ülkenin bir daha bunalım ortamını yaşamaması için gerekli yapısal dönüşümün sağlanması amaçlanmış ve ithal ikamesi stratejiler terk edilerek ihracata dayalı kalkınma stratejisi benimsenmiştir. Bu bölümde dördüncü ve beşinci beş yıllık kalkınma planlarına yer verilmiştir.

(1). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1979-1983)

1970'li yılların sonuna kadar izlenen ithal ikameci sanayileşme modeli, özellikle dönemin son yıllarında dışa bağımlılığı arttırmış ve ekonomide döviz ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Bu gelişme Türkiye'de ekonomik bunalımın ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuş ve 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarının alınmasına yol açmıştır. İthal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek, ihracata ağırlık ve öncelik veren bir sanayileşme modeli benimsenmiştir.

İhracata dayalı sanayileşme stratejisi, ülkelerin serbest ticaret koşullarında dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere sahip oldukları alanlarda uzmanlaşmalarını öngören bir sanayileşme stratejisidir. Bu strateji, ülkenin piyasa ekonomisi, dış ticaretin serbestleşmesi, faktör donanımı ve uluslar arası rekabette üstünlük sağlayacak sektörlerin seçilmesi, iç pazarı kısarak dış pazara odaklanma ve ihracatın özendirilmesi gibi ekonomi politikası tercihlerini gerektirmektedir²²⁷. Bu plan

²²⁶ İsmail Sarıca, "Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri", **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:1, 2001, s.157

²²⁷ Hüsnü Erkan vd, a.g.e., s.59

dönemi yaygın bir sanayileşme ve kendine yeterli olma politikalarını benimsemektedir. Bu dönemde bölgesel politika ve planlama konuları ise ağırlıklı olarak Kalkınmada Öncelikli Yörelere kaydırılmıştır. Planda büyük yatırım projelerine öncelik verilmesinden, Doğu'nun tarım ve hayvancılık potansiyelinden yararlanılmasından, üretken kamu yatırımlarından gerice yörelere düşecek payın, ulusal ekonomiye katkıda bulunacak sürükleyici odakların yaratılmasından söz edilmektedir. Planda bölgesel gelişme politikaları olarak şu hususlar yer almaktadır²²⁸:

◦ Ülkenin ekonomik coğrafyasında özellikle bazı bölgelerin belirgin şekilde geri kalması yönünde ortaya çıkan sorunların giderilmesi amacıyla tüm olanaklar kullanılacak ve planlama kararlarının mekanla bütünleştirilmesi sağlanacaktır.

◦ Hizmetler, altyapı ve sanayinin ülke mekanında dağılımı politikalarının saptanması, bu tesislerin yer seçimi kararlarının alınışı, mahalli yatırım girişimlerinin yönlendirilmesi DPT tarafından mekan bazında değerlendirilecektir.

◦ Özendirme önlemleri sanayinin bölgelerarası dengesiz dağılımını giderecek şekilde kullanılmalıdır.

◦ Geri kalmış bölgelerdeki yerel sermayenin, bu bölgelerdeki kaynakları ve yatırım olanaklarını değerlendirerek, bu bölgelerin kalkınabilmesi için aktif bir rol üstlenmesi için gereken önlemler alınacaktır.

KÖY için saptanan ilke ve politikalar ise şöyle özetlenmektedir²²⁹:

◦ Geri kalmış bölgelerin hızla gelişmesini sağlamak amacıyla bu bölgelere ait sorunlar bölge gelişme anlayışı içinde ele alınacak, gelişmeyi başlatacak projeler hazırlanacaktır. Projelerin gerçekleşmesi için DPT sorumluluğunda ilgili kamu kuruluşları arasında gereken koordinasyon sağlanacaktır.

◦ Geri kalmış bölgelere yapılacak yatırımların konu ve büyüklük seçiminde, dış pazarlar açısından taşıdığı coğrafi konum ve özellikler dikkate alınacaktır

◦ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin tarım kesiminde mevcut potansiyelinden en üst düzeyde yararlanılması, gerçekleştirilecek projelerin işlerliği için toprak insan ilişkisi düzenlenmelidir. Bu amaçla arazi kullanımıyla ilgili yasalarda değişiklik yapılacaktır.

²²⁸ MGK, a.g.e., s.98-99

²²⁹ MGK, a.g.e., s.99-101

◦ Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayvancılığı geliştirebilmek ve bunu bölge kalkınmasının itici gücü olarak kullanabilmek için hayvancılığın tüm yönlerini kapsayan projeler üretilecektir.

◦ Geri kalmış yörelerdeki yatırım projelerinin finansmanını ve bölgeler arası kalkınma çabalarının özendirilmesi, yönlendirilmesi ve desteklenmesini sağlamak için DESİYAB (Devlet Sanayi İşçi Yatırım Bankası) öncelikle Orta, Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'da bölge şubeleri açacaktır.

◦ KÖY Destekleme Fonu, milli plan tercihlerine göre yatırımların yürütülmesini sağlamak, kamu kuruluşlarının yatırım projelerin uygulanmasında ortaya çıkan darboğazların giderilmesi amacıyla kullanılacaktır.

(2). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1985-1989)

1984 yılında ticaretin serbestleşmesinin ardından yabancı para birimleri üzerindeki kontrolün ve ithalatta kotanın kaldırılması, gümrük tarifelerinin yeniden düzenlenmesi gibi uygulamalar, firmalar arası ve bölgeler arası rekabetin artmasını da beraberinde getirmiştir. Bu politikalar İstanbul, İzmir gibi üretim kapasiteleri yüksek yerlerde, daha düşük kapasiteli az gelişmiş bölgelere oranla daha kazançlı olurken az gelişmiş bölgeler yeni gelişen küresel ticari ilişkilere uyum sağlamada çeşitli zorluklar yaşamışlardır.

Plan döneminde kalkınma hızının artırılması, hem gelişmekte olan hem de bazı sektörlerde gelişme potansiyeli bulunan bölgelerde kaynakların daha etkin kullanılması için çeşitli bölgesel planlar başlatılmıştır. Bunların en kapsamlı ve en bütünlüğe sahip olanı, hukuki çerçevesi bu planlama sürecinin sonunda tamamlanan Güneydoğu Anadolu Projesi'dir²³⁰.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile başlayan, bölge planlamasına verilen önem ve ağırlık ile KÖY'e verilen önem bu plan döneminde de artarak ve genişleyerek devam etmiştir. Bölgesel planlama ilke ve politikaları şöyle özetlenmektedir²³¹:

²³⁰ Korel Göymen, "Türkiye'de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", **Yerel Kalkınma İçin Ortaklıklar**, İstanbul Politikalar Merkezi Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2005, s.3

²³¹ MGK, a.g.e., s.102-103

◦ Ekonomik açıdan gelişmekte olan bölgelerle belirli sektörler açısından potansiyel gösteren bölgelerde bölge planları yapılacaktır. Bölge planları söz konusu bölgelerin gelişmesi için gerekli tedbir ve araçları belirleyecektir.

◦ Bölge planlama çalışmaları yürütücülüğü ve yatırım programlaması DPT tarafından gerçekleştirilecektir.

◦ Bölge planlarının yapılacağı fonksiyonel bölgeler yani özel amaçlı bölgeler; ekonomik durumu, sektörler açısından gösterdiği potansiyeli, büyük ölçekli projeler esas alınarak idari sınırlara bağlı kalınmadan tespit edilecektir. Fonksiyonel bölgelerin tespitinin gerekli olmadığı durumlarda 1982 yılında DPT uzmanlarınca hazırlanan Türkiye’de Yerleşme Merkezlerinin Kademeleşmesi çalışmasına dayalı olarak belirlenen 16 bölge ayrımı kullanılacaktır.

◦ Gelişmiş bölgelerde yer alan metropoliten merkezlerdeki fazla yığılma önlenecek, İstanbul ve İzmir’in merkez olduğu bölgelerde alt bölgeler belirlenecektir.

◦ Bölgesel farklılıkların azaltılması amacıyla sanayi yaygınlaştırılması politikası uygulanacak ve bunun için gerekli teşvikler sağlanacaktır.

◦ Bölgelerin tarım potansiyellerinin etkin biçimde değerlendirilebilmesi için, altyapının geliştirilmesi, girdi kullanımının iyileştirilmesi ve tarım üretiminin çeşitlendirilmesi sağlanacak; Kırsal Kalkınma Projeleri, bölgesel gelişmenin hızlandırılması amacıyla yönelik olarak ele alınacaktır.

◦ Yatırım konularının seçiminde ve fizibilite projelerinin hazırlanmasında girişimciye yardımcı olabilmek üzere, bölge merkezlerinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı Proje Ofisleri kurulacaktır.

KÖY için saptanan ilke ve politikalar şöyle özetlenmektedir²³²:

◦ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere KÖY’in kalkındırılması ve bu bölgelerle diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının zamanla azaltılarak giderilmesi amaçlanmaktadır.

◦ KÖY’de planlanacak olan sanayiler mevcut ve potansiyel kaynakları harekete geçirecek sektörlerde gerçekleştirilecektir.

◦ KÖY’de mevcut potansiyelin değerlendirilmesinde büyük ölçekli yatırımların yanında küçük ölçekli ve emek yoğun sanayi projeleri teşvik edilecek,

²³² MGK, a.g.e., s.105-106

ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde, Ortadoğu pazarına yönelik taşıma maliyetlerine duyarlı mal üreten işletmelerin kurulması sağlanacak ve teşvik edilecektir.

c. 1990- Sonrası Dönem

1990'lı yıllar, dünyanın büyük ölçüde tek kutuplu hale geldiği, teknolojik gelişmeler sonucu artık sanayi toplumundan, bilgi toplumuna, ulus devletler dünyasından küreselleşmiş bir dünyaya geçişin yaşandığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. 1990'larda Doğu Bloku ülkelerinin yıkılması ile beraber küreselleşme hız kazanmıştır. Yine 1990'lı yıllarda GATT Uruguay Turu görüşmeleri çerçevesinde uluslararası ticaret üzerindeki engellerin kaldırılması ve DTÖ'nün kurulması söz konusu dönemde küreselleşmeye ivme kazandıran diğer etmenler olmuştur. Dünyada korumacılığın hakim olduğu yıllarda dışa kapalı bir ekonomi görüntüsü veren Türkiye yaşanan küreselleşme sürecine kayıtsız kalmamış ve dışa açık bir ekonomi haline gelmiştir.

1990'lı yıllarda dünya ekonomisinde görülen ekonomik durgunluk ve Körfez Savaşı gibi dış etmenler ile ülkemizde görülen yüksek enflasyon, kamu açıkları, artan iç ve dış borç stoku, faizlerin yükselmesi gibi iç sorunlar 1994 yılında Türkiye'de bir ekonomik kriz yaşanmasına yol açmıştır. Yaşanan kriz, 5 Nisan Kararları olarak bilinen tedbirler paketinin yürürlüğe girmesine neden olmuştur²³³. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası gerçekleştirilen devalüasyonun ve uygulanan ekonomi politikalarının da etkisiyle dünya ülkeleri arasındaki rekabet gücümüz artmış ve ihracat yeniden hız kazanmıştır. 1997 yılında Asya ülkelerinde başlayan krizin 1998 yılında Rusya'ya sıçramasının etkisiyle ihracatımız yeniden daralma dönemine girmiştir. 1999 yılında yaşanan iki büyük depremin de etkisiyle oluşan ekonomideki olumsuz hava ve 1990'lı yılların ikinci yarısında bozulan makro dengelerin Türkiye'nin ekonomi performansını 2000'li yılların hemen başında olumsuz etkilemiştir. 2001 yılı küresel daralmanın etkisinde geçmiştir. Kasım 2000

²³³ Bülent Aksoy ve Mücahit Coşkun, "Türkiye'nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Gelişmeler", **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:24, Sayı:3, 2004, s.400

ve Şubat 2001 krizleri sonrasında ülke ekonomisinde yaşanan istikrarsız ortam ekonomide olumsuz bir hava esmesine neden olmuştur²³⁴.

II. Dünya Savaşı sonrası hız kazanan küreselleşme, 2000'li yılları yaşadığımız şu günlerde de dünya ölçeğinde etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Küreselleşme süreci ile gelişen rekabette bölgeler, yerel birimler önem kazanmaktadır. 1980'lerden itibaren piyasa ekonomisi görüşünü benimseyen ve izlediği ihracata dönük sanayileşme politikası ile küreselleşen dünyada giderek önemli bir pay alma sürecine giren Türkiye'de gerçekleştirilen kalkınma planlarındaki bölgesel kalkınma çalışmaları aşağıda incelenmektedir.

(1). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1990-1994)

Altıncı Planda bölgesel gelişmeyle birlikte şehirleşme, metropolleşme ve sanayileşme ile ilgili sorunların giderilmesi amacıyla yatırımların nüfus çekici değil, mevcut nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde planlaması amaçlanmıştır. Bu planda GAP Master Planı çerçevesinde;

- Güneydoğu Anadolu Projesi'ne ilgili kamu kuruluşlarının gerekli katkı ve desteği sağlaması, muhtemel gelişme eğilimleri ile doğal kaynaklar dikkate alınarak, yerleşme planlaması çalışmaları yapılması,
- Bölgedeki turizm, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması için bir plan hazırlanması,
- GAP kapsamındaki büyük projeler için bir çevresel etki değerlendirmesi çalışması yapılması,
- Kaynak demografik hareketler ve yatırımlar açısından yerleşmelerin kademelenmesinde dengeye ulaşılması için metropoliten bölgeler, metropol altı şehirler, orta büyüklükteki merkezler ve az gelişmiş bölgelerin merkezi niteliğindeki şehirler için gelişme planları hazırlanması ve bu çerçevede gereken teknik ve hukuki düzenlemelerin yapılması gibi öngörüler yer almaktadır.

Daha önceki planlama dönemlerinde yer alan amaçların yanı sıra bu dönemde KÖY'deki kamu kaynaklarının tahsisi ve teşvik tedbirleri açısından yerleşme

²³⁴ Tuncer Kayalar, **Cumhuriyetin 80.Yılında İhracatımızdaki Gelişmeler**, DTM Dergi Özel Sayısı, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/mustesar.doc> (01.09.09)

merkezlerinin kademeli yapısı dikkate alınarak, bölge merkezlerinin ekonomik ve sosyal cazibe merkezleri haline getirilmesi de amaçlanmıştır.

◦ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yarım kalmış tesislerin darboğazları giderilerek verimli bir şekilde işletilmelerinin sağlanması,

◦ Bu bölgelerde komşu ülkelerin ihtiyaçlarına yönelik ve bölge kaynaklarına dayalı işletmelerin teşvik edilmesi,

◦ Bölgedeki üniversitelerin yöre kalkınmasına katkısını artırmak üzere desteklenmesi,

◦ Bu bölgedeki insan gücü planlamasında nüfus hareketleri ve yerleşim düzeninin dikkate alınması, gibi önlemler Altıncı Planın öngörülmesi arasında yer almaktadır.

(2). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Plan Dönemi (1996-2000)

Yedinci Planda, bölgesel gelişme politikalarının ulusal bütünlük içerisinde oluşturulmasının önemi vurgulanarak, gerekli politika ve önlemler en geniş şekliyle yansıtılmıştır. Önceki planlarda yer alan hususların yanı sıra²³⁵;

◦ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için bir onarım projesi hazırlanması ve bu kapsamda istihdam sorununun çözümünde başta gelen konut ve hayvancılık sektörlerinde hızla gerçekleştirilebilir projeler hazırlanması,

◦ Sürdürülebilir bir bölgesel kalkınma anlayışı içinde kalkınma planlarıyla uyumlu bölgesel gelişme projelerinin gerçekleştirilmesi,

◦ Nüfusun hızlı arttığı bölgelerde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde işsizlik sorunlarının giderilmesi amacıyla tarımsal gelişme projeleri hazırlanması,

◦ Hayvancılık ve sulu tarıma dayalı alanlarda meyve-sebze ve katma değeri yüksek sınırlı bitkilerin yetiştirilmesi ve bunları işleyecek tarım ve hayvancılığa dayalı sanayilerin kurulması,

◦ Emek-yoğun projelerin hayata geçirilmesi, endüstriyel faaliyetlere uygun olmayan bölgelerin geliştirilmesi için de bölgenin yapısına göre hayvancılık, tarım, el sanatları gibi faaliyetlerin desteklenmesi,

²³⁵ İsmail Sarıca, a.g.m., s.159-161

- Bu bölgelerde gelişmeyi başlatacak nitelikteki yeni iş alanları yaratacak yatırımların zorunlu hallerde devlet tarafından gerçekleştirilmesi,
- Bölgesel gelişmeyi hızlandırmak için daha önce işlenmeden bölge dışına gönderilen tarımsal ürünleri bölgede işleyerek katma değer yaratacak tesislerin kurulmasına önem verilmesi,
- GAP bölgesinde kentsel altyapı sorunlarının (özellikle içme suyu ve kanalizasyon) çözüme kavuşturulması,
- Normal ve ihtisaslaşmış organize sanayi bölgeleri ile küçük sanayi siteleri yapımına önem verilmesi,
- Zonguldak ve Bartın illeri için gerekli altyapı yatırımlarını ortaya koyacak, sektörel ve mekansal gelişme istikametlerini belirleyecek ve yeni istihdam alanları önerecek bir Bölgesel Gelişme Projesi oluşturulması çalışmaları hızla tamamlanarak plan döneminde uygulamaya geçilmesi,
- Ülke genelinde arazi kullanım ve deprem haritaları çıkarılarak bunlardan bölgesel ve fiziki planlama çalışmalarında yararlanılması,
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için hazırlanan Aksiyon Planı kapsamındaki yatırımların sürdürülmesi ve yörenin öncelik kazanan sorunlarının çözümü için gerektiğinde Acil Destek Programları hazırlanması,
- İlin temel yönetim birimi olduğu dikkate alınarak bölge planlama kararları doğrultusunda İl Gelişme Planlarının hazırlanması vurgulanan konular olmuştur.

(3). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Planda ulusal kaynakların, en yüksek ekonomik ve sosyal faydayı sağlayacak şekilde geliştirilmesi ve bölgeler arası dengesizliklerin en aza indirilmesi amaçlanarak, sürdürülebilirlik, bölgeler arası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkeleri esas alınmaktadır.

Planda bölge planlama çalışmalarının devam edileceği ve hazırlıkları devam eden projeler yanında İç Anadolu, Akdeniz ve Ege Bölgeleri için de plan çalışmalarının başlatılacağı belirtilmektedir. Bölge planlaması açısından uygulamaların kolaylığı, ekonomik kararlarda tutarlılık sağlanması ve plan

amaçlarının iyi belirlenebilmesi açısından yerleşme merkezlerinin kademelendirilmesi araştırmasının güncelleştirilerek plan bölgelerinin oluşturulacağı amaçlanmıştır.

Ülkemizde birçok ilin geniş bir coğrafi alanı kapsaması, birçok kamu kurum ve kuruluşunun yerel örgütlenmelerinin il düzeyinde olması nedeniyle sadece ulusal planlarla uyumlu bölge planları yapılmasının yeterli olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bölge planlarıyla uyumlu İl Gelişme Planları'nın hazırlanması kararı alınarak DPT koordinasyonunda planların yapımına başlanmıştır. İl Gelişme Planları valilikler veya valiliklerin uygun görmüş olduğu üniversite ve sivil toplum kuruluşları tarafından yapılmaktadır. Planların yapımında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illere öncelik verilmiştir²³⁶.

Planda son yıllarda gittikçe önemi artan sanayi odaklarından söz edilerek, yeni sanayi odaklarının desteklenmesine yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetleri, AR-GE ve teknoloji desteği, Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), küçük sanayi siteleri gibi kurumsal ve finansal destek önlemlerinin alınacağı belirtilmektedir.

Planda, bölgesel planlama ilke ve politikaları şöyle özetlenmektedir²³⁷:

◦ Ülke düzeyinde hazırlanan sosyo-ekonomik planlar ile yerel düzeydeki ayrıntılı fiziki planlar arasında yatay ve dikey ilişkilerin kurulması ve ulusal önceliklerin yerel ölçekteki gereksinmelere yanıt verecek biçimde mekana yansıtılması, yerel ve bölgesel kaynakların harekete geçirilmesi için kamu ve özel sektör açısından yapılacakların belirlenmesi temel amaçlardır.

◦ Bölgelerin farklı olanaklara, sorunlara ve özelliklere sahip oluşu nedeniyle bölgesel planlar kapsamlı ve katılımcı bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bölge planlarının ulusal öncelikleri ve yerel talepleri yansıtacak biçimde, sektörler arası bağlar kurması, bölge için stratejik vizyon geliştirilerek dinamik bir yapıya sahip olması amaçlanmıştır.

²³⁶ Lütfü Elvan, a.g.m., s.105

²³⁷ Ali Eşiyok, a.g.m., s.20-21

◦ GAP Master Planı'nın güncelleştirilmesi ile birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesinin değişen sosyo-ekonomik koşulları dikkate alınarak 2010 yılı perspektifi içeren yeni hedefler ve stratejilerin ortaya konması amaçlanmıştır.

◦ DAP (Doğu Anadolu Projesi) projesinde temel amaç olarak, bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesini hızlandırarak diğer bölgelerle gelişmişlik farklarını azaltmak ve yatırım iklimi yaratarak özel sektörün bölgede yatırım yapmasını sağlayacak tedbirlerin alınması olarak belirlenmiştir.

◦ Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı ile Doğu Karadeniz bölgesinde gelir düzeyini yükseltmek, yeni istihdam olanakları yaratarak göçü engellemek, bölgede zayıf olan sermaye birikimini arttırarak, bölgenin kalkınması hedeflenmiştir.

◦ Planda, Marmara Bölgesi'nde yaşanan depremin neden olduğu sosyo-ekonomik sorunlarla ilgili bazı görüşlere yer verilmiştir. Depremin yarattığı olumsuzlukların giderilmesi, kentsel alanlara yönelik göçün istikrarlı bir yapıya kavuşturulması, tarım, sanayi, ticaret, konut vb. sektörlerine ilişkin yerleşim alanlarının afet riskleri de dikkate alınarak hazırlanacak bir arazi kullanımı planına göre yönlendirilmesi, kentsel büyümenin denetim altına alınması ve sosyo-ekonomik orta vadeli gelişme yapısının belirlenmesi olarak tespit edilmiştir.

(4). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

Şimdiye kadar 5 yıllık dönemler için hazırlanan kalkınma planları AB mali takvimi dikkate alınarak 2007-2013 yıllarını kapsayacak şekilde 7 yıllık olarak belirlenmiştir. Bölgesel gelişmenin sağlanması planı oluşturan beş gelişme ekseninden biridir. Planda, merkezi düzeydeki politikaların daha uyumlu ve etkin hale getirilmesine, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişme ortamının oluşturulmasına, yerel düzeyde kurumsal kapasitenin arttırılmasına ve kırsal kalkınmanın hızlandırılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verileceği belirtilmektedir. Plan döneminde, bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkin olabilmesi için²³⁸;

◦ Planlama hiyerarşisinin ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerdeki planlama araçları ve standartlarının belirleneceği, planlar arasında uyumunun sağlanacağı,

²³⁸ DPT, **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)**, <http://www.dpt.gov.tr> (27.05.2009), s.91-92

fiziksel planlar da dahil olmak üzere, planların yönetimi ve denetimi için bütüncül bir sistem oluşturulacağı,

◦ Bölgesel gelişme açısından ulusal düzeyde eşgüdümü sağlamak ve hazırlanacak alt ölçekli plan ve stratejilere genel bir çerçeve oluşturmak üzere ulusal düzeyde bölgesel gelişme stratejisi hazırlanacağı,

◦ Yerel ve merkezi kuruluşlar arasında bölgesel gelişme ve yerel kalkınmayla ilgili görev, yetki ve sorumlulukların tanımlanacağı, etkin bir eşgüdüm ve denetim mekanizması oluşturulacağı,

◦ Bölgesel gelişme planlarının; yerel dinamikleri ve içsel potansiyelleri harekete geçirmeye yönelik strateji ve öncelikleri belirleyen esnek, dinamik, katılımcı ve uygulanabilir nitelikte hazırlanacağı, Kalkınma Ajanslarıyla işbirliği içinde tüm bölgelerin gelişme stratejileri ve planlarının tamamlanacağı ve yeterli finansmanla destekleneceği,

◦ Bölgelerde iş fırsatlarının ve yaşam kalitesinin artırılmasına, ulaşılabilirlik ile bölge içi ve bölgelerarası etkileşimin geliştirilmesine yönelik olarak, kamu yatırım uygulamalarında ve hizmet arzında mekansal önceliklerin sağlanacağı,

◦ Başta az gelişmiş bölgelerde olmak üzere, büyüme ve çevrelerine hizmet verme potansiyeli yüksek cazibe merkezleri belirlenerek; öncelikle bu merkezlerin ulaşılabilirliğinin iyileştirileceği, fiziki ve sosyal altyapının güçlendirileceği,

◦ Yoğun göç baskısı altında olan kentlerin göçten kaynaklanan temel sorunlarının tespit edilerek en çok etkilenen alanlarda sosyal uyuma yönelik çalışmalarla birlikte fiziki ve sosyal altyapının iyileştirileceği,

◦ Bütüncül bir gelişme stratejisi çerçevesinde, ülkedeki metropoller küresel rekabette öne çıkaracak iş ve yaşam ortamının destekleneceği,

◦ Kamunun yerel ve bölgesel kalkınmaya ilişkin destek politikalarının, bölgesel gelişme düzey ve potansiyelleri dikkate alınarak gözden geçirileceği, bölgelerde yatırım ortamının iyileştirileceği, girişimciler için finansman olanaklarının artırılacağı ve çeşitlendirileceği, girişim sermayesi, mikro-kredi uygulamaları gibi yatırım, üretim ve istihdamı özendirici yeni araçlar geliştirileceği,

◦ Bölgelerde; yenilikçi, rekabet edebilir, dinamik ve yüksek katma değer yaratabilen öncü sektörlerin seçileceği ve destekleneceği, bölgesel ve sektörel önceliklere dayalı, mekansal odaklı devlet yardımları sistemi ile uygulamanın

izlenmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulacağı öngörülerine yer verilmektedir.

Yukarıda sözü edilen öngörülerini gerçekleştirmeyi amaçlayan ve halen içinde bulunduğumuz Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planına kadar gerçekleştirilen beş yıllık kalkınma planlarında uygulanan bölgesel politikalar Tablo 9’da özetlenmektedir²³⁹.

²³⁹ Murat Ali Dulupçu ve Bekir Gövdere, “Bölgesel Gelişme Stratejileri İçin Bir Perspektif: Yerel Bilgi Ağbağları Yaklaşımı”, (Ed. Haluk Erlat), **Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2005, s.138

Tablo 9: Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikalar

Kalkınma Planı	İlkeler	Yaklaşım ve Politikalar	Hedefler	Araçlar
1.Plan	-Bölgelere ekonomik kalkınmanın nüfuz etmesi -Bölgesel ekonomik bütünleşme	-Bölgesel planlama -Büyüme kutupları (örneğin Doğu Marmara, Çukurova, Antalya, Zonguldak)	-Dengeli kentleşme -Bölgeler arasında denge(kamu hizmetleri ve gelir dağılımında) -Yatırım etkinliği	-Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgelere yönelik yatırım temelli önlem alternatifleri
2.Plan	-Hızlı kentleşmeden kaynaklanan nüfus sorunlarına odaklanma	-Bölge ve il planlaması -Dolaylı bölgesel planlama	-Dengeli bölgeler arası gelişme -Sosyal eşitlik açısından bölgeler arasında dengeli dağılım -Yatırım etkinliği	-Vergi indirimleri -Özel sektör yatırımlarına yönelik finansal teşvikler -Pilot projeler -Keban
3.Plan	-Bölgesel farklılıkların giderilmesi -Belirli az gelişmiş bölgelerin kalkınması	-Sektör ve il planlaması	-İkinci planın aynısı	-Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgeler için sanayileşme programları -Envanter çalışmaları -İl planlaması -Sektörel planlama -Kalkınmada öncelikli iller
4.Plan	-Bölgesel sorunlara yönelik kaynakların mobilizasyonu	-Sektörler ve bölgeler arasındaki bağların güçlendirilmesi	-Az gelişmiş illerin kalkınması -Sektörel ve bölgesel karşılıklı bağımlılık -Mekansal organizasyon	-Yatırımlar için faiz indirimleri -Çeşitli finansal yardımlar -İl ve bölge düzeyinde yatırımlar -Çukurova Kentsel Kalkınma Projesi -GAP

Tablo 9'un Devamı:

5.Plan	-Az gelişmiş ve sektörel olarak potansiyele sahip bölgelerde kaynak kullanımını rasyonelleştirerek kalkınmanın hızlandırılması	-Projelerin bölgesel etkisini içeren doğrudan bölgesel planlama (16 fonksiyonel bölge önerisi)	-Sosyal eşitliği dikkate alan dengeli bölgesel kalkınma	-Potansiyel kaynakların belirlenmesi için bölgesel gelişme programlarının hazırlanması -Bu programlar doğrultusunda ilgili yatırımların seçilmesi -Öncelikli bölge ve sektörlerdeki altyapının sanayileşme projeleri için geliştirilmesi -Kalkınmada öncelikli illerdeki yatırımlar için finansal yardımlar
6.Plan	-Uygulama için sosyal, idari ve finansal boyutların bütün olarak ele alınması -Uluslararası standartlara uygun istatistiksel sistemin uyarlanması (özellikle AB bağlamında)	-Bölge ve bölge altı düzeyde planlama	-Bölgelerde dengeli kalkınma -Köylerden kente göçün engellenmesi için ilçelerin desteklenmesi	-Kalkınmada öncelikli yörelere yönelik finansal kaynakların artırılması -Kalkınmada öncelikli illere yönelik teşvikler ve bu amaca yönelik özel bir fon oluşturulması -Sanayi bölgeleri
7.Plan	-Sektörel ve mekansal çalışmaların bütünleştirilmesi -İllerin sektörel uzmanlaşması -Şehir planlaması -Bölgesel farklılıkların giderilmesi -Rekabet gücünün artırılması	-Bölge ve bölge altı projeler -Bölgesel yeteneklerin mobilizasyonu -Sürdürülebilir kalkınma	-Göç ve demografik değişimin rasyonalizasyonu -Metropol bölgelerin sorunlarının ayrı bir kategoride ele alınması -Konut sorunu için politika geliştirme çalışmaları -Bölgesel farklılıklar	-Kalkınmada öncelikli yöreler politikasına devam edilmesi -Doğu ve Güneydoğu Anadolu için acil destek programı -GAP -Konut projeleri -Kalkınmada öncelikli illerdeki KOBİ'lerin desteklenmesi -ZBK, Yeşilirmak havzası, DOKAP, DAP
8.Plan	-Katılımcı planlama -Sürdürülebilirlik -Kaynak kullanımının etkinleştirilmesi -AB bölgesel politikalarına uyum	-Stratejik bölgesel planlama -Kümelenme -İl gelişme planları	-Rekabet edebilirliğin genişletilmesi -Yerel girişimcilik ve yerel kaynakların mobilizasyonu	-KOBİ destekleri -AB fonları -İlk kapsamlı bölgesel planlar -İnsan sermayesi

Kaynak: Murat Ali Dulupçu ve Bekir Gövdere, a.g.m.,s.138-139

Tablo 9’da ifade edildiği gibi ülkemizde planlı dönemden itibaren gerçekleştirilen beş yıllık kalkınma planlarındaki ilkeler, yaklaşım ve politikalar, hedefler ve araçlar özetlenmektedir. Birinci planda, ekonomik kalkınmanın bölgesel kalkınmaya yansımaları ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi ilkelerine bağlı olarak bölgeler arasında gelir dağılımı eşitliğinin sağlanması amaçlanmış ve bölgesel planlama çalışmalarıyla büyüme kutupları yaratılmıştır. İkinci plan sanayileşmeden kaynaklanan hızlı kentleşmenin yarattığı nüfus ve göç sorunlarını çözmeyi ilke edinerek geri kalmış yörelere yapılacak yatırımlara vergi indirimleri yapılarak, özel sektöre yatırımları için finansal teşvikler verilerek ve gelişmenin sağlanması için bazı pilot bölgeler seçilerek bölgeler arası dengenin sağlanmasını amaçlamıştır.

Üçüncü planda ilk iki planda olduğu gibi bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi ilke edinilerek Kalkınmada Öncelikli Yörelere belirlenmesi, finansal teşvikler, az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması için bu bölgelere sanayileşme programlarının uygulanmasıyla sektör ve il planlamaları yapılarak bölgeler arası dengeli gelişme amaçlanmıştır. Dördüncü planda bölgesel sorunların çözümü için kaynakların etkin dağılımı ilke edinilerek faiz indirimleri, finansal yardımlar, il ve bölge düzeyinde gerçekleştirilen yatırımlar ve geri kalmış bölgelerin hızla gelişimini sağlayacak projeler hazırlanması yoluyla az gelişmiş illerin kalkındırılması ve hizmet ve sanayi politikalarının mekan bazında saptanması amaçlanmıştır.

Beşinci planda gelişmekte olan ve bazı sektörlerde gelişme potansiyeli bulunan bölgelerde kaynakların daha etkin kullanılması ilke edinilerek çeşitli bölgesel planlar başlatılmıştır. Sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için öncelikli yöre ve sektörlerin altyapı çalışmaları geliştirilerek dengeli bir bölgesel kalkınma amaçlanmıştır. İlk dört plandan farklı olarak yerleşme merkezlerinin kademeleşmesi çalışmasına dayalı olarak 16 fonksiyonel bölge ayrımı gerçekleştirilmiştir. Altıncı planda bir önceki planda benimsenen bölgesel ayrıma dayalı planlama yaklaşımı terk edilerek kalkınmada öncelikli yörelerde kaynakların artırılması ve teşvik verilmesi yoluyla bölgelerde dengeli kalkınmanın sağlanması ve köyden kente göçün

engellenmesi için ilçelerin desteklenmesi amaçlanarak bölge ve altbölge düzeyinde planlama yapılması benimsenmiştir.

Yedinci planda kalkınmada öncelikli yöreler politikasına devam edilerek bu illerde KOBİ'lerin gelişimi desteklenmiş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu için acil destek programları ile Zonguldak ve Bartın illeri için bölgesel gelişme projesi oluşturulmuş olup illerin sektörel uzmanlaşması, şehir planlaması ve bölgesel rekabet gücünün artırılması için bölge ve altbölge projeleri ve sürdürülebilir kalkınma politikaları uygulanmıştır. Sekizinci planda bölgelerin farklı özellikleri ve sorunları olması nedeniyle daha kapsamlı bölgesel planların oluşturulması, sürdürülebilirliğin sağlanması, bölgelerdeki kaynak kullanımının etkinleştirilmesi ilke edinilerek bölge planlarıyla uyumlu il gelişme planlarının hazırlanması amaçlanmıştır.

Ülkemizde planlı dönemde uygulanan bölge planlaması değerlendirildiğinde özellikle kalkınma planlarının bölge planlamasına yaklaşımında kapsam ve ölçek açısından tutarsızlıklar içermektedir. Bölge planlamaya yüzeysel değinilen üçüncü ve dördüncü BYKP dönemleri dünyada da bölge planlamasının düşüşte olduğu yıllardır. Beşinci BYKP'ı ve sonrasındaki Kalkınma Planlarında bölge planlaması kapsamının giderek genişlemesi ve bölge planlama pratiğine geçilmiş olması da yine dünyadaki "yeniden canlanma/değerlenme" süreci ile örtüşmektedir. Bölge planlamanın yeniden önem kazanmasında GAP'ın başarısı, siyasal kadroların bölgecilik konusundaki tedirginliklerinin giderilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Altıncı BYKP'nda başlayan ve Yedinci BYKP'nda il planlamanın bölge planlamasının bir alt kademesi olarak tanımlanması diğer bir ifadeyle il planlamanın bölge planlamasının yerine geçemeyeceğinin kabul edilmesi ve özel amaçlı eylem planlamasının tanınması olumlu bir gelişmedir.

Türkiye ulusal planın bölgesel amaçlarını gerçekleştirmede, genelde, 1960'ların gözde stratejisi büyüme odaklarını ve bu stratejinin uygulama araçlarını benimsemiştir. Altyapı yatırımlarının yoğunlaşması, ekonomik çarpan etkisi büyük sektörlerin/alt sektörlerin desteklenmesi, yerel kaynakların ve girişimcinin harekete geçirilmesi, vb. çeşitli uygulama araçlarının ya hepsi bir arada ya da seçmeli olarak

kalkınma planlarına girmiştir²⁴⁰. Gelişme merkezleri stratejisi uygulanması ise kısmen başarı göstermiştir. Merkez olarak seçilen illerin gelişmesine rağmen çevrelerinde bir hareketlilik söz konusu olmamıştır. Bu merkezler, yeterli yığılma ekonomisine sahip olmama, merkezlerde sermayeyi çekecek nitelikte ekonomik, fiziki ve teknik altyapı yetersizliği, üretim verimliliğinin büyük merkezlere göre düşüklüğü gibi nedenlerden dolayı bölgeleri için büyük bir çekim gücüne sahip değildir²⁴¹.

Ülkemizde yer alan az gelişmiş bölgelerin, alan ve nüfus olarak önemli bir büyüklüğe sahip oluşu kamunun yoğun müdahalelerine rağmen gelişmişlik farklılıklarının sürmesine neden olmuştur. Ayrıca, bu bölgelerde bulunan yerleşim birimlerinin dağılık oluşu kamu kaynaklarının yoğun ve maliyet yönünden etkin bir şekilde kullanımını sınırlandırmıştır. Gerek yerel kalkınma projeleri yoluyla, gerekse kamu ve özel sektör yatırımlarından Kalkınmada Öncelikli Yörelere'in daha çok yararlanması doğrultusunda çeşitli tedbirlerin geliştirildiği ve bu yörelere özel bir öncelik verilmiş olduğu görülmektedir. Bölgelerarası denge sağlama genel amacı çerçevesinde kamu sektörü kamu kaynaklarının önemli bir bölümünü Kalkınmada Öncelikli Yörelere'e yönlendirirken, diğer yandan da özel kesimin bu yörelerimizde yatırım yapmasını özendiren çeşitli önlemler uygulamıştır²⁴².

Tüm plan dönemlerinde KÖY kapsamındaki yerleşmeler arasında, anakentlerin çevresinde yer alan birkaç yerleşme ve GAP bölgesinde oluşan bazı çekim merkezleri dışında büyüme merkezleri yaratılamamıştır. Kalkınmada Öncelikli Yörelere politikası, genellikle bir sanayi teşvik politikası olarak yürütülmüştür. Bu politika çerçevesinde Gaziantep, Bilecik, Kahramanmaraş, Denizli, Çorum, Malatya gibi illerde başarılı sonuçlar alınmıştır²⁴³. Sanayi hamlesi gerçekleştiren illerde de bunun yalnızca teşvikler nedeniyle gerçekleştiği söylenemez. Bu illerdeki sanayiler, teşviklerin yanında pazar büyüklüğü, işlenecek

²⁴⁰ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.29

²⁴¹ Zelal Şen, a.g.e., s.47-48

²⁴² Bülent Dinçer, Metin Özasan ve Taner Kavasoglu, **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)**, DPT Yayın No:2671, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Mayıs 2003, s.21-22

²⁴³ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.72

hammadde varlığı, daha iyi ulaşım olanaklarının verdiği olanaklar ve yerel kurumsal altyapının varlığı nedeniyle kurulmuş ve gelişmiştir.

II. TÜRKİYE’DE DEĞİŞEN BÖLGESEL GELİŞME ANLAYIŞI

Bölge kavramı, tüm Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Türkiye'nin idari yapılanmasında bölge esası yoktur. Bölge kavramı ülkenin topografya ve iklim koşullarına göre geliştirilerek ülke 7 bölgeye ayrılmıştır. Buradaki ayırım bölgesel politikaya hizmet amaçlı olmayıp, coğrafi gerekçelere dayanmaktadır. Türkiye’de bölge sınırlarının çizilmesinde coğrafi, ekonomik, tarihi, kültürel, yönetsel ve çevresel ölçütlerden bir ya da birkaçı kullanılabilen ve planlamanın temel amaç ve önceliklerine göre bu ölçütler değişebilmektedir. Bu bölümde Türkiye’nin plan bölgelere ayrılması ve bölgesel gelişme farklarını ortadan kaldırmayı amaçlayan bölgesel kalkınma ajansları incelenecektir.

A.Türkiye’nin Plan Bölgelere Ayrılması

Ülkemiz coğrafi ve iklimsel koşullara göre Akdeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi, Ege Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Karadeniz Bölgesi ve Marmara Bölgesi olmak üzere 7 bölgeye ayrılmıştır. Türkiye, günümüze kadar yapılan plan bölge sınıflamasında genel olarak üç ayrı döneme ayrılmaktadır. Bunlar, homojen bölge sınıflandırması, polarize bölge sınıflandırması ve istatistiki bölge birimleri sınıflaması olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi amacıyla bazı illere verilen öncelikler dikkate alınarak Kalkınmada Öncelikli Yörelere Sınıflaması da gerçekleştirilmiştir.

1. Homojen Bölge Sınıflandırması (1963-1970)

Ülkemizde sektörel yapıdaki Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın uygulanması, bölgeler arası gelişmişlik farklarının saptanması ve bu farkları azaltıcı politikalara öncelik verilmesi ihtiyacını doğurmuş olup 1960’ların sonlarında homojen bölge sınıflandırması çalışması yapılmıştır. İmar ve İskan Bakanlığı ile DPT tarafından, bölgesel kalkınma çalışmalarına hazırlık niteliğinde olmak üzere, 1963-70 yıllarına ait verilere dayanarak, 53 adet sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergesi bazında yerleşme merkezlerinin gelişmişlik düzeyleri saptanmış ve

ülkemizdeki tüm iller gelişmişlik düzeyine göre sekiz ana bölgeye ayrılmıştır. Bu ana bölgelerin dördü, kendi içlerinde 15 alt bölgeye ayrılmış olup, alt bölgeler göz önüne alındığında 19 bölge elde edilmiştir.

2. Polarize Bölge Sınıflandırması (1982)

Polarize bölgelerin ve bölge merkezlerinin saptanması amacıyla, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından, Merkezi Yerler Teorisine göre, Yerleşim Merkezlerinin Kademelenmesi çalışması yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, polarize bölgelerin saptanması için anket yöntemine başvurulmuş ve alınan sonuçlar bilgisayar aracılığıyla değerlendirilmiştir²⁴⁴.

3. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (2002)

1988 yılında AB, üye ve aday ülkelerin bölgeleri arasındaki yönetsel birim farklılıklarını gidermek ve daha homojen bir yapı oluşturabilmek amacıyla NUTS'u (İstatistik Bölgesel Birimler Sınıflandırması-İBBS) oluşturmuştur. NUTS üç ayrı düzeyde; NUTS-1, NUTS-2 ve NUTS-3 olarak adlandırılmaktadır. NUTS-1, kendine yeterli ekonomik güce sahip bölgesel alanları, NUTS-2, daha çok iller düzeyinde yönetsel birimleri, NUTS-3 ise, kırsal temelde yönetsel birimleri kapsamaktadır. Bölgesel planlamalar ve teşvikler bu sınıflandırmaya göre yapılmaktadır²⁴⁵.

NUTS sınıflandırması, 3 temel prensip göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Bunlardan ilki, her ülkenin mevcut bölge ayrımlarının NUTS sınıflandırmasına temel oluşturmasıdır. Diğer bir kriter ise aynı potansiyele sahip alanların bir araya getirilerek bölge oluşturulması esasına dayanmaktadır. NUTS bölgelerinin oluşturulmasında üzerinde durulan son kriter ise nüfustur. NUTS-1 için 3 Milyon, NUTS-2 için 800 000 ve NUTS-3 bölgeleri için ise olması gereken en az nüfus miktarı 150 000 alt sınır olarak belirlenmiştir²⁴⁶.

²⁴⁴ DPT, **Bölgesel Gelişme Stratejisi ve Operasyonel Programlar (TASLAK) 2004-2006**, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003, s.11

²⁴⁵ Mustafa Bayburtlu, "Türkiye Açısından Bir Değerlendirme: AB Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar", **Ekonomik Forum**, Şubat- Mart, 2002, s.43

²⁴⁶ Barış Taş, "AB Uyum Sürecinde Türkiye İçin Yeni Bir Bölge Kavramı: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması(İBBS)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, Aralık 2006, s.189

Türkiye'nin AB'ye adaylık sürecinde oluşturulan AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programda, kısa vadede yapılacak işler arasında “AB kriterlerine göre hedef/kriter bölgeler ve NUTS’lar istatistiki olarak tanımlanacaktır.” ifadesi yer almıştır. Bu çerçevede, DPT ve DİE tarafından yürütülen İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) çalışması sonucunda; 12 adet NUTS-1 (Düzyey-1), 26 adet NUTS-2 (Düzyey-2) ve 81 adet NUTS-3 (Düzyey-3) bölge birimi oluşturulmuştur. Bu çalışmayla, bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amaçlanmıştır.

Ülke çapında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasının tanımlanmasına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararının yürürlüğe konulması; Devlet Bakanlığı'nın 12.08.2002 tarihli ve 1400 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu'nca 28.08.2002 tarihinde kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede, belirlenen 26 adet NUTS 2 bölgesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu'nda değinildiği üzere, bölgesel gelişme amaçlarına yönelik olarak ileride entegre bölgesel kalkınma planlarının hazırlanmasında ve bölgesel yardımların öncelikli alanlarının AB rekabet kuralları ile uyumlu şekilde tanımlanması amacıyla kullanılacaktır²⁴⁷. Türkiye'de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması aşağıda Tablo 10'da verilmektedir:

²⁴⁷ DPT, Bölgesel Gelişme Stratejisi ve Operasyonel Programlar (TASLAK) 2004-2006, s.12

Tablo 10: Türkiye’de İstatistikî Bölge Birimi Sınıflandırması (İBBS)

NUTS-1	NUTS-2	NUTS-3
TR10: İstanbul	TR10:İstanbul	İstanbul
TR2: Batı Marmara	TR21:Tekirdağ TR22:Balıkesir	Tekirdağ- Edirne- Kırklareli Balıkesir- Çanakkale
TR3: Ege	TR31: İzmir TR32: Aydın TR33: Manisa	İzmir Aydın- Denizli- Muğla Manisa- Afyon- Kütahya- Uşak
TR4: Doğu Marmara	TR41: Bursa TR42: Kocaeli	Bursa- Eskişehir- Bilecik Kocaeli- Sakarya- Düzce- Bolu- Yalova
TR5: Batı Anadolu	TR51: Ankara TR52: Konya	Ankara Konya- Karaman
TR6: Akdeniz	TR61: Antalya TR62: Adana TR63: Hatay	Antalya- Isparta- Burdur Adana- Mersin Hatay- Kahramanmaraş- Osmaniye
TR7: Orta Anadolu	TR71:Kırıkkale TR72: Kayseri	Kırıkkale- Aksaray- Niğde-Nevşehir-Kırşehir Kayseri- Sivas-Yozgat
TR8: Batı Karadeniz	TR81:Zonguldak TR82:Kastamonu TR83: Samsun	Zonguldak-Karabük-Bartın Kastamonu- Çankırı-Sinop Samsun-Tokat-Çorum-Amasya
TR9:Doğu Karadeniz	TR90: Trabzon	Trabzon-Ordu-Giresun-Rize-Artvin-Gümüşhane
TRA: Kuzeydoğu Anadolu	TRA1: Erzurum TRA2: Ağrı	Erzurum-Erzincan-Bayburt Ağrı-Kars-Iğdır-Ardahan
TRB: Ortadoğu Anadolu	TRB1: Malatya TRB2: Van	Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli Van-Muş-Bitlis-Hakkari
TRC: Güneydoğu Anadolu	TRC1: Gaziantep TRC2: Şanlıurfa TRC3: Mardin	Gaziantep-Adıyaman-Kilis Şanlıurfa-Diyarbakır Mardin-Batman-Siirt-Şırnak

Kaynak: Filiz Tutar, Mehmet Demiral, a.g.m., s.72

Harita 1: Türkiye’nin NUTS-1 Bölgeleri

Kaynak: T.C. Başbakanlık DPT Resmi Web Sitesi, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html>

Harita 2: Türkiye'nin NUTS-2 Bölgeleri

Kaynak: T.C. Başbakanlık DPT Resmi Web Sitesi, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html>

4. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Sınıflaması

Planlı dönemde bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi amacıyla bazı illere kalkınmada öncelik verilerek illerin teşvik ve hizmetlerden yararlanması amaçlanmıştır. Bu bölümde kalkınmada öncelikli yörelere tanımı yapılarak kapsamı ve belirleme yöntemleri incelenecektir.

a. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Tanımı

Bölgesel gelişmişlik farklarının ortaya çıkmasıyla birlikte bu farkların giderilmesi için bölge ve illerin ihtiyaçları ön plana çıkmıştır. Tüm dünya ülkelerinde gelişmiş bir bölgede az gelişmiş yörelere bulunduğu gibi, az gelişmiş ya da gelişmemiş bir bölgede de gelişmiş yörelere bulunabilmektedir. Böylece ülkemizde başta Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerindeki iller olmak üzere, ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından geri kalmış olan yörelere Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) olarak adlandırılmıştır²⁴⁸.

KÖY tanımının bir bölgeye ya da kente kazandırdığı en büyük getiri, altyapı yatırımlarının yapılması konusunda öncelik, özel yatırımlar için de tanınan bazı kolaylıklar olmaktadır. Bu çerçevede özel girişimciler tarım ve hayvancılık ürünlerinin işlenmesine yönelik yatırımlar, kültür ve turizmin gelişmesine yönelik

²⁴⁸ Hüseyin Poroy, "Bölgesel Gelişme Stratejileri Çerçevesinde Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi", **2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri**, DPT Yayınları, Cilt:7, İzmir, 2004, s.4

yatırımlar, yatırım amacıyla kurulan yeni şirketlere iştirakler ve imalat sanayinin gelişmesine katkıda bulunacak yatırım projelerinde, belediyeler ise hizmetlerinin etkinliğini arttıracak sosyal ve ekonomik altyapı yatırımlarında destek alabilmektedir²⁴⁹.

KÖY uygulaması ile kamu kaynaklarının dağılımı ve özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesi konularında mekansal öncelikler ortaya konulmaktadır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminden bu yana, kalkınma faaliyetlerinin planlanması, programlanması ve uygulanması aşamalarında teşvik sistemi ve kaynak dağılımı politikaları yoluyla KÖY uygulaması benimsenmiş olup önemli gelişmeler yaşanmıştır²⁵⁰. KÖY’lerdeki refah düzeyini arttırarak bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını en aza indirmek, metropollere sorun oluşturan göç olgusunu istikrarlı hale kavuşturmak, çarpık kentleşmeyi önlemek, kentsel büyümeyi çevre ve mekan kalitesini koruyarak kontrol altına almak, sosyo-ekonomik orta vadeli gelişme yapısını belirlemek, kamu hizmetlerinin etkinliğini arttırmak, geri kalmış yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeyini yükseltmek ise planlı kalkınma döneminde benimsenen belli başlı politikalar olmuştur²⁵¹. KÖY politikası, kamunun az gelişmiş bölgeler için uyguladığı temel bir politikadır. KÖY politikası kapsamında teşvik uygulamaları, çalışanların ücretlerini nisbi olarak iyileştiren uygulamalar, tarımsal ve mesleki amaçlı kredi destekleri, Kamu Ortaklığı Fonu’ndan yatırımlara sağlanan finansman desteği ve DPT bütçesinden KÖY’lerdeki yerel idarelerce sürdürülen projelere sağlanan finansal destekler gerçekleştirilmiştir²⁵².

b. Kalkınmada Öncelikli Yörelerin Kapsamı

KÖY’ler, ülkemizde görece olarak daha az gelişmişlik seviyesi gösteren yörelerden oluşmakta ve Bakanlar Kurulunca il bazında tespit edilerek Resmi Gazete’de ilan edilmektedir. Planlı dönemin ilk yıllarından başlayarak KÖY’lere özel bir önem verilmiştir. KÖY’ler ilk olarak 28 Şubat 1963 tarih ve 202 Sayılı

²⁴⁹ Fatma Doğruel ve A. Suut Doğruel, “Türkiye’de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme”, (Derleyenler: Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses, Eriç Yeldan), **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav’a Armağan**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.300

²⁵⁰ Bülent Dinçer, Metin Özaslan ve Taner Kavasoglu, a.g.e., s.14

²⁵¹ Lütfü Elvan, a.g.m., s.104

²⁵² DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), s.139

Kanun gereği, 1968 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerini kapsayan 22 il olarak belirlenmiştir²⁵³. 1968 Yılı Program Kararnamesi'nde; Adıyaman, Ağrı, Artvin, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Malatya, Kahramanmaraş, Mardin, Muş, Siirt, Sivas, Tunceli, Şanlıurfa ve Van illerinden oluşan 22 il Kalkınmada Öncelikli Yöre olarak belirlenmiştir.

1969 yılında bu illere Edirne'nin katılması ile Kalkınmada Öncelikli Yöre sayısı 23'e yükselmiştir. 1972 yılında Afyon, Burdur, Çankırı, Çorum, Giresun, Kastamonu, Niğde, Ordu, Sinop ve Yozgat illeri olmak üzere 10 il ile, yeterince gelişmemiş 67 ilçe KÖY kapsamına alınmıştır. 1973 yılında Edirne, Elazığ, Gaziantep ve Malatya illeri KÖY kapsamından çıkarılmış ve Bilecik, Bolu, Çanakkale, Denizli, Kırşehir, Tokat ve Uşak illeri de KÖY kapsamına alınmıştır. 1973 yılında ki KÖY sayısı 36 il ve 50 ilçe olarak belirlenmiştir. Bu yıl KÖY kapsamından çıkarılan iller kapsam dışı bırakılmakla birlikte, 1976 yılına kadar KÖY kapsamındaki iller gibi, mevzuatla teşvik önlemlerinden yararlandırılması sağlanmıştır.

1977 yılında da bu dört ilin teşvik önlemlerinden yararlandırılması için 1 yıl daha uzatma yapılmıştır. KÖY kapsamındaki il sayısı dört yıl boyunca değişmemiştir. Ancak 1977 yılında Tekirdağ'ın Çerkezköy İlçesi'nin kapsam dışı bırakılması ile ilçe sayısı 49'a inmiştir. 1978 program döneminde Kırklareli'nin KÖY kapsamına alınmasıyla 37 il ve 49 ilçe olan kapsam, 1978 yılında Gaziantep, Malatya ve Elazığ illerinin de kapsama alınmasıyla KÖY sayısı 40 il olmuştur. 1979 yılında Nevşehir İli'nin KÖY kapsamına alınmasıyla, il sayısı 41'e çıkmıştır. Buna karşılık KÖY kapsamında bulunan tüm ilçeler kapsamdan çıkarılmıştır. 1980 Yılı Program Kararnamesi ile Denizli İli kapsamdan çıkarılarak KÖY kapsamındaki il sayısı 40'a indirilmiştir. 1981 yılına kadar KÖY olan iller bir bütün olarak ele alınmış, özellikle teşvik önlemleri açısından herhangi bir ayrıcalık söz konusu olmamıştır. Ancak, bu illerin aynı gelişmişlik seviyesi göstermediği de bilinmektedir. Bu nedenle, 1981 yılından itibaren KÖY'ler içinde de görel olarak daha az gelişmiş

²⁵³ Cemil Kutbay, **Kalkınmada Öncelikli Yörel Raporu No:11**, DPT Yayınları, Ankara, Mayıs 1995, s.2

olan bazı illere teşvik önlemleri açısından daha fazla önem verilmesi Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüştür. Bu amaçla, son yıllarda tespit edilen KÖY, Birinci Derecede KÖY ve İkinci Derecede KÖY olmak üzere iki ayrı grup olarak ele alınmıştır.

1981 yılına kadar KÖY kapsamına giren iller bir bütün olarak ele alınmış, özellikle teşvik önlemleri açısından herhangi bir ayrıcalık söz konusu olmamıştır. Ancak bu yörelere giren illerin aynı gelişmişlik seviyesi göstermemesi nedeniyle 1981 yılından itibaren, KÖY'ler içinde de görel olarak daha az gelişmiş bulunan bazı illere teşvik tedbirleri açısından daha fazla önem verilmesi gereği duyulmuştur²⁵⁴. 3 Temmuz 1981 tarih ve 8/3338 sayılı ve 27 Kasım 1981 tarih ve 8/3892 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnameleri ile Kalkınmada Öncelikli Yörelere; Birinci Derecede Kalkınmada Öncelikli Yörelere (20 il) ve İkinci Derecede Kalkınmada Öncelikli Yörelere (5 il) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.

1984 yılında 21 Nisan 1984 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Birinci Derecede KÖY'ler 10 il'e inmiş, İkinci Derecede KÖY'ler ise, 17 il'e çıkarılmıştır. Daha önceki 25 il'e Artvin ve Tokat illeri eklenmiştir. Aynı yıl içinde çıkarılan 12 Aralık 1984 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile de Amasya ili İkinci Derecede KÖY kapsamına alınarak KÖY sayısı 28 il olmuş, İkinci Derecede KÖY olan Adıyaman, Diyarbakır ve Mardin illeri de Birinci Derecede KÖY grubuna alınmıştır. KÖY olan 28 ilin 13'ü Birinci Derecede KÖY, 15'i ise İkinci Derecede KÖY'dir.

12 Aralık 1984 tarih ve 18603 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile KÖY sayısı 28 il olarak belirlenmiş olmasına rağmen, 15 Haziran 1989 tarih ve 3578 sayılı Kanunla Bayburt ilçesi ile 16 Mayıs 1990 tarih ve 3647 sayılı Kanunla Batman ve Şırnak ilçeleri il yapıldığı için 1990 yılında Birinci Derecede KÖY sayısı 16, KÖY sayısı da 31 olmuştur. İl yapılan ilçeler, Birinci Derecede KÖY illerinden ayrılmış olduklarından bu iller de Birinci Derecede KÖY olmuştur. 11 Kasım 1990 tarihinde yayınlanan Teşvik Kararnamesi ile Zonguldak Merkez İlçe ve Çaycuma İlçesi İkinci

²⁵⁴ Cemil Kutbay, a.g.e., s.2

Derecede KÖY kapsamına alınmıştır. Böylece 1990 yılında 31 ilve 2 ilçe KÖY kapsamındadır.

16 Ocak 1992 tarih ve 2619 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Bartın il yapılarak Birinci Derecede KÖY kapsamına alınmıştır. Aynı kararname ile Artvin İli İkinci Derecede KÖY kapsamından çıkarılarak Birinci Derecede KÖY kapsamına alınmıştır. 1991 yılında KÖY kapsamında 31 il 2 ilçe bulunmaktadır. İkinci Derecede KÖY olan Erzincan İli 4 Mayıs 1992 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Şanlıurfa İli de 8 Haziran 1992 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Birinci Derecede KÖY kapsamına alınması, 27 Mayıs 1992 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile il yapılan Ardahan ve Iğdır'ın Birinci Derecede KÖY kapsamında değerlendirilmesi ile Birinci Derecede KÖY sayısı 23 il'e KÖY kapsamındaki il sayısı da 35'e yükselmiştir.

8 Şubat 1994 tarihli 3616 sayılı Kararname ile Karabük, 20 Nisan 1995 tarihinde 1995 Yılı Program Kararnamesine göre Kastamonu ve Sinop İlleri İkinci Derecede KÖY kapsamından çıkarılarak Birinci Derecede KÖY kapsamına alınmıştır.1 Mayıs 1995 tarihinde de 6107 sayılı Kararname gereğince Çanakkale İline bağlı olan ve ada konumunda ki Gökçeada ile Bozcaada Birinci Derecede KÖY kapsamına alınmıştır. 18 Ekim 1996 tarih ve 22791 Mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 14 Ekim 1996 tarih ve 8629 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile İkinci Derecede KÖY'ler kaldırılarak tamamı Birinci Derecede KÖY ilan edilmiştir.

28 Mart 1997 tarihinde Osmaniye İli, 22 Temmuz 1997 tarihinde Aksaray, Karaman, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Ordu ve Rize İlleri, 6 Haziran 1997 tarihinde Nevşehir ve Trabzon İlleri ve 18 Ekim 1997 tarihinde de Samsun İli 8629 sayılı 1997 Yılı Program Kararnamesine göre birinci derecede KÖY ilan edilmiştir.17 Ekim 1998 tarih ve 23496 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 13 Ekim 1998 tarih ve 11844 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Birinci Derecede KÖY sayısı 49 il ve 2 ilçe olmuştur. Bugün itibariyle de KÖY sayısı 49 il ve 2 ilçe olarak devam etmiştir²⁵⁵.

²⁵⁵ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.50-55

Bu listede yer alan söz konusu il ve ilçeler ise; Adıyaman, Ağrı, Aksaray, Amasya, Ardahan, Artvin, Bartın, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kahramanmaraş, Karabük, Karaman, Kars, Kastamonu, Kırıkkale, Kırşehir, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmaniye, Rize, Samsun, Siirt, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tokat, Trabzon, Tunceli, Van, Yozgat, Zonguldak, Bozcaada ve Gökçeada şeklinde sıralanmaktadır²⁵⁶.

Kalkınmada öncelikli yörelerin toplam yüzölçümü 430.726 km², 2000 Yılı Nüfus Sayım Sonuçları'na göre toplam nüfusu ise 24.418.644 olmaktadır. KÖY'ler yüzölçümü itibariyle ülke yüzölçümünün % 55,12'sini, nüfus itibariyle de Türkiye nüfusunun % 36'sını oluşturmaktadır²⁵⁷. Harita 3'te KÖY kapsamındaki iller verilmektedir. Yıllar itibariyle değişen KÖY kapsamındaki illerin listesi EK'te gösterilmektedir.

Harita 3: KÖY Kapsamındaki İller

Kaynak: T.C. Başbakanlık DPT Resmi Web Sitesi, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/koy/koy2003.html>

Bu bölümde ülkemizde görece olarak daha az gelişmişlik düzeyi gösteren yörelerden oluşan Kalkınmada Öncelikli Yöreler tanıtılmıştır. 1968 yılında 22 il

²⁵⁶ Gülen Elmas, a.g.e., s. 111

²⁵⁷ Hüseyin Poroy, a.g.m., s.12-13

olarak belirlenen bu yöreler yıllar itibariyle sayıca artarak günümüzde 49 il ve 2 ilçe olmuştur.

c. Kalkınmada Öncelikli Yörelerin Belirlenme Yöntemleri

Kalkınmada öncelikli illerin belirlenmesinde sanayileşme ve madencilik, ticari ve mali, tarımsal gelişme ve modernleşme, sosyal ve kültürel, sağlık, eğitim, demografi ile haberleşme ve ulaşım gibi göstergeler ve bu göstergeler ile ilişkili çok sayıda değişken ve bu değişkenlerden yararlanılan yöntemler kullanılmaktadır. Ülke içinde çeşitli yörelerin birbirleriyle görelilik olarak ölçülebilir ve karşılaştırılabilir sosyal, ekonomik ve kültürel göstergeler yardımıyla gelişmişlik düzeylerinin saptanması amacıyla yapılan bu tür araştırmaların ortaya çıkardığı veriler, bir yandan mevcut politikaların başarı derecesini görme olanağı sağlarken, diğer yandan da mekansal boyutla tutarlı, günün koşullarına uygun yeni politikalar üretebilme altyapısı sunmaktadır²⁵⁸.

Türkiye’de iller arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi amacıyla Sosyal Planlama Dairesi Araştırma Şubesi’nde 1963-1969 yıllarında çalışmalar yapılmıştır. Oransallaştırılmış çeşitli gelişmişlik göstergelerine endeksleme tekniği uygulanarak iller arasındaki gelişmişlik düzeyleri saptanmıştır. Daha sonra endeksleme metoduna göre daha çok üstünlüğe sahip olan taksonomi metodu ile iller arasındaki gelişmişlik düzeyleri belirlenmiştir²⁵⁹. DPT’nin çalışmalarının dışında da illerin gelişmişlik düzeylerinin tespit edilmesine yönelik çalışmalar araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalarda da endeksleme, taksonomi, temel bileşenler analizi yöntemlerinden yararlanılırken ayrıca diskriminant analizi, faktör ve kümeleme analizi gibi yöntemler de kullanılmıştır. Bu yöntemler aşağıda kısaca açıklanmıştır.

• Endeksleme Yöntemi

Genel anlamda kullanılan endeksleme yöntemi, aynı ölçme birimiyle tanımlanabilen zamana ya da aynı zaman kesiti içerisinde mekana göre dağılmış

²⁵⁸ Bülent Dinçer, Metin Özaslan ve Taner Kavasoglu, a.g.e., s.19

²⁵⁹ Derya Nur Karakaş, **Kalkınmada Öncelikli Yöreler Uygulaması: Zonguldak Örneği**, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak, 2005, s.47

büyükliklerin yüzde dağılımının bulunması şeklindedir. 1973 yılında DPT tarafından yapılan bir çalışmada endeksleme yöntemi ile iller sosyo-ekonomik değişkenler baz alınarak 8 ayrı derecede gruplandırılmış ve 6.,7.,8. derecedeki iller kalkınmada öncelikli iller olarak kabul edilip, kalkınma planları bu çalışmaya göre şekillendirilmiştir. Bu yöntem ile bir ilin diğerine oranla gelişmişlik açısından ileride ya da geride olması belirlenebilirken, ne ölçüde ileride ya da geride olduğunu gösterebilme açısından yeterli görülmemektedir.

• Taksonomi Yöntemi

Bu yöntem, ülkeleri, bölgeleri, illeri sınıflandırmada, sıralamada ve karşılaştırmada kullanılan ve ülkemizde kalkınmada önceliği olan illerle alakalı çalışmalarda kullanılmış bir yöntemdir. Eğitim, sağlık, demografik, sanayileşme ve bunlara benzer diğer göstergelerden oluşan değişkenler içerisinde en büyük değere sahip olan ideal yöreyi belirlemekte ve illerin idealle aralarındaki farklarına göre sıralama yapmaktadır. Yine bu yöntem, ideal olarak belirlenen yöreyi sıfır kabul ederek, bu ideale göre yüzde dağılım hesaplaması yapıp, en gelişmiş yöreden en az gelişmiş yöreye doğru bir sıralama yapmaktadır²⁶⁰.

• Temel Bileşenler Analizi Yöntemi

Endeksleme ve taksonomi teknikleri, değişkenler için somut ve objektif bir ağırlıklandırma getirememiştir. Bu nedenle yerleşim birimlerinin gelişmişlik sıralamalarının yapıldığı araştırmalarda söz konusu tekniklerin kullanılmasından vazgeçilerek yerine daha tutarlı sonuçlar veren istatistiksel anlamlılık testleri yapabilen temel bileşenler analizi kullanılmış ve kabul görmüştür.

Temel bileşenler analizi, analiz konusu değişkenler arasında görülen istatistiksel ilişkilerin, bir ya da birkaç temel faktörün etkisi sonucunda meydana geldiği varsayımı üzerine kurulmuş çok değişkenli istatistiksel bir tekniktir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin büyük bir bölümü ise tek bir temel faktörün etkisi sonucu ortaya çıkmaktadır. Temel bileşenler analizi, çok sayıdaki özelliklerin belli

²⁶⁰ Berna Kıran, **Kalkınmada Öncelikli İllerin Ekonomik Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi İle Değerlendirilmesi**, Çukurova Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2008, s.40-41

bir nitelik yönünden özetlenmesi ve ortak nitelik ve biçimlerden bir soyutlama yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu özelliğiyle temel bileşenler analizi, çok sayıda ve farklı boyuttaki bilgi setinin kapsadığı ortak ve temel anlamı veya bilgi özünü açığa çıkarabilme, görebilme ve tanımlayabilmeyi sağlamaktadır²⁶¹.

DPT'nin 2003 yılında yapmış olduğu ve günümüze kadar taşınan çalışmasında da kalkınmada öncelikli 49 il ve 2 ilçenin belirlenmesi temel bileşenler analizi yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada illerin sıralanmasında demografik yapı, işgücü talebi, istihdamın sektörel dağılımı, eğitim ve sağlık hizmetleri, fiziki ve sosyal altyapı olanakları, üretim seviyesi, gelir düzeyi kullanılan başlıca faktörler olmuştur²⁶².

İller bazında sosyo-ekonomik gelişmişlik araştırmalarının genel amaçlarından birisi, eşdeğer gelişmişlik seviyesine sahip illerin belirlenmesi ve ülke genelinde homojen alanların saptanmasıdır. Çözümlemeler ve değerlendirmeler sonucunda, ülke farklı gelişmişlik düzeylerinde beş ayrı gruba ayrılmıştır. Birinci grupta 5, ikinci grupta 20, üçüncü grupta 21, dördüncü grupta 19 ve beşinci grupta ise 16 il yer almaktadır²⁶³. Tablo 11'de gelişmişlik endeksine göre kademeli il grupları gösterilmektedir.

²⁶¹ Bülent Dinçer, Metin Özaslan ve Taner Kavasoglu, a.g.e., s.30-31

²⁶² Berna Kıran, a.g.e., s.41-42

²⁶³ Derya Nur Karakaş, a.g.e., s.53-55

Tablo 11: Gelişmişlik Endeksine Göre Kademeli İl Grupları

1. Derecede Gelişmiş İller	2. Derecede Gelişmiş İller	3. Derecede Gelişmiş İller	4. Derecede Gelişmiş İller	5. Derecede Gelişmiş İller
Ankara Bursa İstanbul İzmir Kocaeli	Adana Antalya Aydın Balıkesir Bilecik Bolu Çanakkale* Denizli Edirne Eskişehir Gaziantep Kayseri Kırklareli Manisa Mersin Muğla Sakarya Tekirdağ Yalova Zonguldak*	Afyon Amasya* Artvin* Burdur Çorum* Düzce Elazığ* Hatay Isparta Karabük* Karaman* Kırıkkale* Kırşehir* Konya Kütahya Malatya* Nevşehir* Rize* Samsun* Trabzon* Uşak	Adıyaman* Aksaray* Bartın* Çankırı* Diyarbakır* Erzincan* Erzurum* Giresun* K.Maraş* Kastamonu* Kilis* Niğde* Ordu* Osmaniye* Sinop* Sivas* Tokat* Tunceli* Yozgat*	Ağrı* Ardahan* Batman* Bayburt* Bingöl* Bitlis* Gümüşhane* Hakkari* Iğdır* Kars* Mardin* Muş* Siirt* Şanlıurfa* Şırnak* Van*

Kaynak: Bülent Dinçer, Metin Özasan ve Taner Kvasoğlu, a.g.e., s.71.

* Kalkınmada Öncelikli Yörelere Kapsamındaki İller

Tablo 11’de ifade edildiği gibi birinci derecede gelişmiş iller grubu, nüfusun en yoğun olduğu üç büyük il olan İstanbul, Ankara ve İzmir ile önemli ölçüde İstanbul metropolü tarafından etkilenen Kocaeli ve Bursa illerinden oluşmaktadır. Aynı grupta olmalarına rağmen, kendi içlerindeki homojenlikleri diğer gruplara oranla daha düşüktür. Diğer bir ifadeyle, sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılaşması, bu grubu oluşturan iller arasında da oldukça yüksektir.

İkinci derecede gelişmiş iller grubunda yer alan illerin ortak özellikleri; genelde kıyı illeri olmaları ve tarımsal üretimin, özellikle sınai bitki üretiminin öne çıkması ile tarıma dayalı sanayinin gelişmişliğidir. Grup içerisindeki illerden olan Zonguldak kamu sanayi niteliği taşıırken, Antalya, Aydın ve Muğla’da iktisadi faaliyetler içinde turizm sektörü ön plandadır. Bu gruptaki illerden Zonguldak ve Çanakkale (Gökçeada ve Bozcaada) KÖY kapsamında bulunmaktadır.

Üçüncü derecede gelişmiş iller grubu, genel olarak yüksek bir gelişme potansiyeline sahip, ekonomik faaliyetlerde tarım sektörünün ön planda olduğu

genellikle il ve bölge ölçeğinde üretim yapan sanayi kuruluşlarının yer aldığı, küçük ve orta ölçekli tesislerin yaygın olarak bulunduğu ve sosyo-ekonomik gösterge değerlerinin ülke ortalamalarına yakın olduğu, orta derecede gelişmiş illerden oluşmaktadır. Son yıllarda sanayinin yerel düzeyde yaygınlaşmasında gözlenen önemli gelişmeler, büyük ölçüde bu grupta yer alan illerde gerçekleşmiştir. Büyük çoğunluğu yeni sanayileşen bu iller, hızlı bir gelişme süreci içinde bulunmaktadır. Bu gruptaki illerin büyük kısmı KÖY kapsamında bulunmaktadır.

Dördüncü derecede gelişmiş iller grubunda bulunan iller genellikle üçüncü derecede gelişmiş illerin çevresinde yer almaktadır. Üçüncü grup illerin çoğu son dönemde imalat sanayi faaliyetlerine dayalı olarak hızla bir gelişme sürecine girerken dördüncü derecede gelişmiş iller grubu ise gelişmenin eşliğindedir. Ülke genelinde mekansal gelişme, geriye dönük olarak analiz edildiğinde, ilk gelişme oluşumlarının kutuplarda yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu çalışmada belirlenen birinci derecede gelişmiş iller grubu, ülkenin kutup niteliğindeki ilk merkezleridir. Gelişme faaliyetleri zamanla bu kutuplardan ikinci derecede gelişmiş illere, sonra da üçüncü derecede iller grubuna yayılmıştır. Mekansal gelişmenin yayılma dinamiği, dördüncü derecede gelişmiş iller grubunda yer alan illeri uyarma eşliğindedir. Bu gruptaki illerin tümü KÖY kapsamına girmektedir.

Beşinci derecede gelişmiş iller grubundaki illerin ise tamamı KÖY kapsamındadır. Bu illerin gelişmişlik düzeyi diğer illere göre düşük olduğundan bu gruptan diğer gruplara yoğun bir göç yaşanmaktadır. Coğrafi açıdan dağlık ve tarıma elverişli olmayan bir yapısı olan bu bölgelerde göç olgusu, durgunluk ve gerilemeye neden olmaktadır. Dolayısıyla bu grubu oluşturan illerde refah seviyesinin yükseltilerek, diğer gruplarla aradaki gelişmişlik farklılıklarının azaltılması gerekmektedir.

B. Bölgesel Kalkınmada Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü

Çalışmamızın bu bölümünde bölgesel kalkınma süreci içerisinde Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın (BKA) rolü incelenmiştir. BKA'larının tanımı yapılarak

BKA'ların kuruluş amaçları, faaliyetleri, dünyada ve ülkemizdeki gelişimi hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilerek BKA'ları tanıtılmıştır.

2000'li yılların küreselleşme yerelleşme eğilimleri çerçevesinde oluşan yeni bölge tanımı ve buna yönelik bölge politikaları kapsamında AB bölgesel politikasında bölgelerin rekabet güçlerinin geliştirilmesi, bölge ekonomilerinin kapasitelerinin ve istihdamın artırılması, kentsel ve kırsal alanların dengeli gelişiminin sağlanması gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır²⁶⁴. Bu dönemde yaşanan ekonomik, toplumsal, siyasal ve teknolojik gelişmeler sayesinde daha esnek, vatandaş ve sonuç odaklı, çok aktörlü, katılımcı, etkin, verimli, şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim anlayışına doğru geçiş yaşanmaktadır. Bu anlayışa göre vatandaşlar yönetimin aldığı kararlardan etkilenmekte, ortaklaşa ve birlikte yönetim bağlamında aktif ve belirleyici bir rol üstlenmektedir. Tek taraflılığı anlatan yönetim kavramı yerini karşılıklı etkileşimi anlatan yönetişim kavramına bırakmaktadır²⁶⁵.

Yönetişim, bürokrasi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan, mali ve dairi açıdan özerk örgütlenmelerdir. Bunun sürekli hale getirilmesi için yeni araçlara ve bu araçların devamlılığını sağlanması için de uygun mali, idari, toplumsal ortama ihtiyaç vardır. Bu yönetişimin getirdiği araçlardan biri de bölgeselleşme için küresel bir model olarak geliştirilen Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA)'dır²⁶⁶. Bölgesel kalkınma ajansları birlikte yönetme ve birlikte düzenleme mantığı içinde oluşturulan yönetişim modelinin kurumsal yansımasıdır. Yönetişim modeli, kamu yönetimi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını içeren sistemi ve kendi aralarındaki ilişkiler ile etkileşimlerini ifade etmektedir²⁶⁷.

Her ülkenin bölgesel politika uygulamalarında farklılıklar görülmektedir. Uygulanan politikaların hepsi bölgesel kalkınma politikalarına ulusal kalkınma penceresinden bakmaktadır. Ancak, günümüzde küreselleşme sürecinde ancak

²⁶⁴ Deniz Akkahve, a.g.m., s.2

²⁶⁵ Mehmet Zahid Sobacı, "Türkiye'de Bölgesel Yönetişimin Kurumsal Yansıması: Kalkınma Ajansları", **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt:45, Sayı:519, 2008, s.62

²⁶⁶ Nazlı Maç, "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye", **Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi Araştırma Raporu**, Sayı: 2006- 117/76, 2006, s.1

²⁶⁷ Mehmet Zahid Sobacı, a.g.m., s.63

rekabetçi yapıya sahip bölgeler kalkınmaktadır. Bölgeler, yenilik ve girişimcilik kapasitesinin gelişmesini sağlayacak stratejilere ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle bölgesel kalkınmada yaşanan bu dönüşüm için yeni aktörlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu aktörlerden biri de Bölgesel Kalkınma Ajansları'dır²⁶⁸.

Küreselleşme sürecinde bölgenin ve bölgesel kalkınma politikalarının önem kazanması ile bölgenin sorunlarına cevap vermeye, rekabet gücünü arttırmaya çalışan ve kamu yönetimi, özel sektörün ve yerel aktörlerin katılımını sağlayan BKA'ların önemini arttırmıştır. Dünyada ve ülkemizde bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesinde bir araç olarak BKA'ları büyük önem taşımaktadır.

1. Bölgesel Kalkınma Ajansları Tanımı

Bölgesel Kalkınma Ajansları; merkezi hükümetten bağımsız bir idari yapıda, sınırları çizilmiş bir bölgenin girişimcilik potansiyelini geliştirip canlandırmak ve böylece ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak amaçlı ve faaliyetini kamunun veya özel sektörün finanse ettiği bir kuruluştur²⁶⁹. Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği'ne (EURADA) göre; bir bölgenin sektörel veya tüm kalkınma sorunlarını belirleyen, bunlara çözüm yolu arayan ve çözümleri geliştiren projeleri destekleyen organizasyonlardır. Bölgesel kalkınma ajansları ekonomik kalkınma ağları kurarak kalkınmaya yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Böylece kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, üniversite ve araştırma kurumları, odalar, dernekler, sendikalar, gönüllü kuruluşlar ve halkın katılımının karşılıklı işbirliğine dayalı olan yerel boyutta organizasyon olma özelliğine sahiptir²⁷⁰.

BKA'lar birçok Avrupa ülkesinde 1950'li ve 1960'lı yıllardan bu yana bölgesel ölçekte ekonomiyi canlandırmak, örgütlemek ve geliştirmek üzere kurulmuşlardır. Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları çerçevesinde, bölgesel kalkınmanın sağlanması için tasarlanmış bir araç olarak değerlendirilmektedir.

²⁶⁸ Burcu Yavuz Tiftikçigil, "Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", (Ed. Ahmet Hamdi Aydın, Seyhan Taş, Saniye Adıgüzel), **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sorunlar- Tehditler- Fırsatlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını No:131, Mayıs 2008, s. 326-327

²⁶⁹ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.193-194

²⁷⁰ Lütfü Elvan, a.g.m., s.100

Bölgesel kalkınma ajansları kuruluş şekli ve işlevleri açısından farklar göstermesine rağmen ortak paydaları; kalkınma odaklı olmaları, belirli bir coğrafi bölgenin gelişmesini gözetmeleri ve bu bölgenin içsel potansiyelini harekete geçirmeleri, sürdürülebilirlik ve katılımcılık prensibini benimsemeleridir. Ayrıca, bölgesel kalkınma ajanslarının kabul görmeleri bölgesel yönetim, yerel ortaklık, mali araçları ve içsel kalkınmayı destek biçimleri ile doğrudan bağlantılıdır²⁷¹.

Bölgesel kalkınma ajansları, merkezi idarenin öncü olduğu ve tabandan tabana doğru gerçekleşen bölgesel kalkınma anlayışı yerine tabandan tabana doğru gerçekleşen ve yerel-bölgesel aktörlerin öncü olduğu yeni bir kalkınma anlayışını benimsemektedir. Bölgesel kalkınmayla ilişkili karar verme sürecinde yerel yönetimlerin, özel sektörün, sivil toplum kuruluşların yer almasını sağlamaktadır²⁷². Halkier Danson ve Damborg'a göre tabandan tabana yaklaşım bir takım avantajlar getirir. Bunlar²⁷³;

- Bölgesel politikalara tabandan tabana yaklaşımda personel firmalarla birebir ilişki içerisinde olarak daha etkili ve bürokrasiden uzak ilişkiler kurulabilecektir.
- Yarı-özerk bir konum bir yandan siyasi müdahaleleri önlerken öte yandan ekonomideki yapısal sorunlara uzun vadeli bir bakış açısını sağlar.
- Bölgeye siyasi desteğin dolaysız ve etkili olarak gerçekleşmesine yol açar.

BKA'ların politikaları bölgesel amaçlı olması ve gelişme sağlayıcı özelliği nedeniyle önem taşır. BKA politikalarının işlevsel olabilmeleri için nüfusun yeterli olması, girişim ve girişimcilik altyapısı, işgücünün becerikli olması, bölgesel gelişme stratejileri üzerinde fikir birliği sağlanması, gelişmeye elverişli sektörlerin belli bir bölgede varlığı, rekabete dayanan bir iş çevresinin olması, devlet desteğinin sağlanması ve altyapının geliştirilmesi gibi değişkenlerin varlığı gereklidir²⁷⁴. Tablo

²⁷¹ DPT, **9. Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Raporu**, DPT:2766- ÖİK:702, Ankara, 2008, s.18

²⁷² Aytül Güneşer Demirci, "Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları", **Bölgesel Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?**, Derleyen: Menaf Turan, Paragraf Yayınları, Ankara, 2005, s.182

²⁷³ Metin Berber ve Ebru Çelepçi, "Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", <http://www.metinberber.ktu.edu.tr/linkler/kajans.pdf> (21.10.2008), s.146-147

²⁷⁴ Mürteza Hasanoğlu ve Ziya Aliyev, "Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları", *Sayıştay Dergisi*, Sayı:60, Ocak- Haziran 2006, s.89

12’de geleneksel tavandan tabana yaklaşıma karşı yeni tabandan tavana yaklaşımın özellikleri gösterilmektedir.

Tablo 12: Geleneksel Tavandan Tabana Yaklaşıma Karşı Yeni Tabandan Tavana Yaklaşım

Özellikler	Geleneksel Model	Yeni Model
Baskın Politika Eğilimi	Tavandan tabana	Tabandan tavana/ Tavandan tabana
Yönetim Modeli	Merkezileşmiş	Yetki devredilmiş
Yaklaşım	Devlet baskın	Ortaklık baskın
Örgütsel Model	Fordist (genel)	Post-fordist (ihtisaslaşmış)
Temel Kurumsal Araç	Bölgesel ekonomik büyümeye maksimum destek	Dengeli bölgesel büyüme
Ana Politika Hedefi	Büyük imalat firmaları	Farklı büyüklükte ve türde firma çeşitliliği
Politika Araçları	Bürokratik düzenleme Finansal teşvik Tavsiye hizmetleri Genel kamu hizmetleri	Özerk düzenleme Olabildiğince finansal destek Tavsiye ve destek hizmetleri Kamu/özel/gönüllü hizmetler
Ekonomik Amaçlar	Bölgeler arası eşitlik Ulusal ekonomik büyüme	Bölgeler arası rekabet Bölgesel ekonomik büyüme
Ekonomik Odak	Kamu kesimi yatırımı	Kamu ve özel kesim yatırımları
Anahtar Rekabetçilik Etkenleri	Ekonomik ölçek yaratmak	Yenilikçilik, keşifçilik, ağlar ve ortaklık oluşturmak
İşlevsel Yöntem	Otomatik/isteğe bağlı Sorunlara tepki veren (reaktif)	İsteğe bağlı Önlem geliştiren (proaktif)

Kaynak: Serkan Yılmaz, “Bölgesel Kalkınma Ajansları”, www.arkitera.com/UserFiles/File/download/imp/bka_2_brosur_A4.pdf (11.02.2009), s.3

Tablo 12’de yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları çerçevesinde bölgesel kalkınmanın sağlanması için gerçekleştirilen bir araç niteliğindeki bölgesel kalkınma ajanslarının geleneksel tavandan tabana yaklaşım yerine benimsediği tabandan yaklaşım özetlenmiştir. Devletin hakim güç olduğu geleneksel yaklaşım yerine yeni yaklaşımla devletin, özel sektörün ve gönüllü kuruluşların ortak olduğu bir yönetim yaklaşımı sergilenmektedir. Bölgeler arası eşitliğin sağlanması ve ulusal ekonomik büyümeyi amaçlayan eski yaklaşım bölgesel ekonomik büyümeye destek verirken yeni yaklaşımda bölgesel ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve bölgelerarası rekabet gücünün kazanılması amaçlanarak dengeli bir bölgesel büyümenin kamu ve özel yatırımların bölgeye getirilmesiyle gerçekleşeceği belirtilmektedir. Bölgede yalnızca büyük firmalar yerine yeni yaklaşımla birlikte küçük-orta ve büyük firmalar yer almakta ve kitlesele ürün üretimi yerini ihtisaslaşmış ürün üretimine bırakmaktadır. Ayrıca yönetimin bölgede meydana gelen ekonomik ve sosyal

sorunlar meydana geldiğinde çözüm bulması için harekete geçen geleneksel yaklaşım yerine bu sorunları öngörerek yaşanmaması için gereken önlemlerin alındığı bir yaklaşım benimsenmiştir.

2. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Amaçları

BKA'ların en belirgin amacı, bölgelerin potansiyelini ve sorunlarını göz önüne alarak geliştirdikleri politikayla, bölgedeki ekonomiyi canlandırmak ve bölge halkının gelişmeye katılımını ve gelişmeden yarar sağlamaktır. Bölgesel kalkınma ajanslarının amaçları ülkeler arasında farklılıklar gösterse de temel olarak kapsadıkları şunlardır²⁷⁵;

- Bölgeye yatırım çekme,
- Bölgesel ekonomi ve iş hayatının gelişmesi,
- Bölgesel kentleşme ve çevrenin düzenlenmesi,
- İstihdamın artırılması,
- Bölgesel yardım hibelerinin verilmesine aracılık etmek,
- Organize sanayi bölgeleri, bilim parkları, iş merkezleri geliştirmek,
- Teknoloji transferlerini kolaylaştırmak,
- Çeşitli konularda teknik danışmanlık hizmeti vermek,
- Altyapı düzenleme faaliyetlerinde rol oynamak,
- Bölgedeki işyerlerine fon verilmesini sağlamak,
- Bölgedeki işgücünü eğitmektir.

Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının amaçları ise şu şekilde ifade edilmektedir²⁷⁶.

- Yerel yönetimlerin planlama çalışmalarına teknik destek sağlamak,
- Bölge plan ve programlarının uygulanmasını sağlayan faaliyet ve projelere destek olmak; bu kapsamda desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecini izlemek, değerlendirmek ve sonuçları DPT Müsteşarlığı'na bildirmek,

²⁷⁵ Burcu Yavuz Tiftikçigil, a.g.m., s.327

²⁷⁶ Cansel Seymen Oskay ve Yeşim Kubar, "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında Kalkınma Ajansları", **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı**, Mayıs 2007, s.206

◦ Bölge plan ve programlarına uygun olarak bölgenin kırsal ve yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve bu kapsamdaki projelere destek sağlamak,

◦ Bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen ve bölge plan ve programları açısından önemli görülen diğer projeleri izlemek,

◦ Bölgesel gelişme amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik olarak; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek,

◦ Bölgenin iş ve yatırım olanaklarının, ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını yapmak veya yaptırmaktır.

Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için bölgenin potansiyelinin iyi bilinmesi, bölgenin kaynaklarının etkin kullanımı, bölge potansiyeli ve rekabet gücünü arttıracak projelerin üretilmesi ve destek sağlanması, kamu, özel sektör ve yerel aktörler arasındaki işbirliğinin sağlanması, teknoloji ve yeniliklere önem verilerek bölgede danışmanlık hizmetleri verilmesi ve girişimciliğin artırılması gerekmektedir. Yalnızca bölgenin ekonomik gelişmesi değil aynı zamanda sosyal gelişmesine de önem verilmelidir.

3. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Türleri ve Yasal Statüleri

BKA'lar bürokratik yapılarına, özerkliklerine, kuruluş amaçlarına ve eylemlerine göre sınıflandırılabilir. Avrupa'daki birçok BKA bağımsız birer kuruluş olarak varlığını sürdürmektedir ve politik destekleyicilerine belirli bir mesafede çalışırlar. Bu kuruluşların çoğu tek bir ekonomik ve politik desteğe bağlı olduğundan BKA'ların faaliyetlerinde politik müdahalelerin olması söz konusudur. Kurucularına göre BKA'lar dört ana grupta toplanabilir²⁷⁷:

◦ *Merkezi Hükümetler Tarafından Kurulan BKA'lar*: Genel olarak gelişmekte olan ülkelerde görülür. Hedefler için gereken kaynaklara rahat ulaşabilme avantajı varken merkezi hükümete aşırı bağımlılık ve politik kararlardan etkilenme düzeyinin yüksek olması gibi dezavantajlara sahiptir.

²⁷⁷ EURADA, "Creation, Development and Management of RDAs, Does It Have To Be So Difficult?", Bruxelles, February 1999, s.18

◦ *Yerel Yönetimler Tarafından Kurulan BKA' lar:* Yerele yakın olmaları ve bürokrasi yüzünden uygulama güçleri azalan bu kurumların kaynaklara yeterince ve zamanında ulaşamamaları yüzünden etkinlikleri azalmaktadır. Ancak politik tavırlara fazla bağımlı olmadıkları için yerelin eğilimlerini ve potansiyelini en iyi şekilde değerlendirebilme özelliğine sahiptir.

◦ *Yerel ve Bölgesel Yönetimler Tarafından Kurulan BKA' lar:* Daha hızlı karar alma mekanizmalarına sahiptirler. Politik tavırlara daha bağımlı olmalarına rağmen geniş coğrafyada bir arada bulunmanın çeşitli faydalarından yararlanarak kaynakları etkin kullanabilme özelliğine sahiptir.

◦ *Kamu ve Özel Ortaklıklar Tarafından Kurulan BKA' lar:* Yönetimler ve amaçlar açısından kamusal ve özel bakış açılarını birleştirebilme özelliğine sahip olan bu ajanslar diğerlerine göre daha verimli çalışmaktadır. Yönetimin kamu ve özel sektör tarafından ortaklaşa gerçekleştirilmesi ile çıkar grupları tam olarak temsil edilmekte ve halkın katılımı sağlanmaktadır. Kamusal sektörün kamusal kapasitesi ile özel sektörün işlevsel özelliklerinin birleştirilmesi, yerel ve bölgesel ekonomik kalkınma politikasını tamamlayıcı ve destekleyici bir alternatif olma özelliğini taşımaktadır.

Yöntem ve amaçların belirlenmesinde kamu ve özel kesimin görüşlerini birleştirebilme yeteneğine sahip olması ve kamu sektörünün kurumsal kapasitesini özel kesimin uygulama kabiliyeti ile birleştirebildiğinden kamu ve özel kesim ortaklığı ile kurulan BKA' lar en çok tercih edilen ajanslardır.

4. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının İdari Yapısı

Kalkınma ajansları seçilme esasları, sorumlu oldukları kurumlar, denetlenme mekanizmaları, görev ve yetkileri açısından değişim göstermektedir. Genel olarak tüm kalkınma ajanslarında bölge temsilcilerinden oluşan bir Genel Kurul, bu Kurul'un içinden seçilen ya da üyelerinin yerel bir yönetici tarafından atandığı bir Yönetim Kurulu, bir Genel Sekreter ve teknik, idari ve mali işlerden sorumlu bir sekreterlik bulunmaktadır. Bununla birlikte pek çok kalkınma ajansında çeşitli konularda araştırma yapmak ve yıllık değerlendirme raporları hazırlamak üzere çalışma grupları ve komiteleri de yer almaktadır. Türkiye de Bölgesel kalkınma

Ajanslarının idari yapısı; kalkınma kurulu, yönetim kurulu, genel sekreterlik ve yatırım destek ofislerinden oluşmaktadır²⁷⁸.

Kalkınma kurulu, bölgesel gelişme hedeflerine yönelik olarak, bölgedeki kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve yerel yönetimler arasında işbirliğini sağlamak ve illerin dengeli bir şekilde temsil etmek üzere en fazla 100 üyeden oluşmaktadır.

Yönetim kurulu, ajansın karar organıdır. Yönetim kurulu, tek ilden oluşan bölgelerde vali, büyükşehir belediye başkanı, il genel meclisi başkanı, sanayi odası başkanı, ticaret odası başkanı ile kalkınma kurulu tarafından özel kesim ve/veya sivil toplum kuruluşları arasından seçilecek üç temsilciden oluşmaktadır. Bunun dışında birden fazla ile sahip bölgelerde il valileri, büyükşehir belediye başkanları veya büyükşehir olmayan illerde il merkez belediye başkanları, il genel meclisi başkanları ve her ilden birer kişi olmak koşuluyla ticaret ve sanayi odası başkanlarından oluşmaktadır. Ajansı yönetim kurulu başkanı temsil etmektedir. Yönetim kurulunun başkanı ise vali olarak belirlenmiştir.

Genel sekreterlik, ajansın icra organıdır. Genel sekreterliğin ve yatırım destek ofislerinin en üst amiri olma özelliği göstermektedir. Genel sekreterin yönetim kuruluna karşı sorumlu tutulmaktadır²⁷⁹.

Yatırım destek ofisleri, bölge illerinde, yönetim kurulu kararı ile biri koordinatör olmak üzere en çok beş uzmandan oluşmaktadır. İhtiyaca göre bu sayı yönetim kurulu kararı ve DPT'nin onayı ile artırılabilir. Yatırım destek ofislerinin görevleri ile ilgili olarak genel sekretere karşı sorumludur.

Yönetim açısından kalkınma ajanslarının hakim niteliğinin kamu mu özel mi olduğu belirsizdir. Karar alma organları, özel sektör ve sivil toplumun lider bir rol üstlenebileceği Ankara, İstanbul ve İzmir illerinin oluşturduğu bölgeler dışında kamu

²⁷⁸ Cansel Seymen Oskay ve Yeşim Kubar,a.g.m., s.206

²⁷⁹ Seyit Koçberber, "Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi", **Sayıştay Dergisi**, Sayı:61, Nisan-Haziran 2006, s.43-46

niteliği ağır basmaktadır. Ajansın başında vali olmasına rağmen özel sektör ile ticaret ve sanayi odalarını içeren sivil toplum kuruluşları da etkindir²⁸⁰. BKA'ların yönetim işlevleri açısından yapısı incelendiğinde²⁸¹;

◦*Planlama* işlevi açısından, stratejik bölge planlaması ve AB için NUTS dikkate alınmaktadır. NUTS düzeyleri her ülkede farklı tanımlanmıştır.

◦*Örgütlenme*, yeni yönetim anlayışına göre Bürokrasi (yerel ve bölgesel idare temsilcileri) + Sermaye Grubu (uluslararası şirketler ve ulusal şirketler) + STK'lar (Meslek odaları, Sermaye veya işçiler tarafından kurulan birlikler, çevre örgütleri) şekline oluşur. Eskiden bu tip örgütlenmeler ulusal, merkezi yönetime bağlı, genel yaklaşımları benimsemiş bir karakter taşıırken şimdi bölgesel, yarı-özerk bir yapı, esnek ve ihtisaslaşmış yaklaşımlar içermektedir.

◦*Personel*, Genel kurul, Yönetim kurulu, Denetleme komitesi ve Genel Müdür oluşan örgüt yapısında Kurullar hissedarların seçtiği politik olan ve teknik olmayan üyelere sahiptir.

◦*Bütçeleri*, diğer yönetim kurumları ve şirketler gibi analitik bütçe şeklinde düzenlenirken, finansmanları yapısal olan ve yapısal olmayan fonlardan, hizmetlerinin fiyatlandırılmasından, kamu ve yerel idarelerden belli paylardan gelmektedir.

◦*Yönlendirme ve yönetme* açısından esnek bir biçimdedir, Genel Müdür kurulların kontrolünde hareket etmektedir. *Eşgüdüm* bakımından kendini oluşturan yerel ve bölgesel yönetimler, özel sektör ve STK'lar arasında oluşturulmaktadır. Aynı zamanda BKA'lar arası birlik kurmak ve diğer özel sektör temsilcileri, bölge ve yerel yönetimler, uluslararası teşkilatlar, devletler, STK'lar ile işbirliği yapmak serbesttir. Yukarıda açıklanan BKA'larının yönetim işlevleri açısından yapısı Tablo 13'de özetlenmektedir.

²⁸⁰ Hülya Kendir Özdiç, "Türkiye'de Neoliberal Dönemde Bölge Yönetimi Arayışları", **Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Akdeniz Üniversitesi Yayın No:12, 27-30 Mart 2008, s.738

²⁸¹ Gökhan Çalt, "Bölgeselleşme ve Avrupa Birliği'nin Bir Aracı Olarak Bölgesel Kalkınma Ajansları", **6. Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi Bildiri Metinleri**, Ankara, 3-7 Ocak 2005, s.9-19

Tablo 13: BKA'ların Yönetim İşlevleri Açısından Yapısı

Planlama	Stratejik Bölge Planları, NUTS
Örgütlenme	Yönetişim biçimine uygun esnek örgütlenme=B+ÖS+STK
Personel	Özerk olarak personel işe alma ve personelin sözleşmeli olması
Yönlendirme	Başkan tipi veya daha çok esnek yönetim, çünkü birçok mahalli ve bölgesel yöneticinin olması nedeni ile çok fazla bir kişinin öne çıkamaması.
Eşgüdüm	Diğer ulusal- uluslar arası birlik, ajans ve sermaye grupları ile AB ve Diğer ulus-üstü örgütlerle serbestçe ilişki kurma hakkı
Raporlama	NUTS, özel sektör denetimi, bilgi edinme hakkı, performans ve bütçeye dayalı denetim
Bütçeleme	Analitik bütçe, AB Fonları, Kamu'dan ve Yerel İdarelerden belli paylar, Verdiği hizmetlerin fiyatlandırılması

Kaynak: Gökhan Çalt, s.17

5. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Faaliyetleri

Kalkınmadaki anlayış değişikliklerine paralel olarak BKA'ların zaman içerisinde fonksiyonları değişim göstererek çeşitlenmiştir. 1950 ve 1960'lı yıllarda faaliyetleri sadece dış yatırımı çekmek ve organize sanayi bölgelerini yönetmek olan BKA'lar zaman ilerledikçe finansal olmayan hizmetler sağlamaya ve özelleşmiş alt yapı kurmaya kadar değişen bir faaliyet yelpazesine sahip olmuşlardır²⁸². Faaliyetlerine göre BKA'lar dört ana grupta toplanabilir:

- Stratejik BKA'lar: Bu ajansların bilgi bankalarının oluşturulması, bölgenin ulusal ve uluslararası platformda desteklenmesi, KOBİ'lere destek bilgi sağlama, girişim potansiyelini ortaya çıkarma gibi amaçları vardır.

- Genel Operasyonel BKA'lar: Stratejik BKA'ların işlevlerini dikkate almak suretiyle temel amaçları, sektörler arası gelişme projelerinin oluşturulması, desteklenmesi ve yönlendirilmesidir.

- Sektörel Operasyonel BKA'lar: Bir bölgenin belirli bir faaliyetini veya bir yerin belirli projelerini desteklemek amacıyla kurulurlar.

- Dış yatırımları çekmek için kurulan BKA'lar vardır.

EURADA'ya göre BKA'lar yalnızca ekonomik kalkınmayı değil aynı zamanda sosyal gelişmeyi de dikkate almalıdır. Öngörülen amaçların başarıya ulaşabilmesi için BKA'ların faaliyetlerini şu şekilde sıralamaktadır;

- İçsel kalkınmanın gerçekleştirilmesi
- Girişimlere hizmetlerin verilmesi

²⁸² Cansel Seymen Oskay ve Yeşim Kubar,a.g.m., s.207

- Yerel ve bölgesel yetkililere hizmet verilmesi
- Eğitim hizmetler verilmesi
- Yabancı yatırım çekilmesi
- Rekabete dayalı bir iş çevresinin oluşturulması
- Altyapının geliştirilmesi
- Kaliteli işgücünün yetiştirilmesi
- Devlet desteğinin sağlanması
- Çevre ve sağlık konularında iyileştirilmelerin sağlanması
- Kurumların etkinleştirilmesi
- Yerel aktörlerle işbirliğinin gerçekleştirilmesi
- Sinerji yaratılması ve desteklenmesidir²⁸³.

Diğer taraftan BKA'lar yerine getirdikleri faaliyetlere göre Zayıf ve Kuvvetli BKA'lar olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar²⁸⁴. *Zayıf Ajanslar*, küçük teşkilatlardır ve amaçları genellikle sadece bölgeye dışarıdan yatırımlar çekmektir. Bunun için bilgi bankaları, enformasyon hizmetleri tesis etmekte, dış ülkelerle temas kurmak için yurt dışında ofisler kurdukları gibi, etkinliklerini arttırmak için kendi ülkelerinin başkentlerinde ve/veya AB nezdinde de ofisler açmaktadırlar.

Kuvvetli Ajanslar ise, bölge dışından yatırım çekme amacına ek olarak bölgesel ekonomi ve iş hayatının gelişmesine, bölgesel kentleşme ve çevrenin düzenlenmesine, eski sanayi arazilerinin geri kazandırılmasına, istihdamın artırılması ve bunun için eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesi gibi hizmetleri vermektedirler. Bu tür çok fonksiyonlu ajanslar özellikle Organize Sanayi Bölgeleri, bilim parkları, iş merkezleri geliştirmekte, teknoloji transferlerini kolaylaştırmakta ve çeşitli konularda teknik danışmanlık hizmetleri vermektedirler.

6. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Finansman Kaynakları

Birçok BKA'nın finansal kaynakları yardımlardan oluşmaktadır. BKA'lar genel bütçeden ve özel fonlardan finanse edilmekte olup, devlet tarafından başlangıçta nakdi ve emlak şeklinde aynı sermaye dağılımı söz konusudur. Ayrıca

²⁸³ Serkan Yılmaz, a.g.m., s.6

²⁸⁴ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.175

ajanslar, sanayileşmeyi desteklemeyi hedefleyen çeşitli devlet fonlarına ve bu fonların kullanımına göre proje sunarak kredi almaktadırlar. BKA'lara sağlanan finansal kaynaklar dört ana grupta toplanmaktadır. Bunlar²⁸⁵:

◦Politik desteklerden sağlanan doğrudan fonlar,

◦Politik desteklerden sağlanan çalışma yerleri, iletişim olanakları, personel gibi dolaylı destekler,

◦Hizmetlerden ve dışarıdan sağlanan gelirler (kobi'lerin sermayelerine katılma, kobi'lere sağlanan danışmanlık ve benzeri destek hizmetleri karşılığında alınan ücretler, gayrimenkul yatırımı ve yönetimi, danışmanlık hizmetleri, eğitim gelirleri, seminer organizasyonları, fon desteği alınarak yapılan faaliyetler ve hükümet programları yönetimi gelirleri, girişim sermayesi fon yönetimi ücretleri, yabancı yatırımcılara ve şirketlere verilen hizmetler, yeni sanayi alanları ve sanayi parkları yönetimi)

◦Uluslararası fonlar ve projelerdir.

Avrupa Birliği ve Dünya Bankası tarafından sağlanan fonlar BKA'lar için genel ya da düzenli bir gelir değildir. Finansman konusunda özellikle Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF) ve Ön Katılım İçin Yapısal Araç Fonu (ÖKYAF) devreye girmektedir. AB'nin yapısal fonlarından biri olan ABKF, altyapıları geliştirmek, yerel kalkınmaya öncelik vermek ve küresel rekabete uyum sağlama amacıyla yapısal güçlük içindeki ülkelere verilmekte iken ÖKYAF ise, AB'ye katılıma aday olan ülkelerin altyapı projeleri için verilmektedir²⁸⁶.

Kalkınma ajansları bölgelerindeki yerel gruplar ile BKA'ların finansman desteği alabilmeleri ve uygulamalarının kalıcı olabilmesi yakın bağlantılar kurmalıdır²⁸⁷. BKA'ların finansmanı, kurucularından sağladığı fonlardan karşılanmaktadır. BKA'lar, yalnız kendi kaynaklarından değil aynı zamanda AB

²⁸⁵ Serap Kayasü ve diğerleri, **Yerel/Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Arttırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Sayı:2003-8, İstanbul, 2003, s.13-14

²⁸⁶ Cansel Seymen Oskay ve Yeşim Kubar, a.g.m., s.208

²⁸⁷ Burcu Uğuş, "Avrupa Birliği ve Türkiye de Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", E-Akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Sayı:49, Mart 2006, <http://www.eakademi.org/incele.asp?konu=AVRUPA%20BİRLİĞİ%20VE%20TÜRKİYE'DE%20BÖLGESEL%20KALKINMA> (28.03.2009)

tarafından oluşturulan kaynaklardan da büyük ölçüde yararlanmaktadır. BKA'ların finansal konuları ve bütçeleri farklılıklar göstermesi nedeniyle gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerde önemli farklılıklar yaşanmaktadır²⁸⁸.

Ajanslara sağlanan mali teşviklerin büyük bir bölümü merkezi idarenin kontrolü altında verilmektedir. Teşviklerin bütün ülke düzeyinde aynı oranlarda uygulanabildikleri durumlar olduğu gibi, öncelikli yörelere tahsis gibi farklılaştırılmış ve kademeli teşvik sistemleri de yoğun olarak uygulanmaktadır. Ajanslar kuruluşlara iştirak ederek veya nakdi teşvik yoluyla firmalara destek sağlamaktadırlar. Mali yardımların dağıtımını genellikle idareler tarafından kontrol edilmekle birlikte, projelerin seçiminde ajanslar değişen önemde rol oynamaktadırlar²⁸⁹.

BKA'ları bölge plan ve programlarında öngörülen amaçlara ulaşabilmek için sürekli ve yeterli bir finansal kaynağa sahip olmalıdır. Bu kaynakları da ekonomik olarak en verimli alanlarda değerlendirmelidir. Bu koşulları gerçekleştirebilmek için ajansların bütçesinin, ulusal ve bölgesel plan ve programlar ile yıllık çalışma programına uygun ve gerçekçi bir şekilde hazırlanması gerekmektedir.

7. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Gelişimi

Bölgesel gelişme politikasının araçlarından biri de kalkınma ajanslarıdır ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde bölgesel gelişme büyük önem kazanmıştır. İlk uygulaması A.B.D.'nde *Tennessee Valley Authority'nin* (TVA) 1930'larda kurulması ile başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri ve hızlı teknolojik gelişmeler ile gelişmiş Batı ülkelerinde bölgeler arası farklılıklar daha çok artmıştır. Fransa'da Paris ve çevresinin, ülkenin geri kalan diğer bölgeleri toplamından daha büyük bir gelişme düzeyine ulaşması, İtalya'da kuzey/güney farklılaşmasının tamamen iki farklı dünya yaratacak düzeye erişmesi, İngiltere'de İskoçya ve Galler'de eski sanayi bölgelerinin çökmesi sonucu yeniden yapılanma ihtiyacının ortaya çıkışı diğer Avrupa ülkelerinde bölgesel kalkınmaya dönük

²⁸⁸ Fatma Özmen, "AB Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Karşılaşabilecekleri Temel Sorun Alanları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:13, Sayı:3, 2008, s.336

²⁸⁹ Metin Berber ve Ebru Çelepci, a.g.m., s.149

politika ve mekanizmaların oluşturulmasına neden olmuştur²⁹⁰. Tablo 14’de BKA kurulma dönemleri gösterilmektedir.

Tablo 14: BKA Kurulma Dönemleri

Yıllar	Ülkeler
1930	ABD
1930-1950	Brezilya, Avusturya, Belçika, Fransa, İrlanda, Japonya
1960-1970	Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda
1980-1990	Yunanistan, İspanya, Finlandiya, Danimarka
1990-	Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Portekiz, Slovakya, İsveç, Ukrayna

Kaynak: Fatma Özmen, a.g.m., s.331

Batı Avrupa ülkelerinde 1950’li yıllardan önce kurulmaya başlayan bu kurumlar, Avrupa Birliği’nin etkisiyle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde 1990’lı yılların ikinci yarısında kurulmaya başlamıştır. Bu ülkeler ulusal stratejinin parçası olan bölgesel kalkınma planları geliştirmiş ve her ülkede BKA kurulmuştur. Bugün Kalkınma Ajansı olmayan geçiş ülkesi yoktur ve bu ülkelerin ajansları farklı deneyimler yaşanarak oluşturulmuştur.

Batı Avrupa ülkelerinde 1950’li ve 1970’li yıllar arasında bölgesel politikalarda sosyal ve ekonomik müdahaleler ön planda iken, 1970’li yıllarda bölgesel politikalar değişmeye başlamış ve içsel kalkınma politikaları önem kazanmıştır. 1970’lerde Batı Avrupa’da birinde tavandan tabana politik bir yapı içeren, diğerinde ise tabandan tavana olmak üzere iki farklı yaklaşım bir arada uygulanmaya başlanmış ve bu süreçte BKA’lar farklı içerikler kazanmıştır.

Günümüzde BKA’ların çoğu, AB tarafından yürütülen bölgesel politikalar nedeniyle AB’de kurulmuştur. AB’de bölgesel kalkınma için oluşturulan fonların kullanımı, BKA’lar tarafından belirlenen stratejiler ve önceliklerin tanımlandığı programlar üzerinden gerçekleştirilmektedir²⁹¹. Avrupa ülkelerinin genel politikası,

²⁹⁰ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.173

²⁹¹ Fatma Özmen, a.g.m., s.331

bölgelerin iktisadi gittikçe özerkleşmesi ve bölgelerin dışarıdaki girişimcileri bölgelerine çekmek amacıyla bölgeler arası kalkınma yarışına katılmaktır²⁹².

8. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansı Deneyimleri

Küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği yeni bölgesel politikaların gelişimi yeni bölgesel araçlar ortaya konulmasını gerektirmektedir. Bu süreçte, Türkiye’de yeni bölgesel kalkınma anlayışla ortaya koyduğu aracın Bölgesel Kalkınma Ajansları olduğu fikri yerleşmiş bulunmaktadır. Türkiye bu kavramla 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi’nden sonra tanışmıştır. AB perspektifinde ise Türkiye açısından bu konuya ilk kez AB’ne tam üyelik müzakereleri sürecindeki 14.Nisan.2003 tarihinde kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi’ndeki kısa vadeli hedefler arasında rastlanılmaktadır. 22.Eylül.2002 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, bölgelerin sosyoekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemi ile karşılaştırılabilir veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke genelinde üç düzeyde istatistiki bölge birimi oluşturulmuş ve 25.Ocak.2006 tarihinde 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” kabul edilmiştir²⁹³. Bu sürecin Türkiye’deki içsel kalkınma dinamiklerinin yanı sıra Avrupa Birliği’ne katılma sürecini hızlandırması amaçlanmaktadır. Ancak, bu örneklerin çoğu proje aşamasında kalmış ya da uygulamanın başında çıkan sorunlar nedeniyle sona ermiştir. Aşağıda ele alındığı üzere Türkiye’de bu konuda yapılmış bazı uygulamalar söz konusudur.

a. GAP-Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri

Dünyada GÜNDEM 21 ile başlayan Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının ulusal politikalara ve GAP’a entegre edilmesi ve GAP’ta 1995 yılında başlayan sulamaların yarattığı yatırım artışı, yatırımcıların desteklenmesi düşüncesini gündeme getirmiştir. GAP-GİDEM’lerin kuruluş amaçları GAP bölgesine yatırım yapmak isteyen bölge içi ve bölge dışı yatırımcılara yatırım danışmanlığı vermektir.

²⁹² Metin Berber ve Ebru Çelepçi, a.g.m., s.151

²⁹³ Aytül Güneşer Demirci, Bölgesel Kalkınma Ajansları, <http://www.kamuyonetimi.org/ktml2/files/uploads/pdf/bolgekalkinma.pdf> (29.03.2009), s.2

GAP-GİDEM Projesi, kamu ve özel sektörü temsil eden yarı-kamu (odalar, borsalar) niteliğindeki kurumların işbirliği ile oluşturulmuş bir ortaklık modelidir. Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin illerinde GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın öncülüğünde; Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB), Türkiye Kalkınma Bankası ve KOSGEB katılımlarıyla 14 Eylül 1997 yılında kurulmuştur²⁹⁴. GAP-GİDEM'ler şu hizmetleri vermektedir²⁹⁵:

- GAP Bölgesi için uygun yatırım alanlarının araştırılması,
- Pazar, teknik ve finansman konularında araştırmalar yapılması ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi,
- Yatırım kaynaklarına ulaşmada girişimciye yol gösterilmesi,
- Yerli ve yabancı yatırımcıların ortak isteklerine danışmanlık hizmeti verilmesi,
- Yatırım bankacılığı danışmanlığı (şirket kurulması, halka açılması, stratejik ve finansal ortak bulunması, özel finansman kaynaklarının bulunması)
- Yatırımcılara, eğitim programları veya seminerler düzenlenmesidir.

GİDEM'ler GAP'ın bölgeye getireceği faydalardan yararlanmak isteyen her yatırımcıya, yatırımın nasıl yapılması ve nereye yapılacağı, iş kurma, mevcut işi geliştirme, yerli ve yabancı diğer yatırımcılarla ortaklık kurma konularında danışmanlık hizmeti vermektedir. GİDEM'lerin verdiği hizmetler ise şöyle sıralanmaktadır²⁹⁶:

- *Bilgilendirme:* GAP-genel bilgiler, GAP-tarım ürün deseni, uygun yatırım alanları, pazar etüdü, proje profili, fizibilite etüdü, finansman kaynakları, ekonomik göstergeler, demografik göstergeler, bölge sanayinin profilidir.
- *Eğitim:* Seminer ve konferanslar, sanayi ve fuar inceleme gezileri ve özellikle finansman, teşvik uygulama ve ihracat konularında hazırlanan teknik bilgi föyleridir.

²⁹⁴ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.207

²⁹⁵ M.Vedat Özbilen, "Bölgesel Kalkınma Çabalarında Yenilikçi Bir Yaklaşım: GAP-Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM)", **GAP 2. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu**, Hacettepe Üniversitesi Hidropolitik ve Stratejik Araştırma Merkezi Yayın:2, Ankara, 2002, s.77

²⁹⁶ Serap Kayasü ve diğerleri, a.g.e., s.80

◦ *Yatırım Danışmanlığı*: Bölgesel pazar etüdü, teknoloji, makine, ekipman seçimi, proje analizi ve değerlendirme, ön fizibilite etüdü, bölge dışı ortaklara projenin ve yatırımcıların tanıtımı, bölge dışı yatırımcılarla temas, ortak girişim danışmanlığıdır.

GİDEM'ler 1997 yılından beri hizmetlerini bölge içerisinde sürdürmektedir. BKA'ların tüm fonksiyonlarını yerine getirmese de esnek politika araçlarını kullanan bir BKA modeli olarak tanımlanabilen GİDEM'ler hizmete girdikleri tarihten itibaren başarıyla hizmet vermektedir.

b. Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı

Ege Bölgesini Geliştirme Vakfı (EGEV); 1992 yılında valilik, belediye, odalar ve sanayici ve iş adamları derneklerinin işbirliği ile İzmir ve Ege Bölgesi'nin ekonomik gelişmesini hızlandırmak, yurt içi ve dışı yatırımcıların bölgeye ilgisini artıracak tanıtım ve teşvik çalışmaları ve bölgenin aynı amacı taşıyan diğer kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği içinde olma amacıyla kurulmuştur. EGEV kurulduktan sonra Ege Bölgesi'nin adını taşımasına rağmen faaliyetlerini daha çok İzmir çevresinde oluşturmuş ve ili yurt dışında tanıtmak için çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Çalışmaları BKA'larla benzerlik gösteren EGEV, AB'nin Akdeniz ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirmeye yönelik MEDINVEST Programı'nın desteği ile Ege Bölgesi Kalkınma Ajansı (EBKA) kurulma çalışmalarına 1993'te başlanmıştır. EBKA'nın temel amacı bölgenin ekonomik ve sanayi kalkınmasını sağlamak olup EGEV 'in yasal bir organı olarak kurulmuştur²⁹⁷. Diğer amaçları ise²⁹⁸:

◦Ege Bölgesi'nin güç birliği ve işbirliği yapmak suretiyle ortak amaç ve çıkarlar doğrultusunda ulusal amaçlar dikkate alınarak ortak bir kalkınma stratejisi oluşturmak,

◦Yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesine ve mali özerklik kazanmalarına ön ayak olmak,

◦ Katılımcı ve sürdürülebilir kalkınma modeline öncü olmak,

◦Yerel potansiyelleri değerlendirmeye yönelik olarak bölgesel çıkar, hedef ve amaçları belirleyerek; bu hedefler çerçevesinde plan, proje ve stratejiler oluşturmak,

²⁹⁷ Serap Kayasü ve diğerleri, a.g.e., s.81

²⁹⁸ Metin Berber ve Ebru Çelepçi, a.g.m., s.152

- Yabancı firmaların bölgedeki yatırımlarında teknik danışmanlık hizmeti vermek,
- Bölge illerinin yatırım olanaklarını tespit etmek ve bu konuda yabancı yatırımcıya yönelik tanıtım dokümanları hazırlamaktır.

EBKA, EGEV bünyesi içinde faaliyet göstermekte ancak kalkınma ajansı görevlerini yerine getirememektedir. Etkinliği zayıf olan EGEV'in faaliyet kapsamını genişletmek amacıyla İzmir dışında Afyon, Aydın, Balıkesir, Çanakkale, Denizli, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak illerinin katılımıyla EGEV'e üye ve kurum sayısı artmış, misyonu ve vizyonu değişmiştir²⁹⁹.

c. Mersin Kalkınma Ajansı

Mersin Kalkınma Ajansı (MKA), Mersin Ticaret ve Sanayi Odası (MTSO) bünyesinde, Türkiye'de yerel ve ulusal ölçekte kalkınma stratejileri belirlemek amacıyla kurulmuştur. 2002 yılında faaliyete geçen Mersin Kalkınma Ajansı, kurulma aşamasında EURADA, Info Murcia, Shannon ve Alsace Kalkınma Ajanslarından danışmanlık ve bilgi desteği almıştır. Yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ile ajans, bölgesel gelişimi hızlandıracak, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini arttıracak, kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayacak ve yerel potansiyeli harekete geçirecektir.

Ajansın temel amacı Mersin'in ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan canlanma ve gelişmesini sağlamak ve yaşam kalitesini yükseltmektir. Mersin Kalkınma Ajansının görevleri şu şekilde sıralanmaktadır³⁰⁰;

- Her türlü alt yapıyı geliştirmek,
- Kamu kurum ve kuruluşlarını, uluslararası örgütleri ve sivil toplum örgütlerini yönenin gelişmesi için yönlendirmek ve yerel gelişme politikaları oluşturmak,
- Stratejik araştırmalar yapmak, ulusal ve uluslararası yatırımcıları bölgeye çekmek, bilgi vermek ve rehberlik etmek,

²⁹⁹ Serap Kayasü ve diğerleri, a.g.e., s.81-82

³⁰⁰ Mersin Kalkınma Ajansı, <http://www.mersin-ka.org/default.aspx?pid=3846> (03.06.2009)

- Yabancı ve yerli firmalar arasında bilgi aktarımları yapmak,
- KOBİ'leri geliştirmek ve rekabet güçlerini arttırmak, dışa açılma faaliyetlerini desteklemek,
- Karşılıklı ziyaretler, fuarlar ve iş delegasyonları planlamak,
- Avrupa Birliği Yerel Bilgi Bürosu'nu işletmek ve AB ile bütünleşmeye destek vermek,
- Bilimsel, ekonomik, sosyal ve kültürel çalışmalar yapmak, konferans, seminer, açık oturum, panel, sergi, festival vb. faaliyetleri organize etmek,
- Mersin'in gelişmesine yönelik bilgi bankası oluşturmak, bölge ve ajans ihtiyaçları için çeşitli dokümanları yayımlamaktır.

MKA'nın kalkınma planlarında ve bölgeler arası farklılıkların azaltılması için hazırlanacak olan projelerde beş farklı alana öncelik tanımaktadır. Bu alanlar ticaret, liman ve serbest bölgeler, dışa açılma ve sanayileşme, gıda tarım ve seracılık, kültür, turizm, sanat ve sosyal uyum'dan oluşmaktadır. MKA, Türkiye'deki ajanslar arasında EURADA birliğinin tek üyesidir.

Ajans 8 Ekim 2004 tarihinden itibaren Mersin Kalkınma ve İşbirliği Konseyi (MEKİK)'e dönüşmüştür. 2004 yılından itibaren sürdürdüğü çalışmalar sonucunda bölgeye doğrudan; kamu, özel ve sivil toplum kuruluşları arasında iletişim ve koordinasyonun gelişmesine katkıda bulunma, farklı alanlarda faaliyet gösteren kurumlar arasında hızlı ve doğru bilgi alışverişini sağlamak açısından verimli bir platform oluşturmak, AB fonlarının kente aktarılmasına yardımcı olmak gibi katkılar sağlamıştır. Dolaylı olarak ise, projelere alt yapı hazırlama ve uygulama desteği sağlanması, medyada yer alarak yurt içi ve yurt dışı tanıtımın gerçekleştirilmesi, büyükelçi ziyaretleri ve bilgilendirme toplantıları sırasında iş bağlama gibi katkılar sağlamaktadır.

d. Çukurova Kalkınma Ajansı

Temelini Adana Yatırımları Araştırma ve Geliştirme Merkezi (AYAGEM) ve MKA'nın oluşturacağı Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA), ülke kapsamında önem kazanmış olan BKA'lar için de pilot uygulama niteliğindedir. Bölgesel Kalkınma

Ajansları Yasası kapsamında kurulmuş olan KA ile Adana ve Mersin'in başarılı bir model oluşturması dūřunılmektedir. Kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri bir araya getirilerek, aralarındaki iř birliğini geliştirme yōnünde çalışmalar yapmakta ve sūrdūrūlebilir yerel kalkınmayı amaçlamaktadır. Ajans, bōlgedeki yatırımların ve bōlgenin cazibesinin arttırılması için Çukurova bōlgesinin çeşitli alanlarındaki potansiyelinin ulusal ve uluslararası alanda tanıtımını yapma gōrevini de ūstlenmiřtir.

KA, Adana ve Mersin illerinde ekonomik ve sosyal alandaki verileri değerlendirerek bōlge potansiyeli ve mevcut durumla ilgili tespitlerde bulunmaktadır. KA'nın amacı tarım, sanayi, turizm, lojistik ve enerji alanında rekabetçi, limanı ve serbest bōlgeleriyle ūlkemizin dışa açılan kapısı, kentleri ve kırsalı ile birlikte kalkınmiş bir Çukurova Bōlgesi oluřturmaadır³⁰¹. Ayrıca nitelikli ve dinamik uzmanlarıyla yerel potansiyelin harekete geçirilmesi ve yerel kalkınmanın sağlanması amaçlanmaktadır.

e. Doğu Anadolu Projesi Ekonomik Kalkınma Ajansı Önerisi

DPT'nin Doęu Anadolu Projesinin içerisinde yer alan Ekonomik Kalkınma Ajansı (EKA) Őnerisidir. Projede EKA'nın kurulmasında bōlgesellik, kamusalılık, ūzerklik, tamamlayıcılık ve katılımcılık olmak ūzere altı temel ilke belirlenmiştir. EKA'nın temel faaliyet alanı sanayi ve hizmet sektōrleri olarak belirlenerek yatırımcılara ve işletmelere yatırım, finansman konularında bilgi verme, yōnlendirme ve izleme gōrevleri verilmiştir.

Bu gōrevleri yerine getirmek için EKA'ya, bilgi edinme, iřtiraklerle ilgili, mali i iřleyiře iliřkin yetkiler verilmesi gerekmektedir. EKA'nın ūrgūtlenme biçimi; yōnetim kurulu, bařkan, bařkana baęlı dōrt daire, bōlge ve bōlge dıřında açılmıř tanıtım būroları řeklinde dūřunūlmüřtūr. Projede merkez birimi personel sayısı 50, būrolarda da 3-4 olması ūnerilmektedir. EKA'nın Merkez Teřkilatı; tanıtım ve yatırım çekme, giriřim destekleme, emlak ve insan kaynakları dairelerinden oluřacaktır. Ajansın finansmanında kamu gelirleri temel olarak alınmiřtir. Ancak,

³⁰¹ Cansel Seymen Oskay ve Yeşim Kubar, a.g.m., s.211- 212

mevcut BKA'larda var olan finansman kaynaklarının EKA'larda da kullanılması önerilmiştir³⁰².

III. TÜRKİYE'DE UYGULANAN BÖLGESEL KALKINMA PROJELERİ

Ülkemizde bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi, bölgelerin sorunlarına çözüm üretilmesi ve bölgenin sahip olduğu potansiyelin artırılması amacıyla bölgesel kalkınma projeleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde ülkemizde uygulanmış ve halen uygulanmakta olan bölgesel kalkınma projeleri ve kırsal kalkınma projeleri incelenecektir.

A. Bölgesel Kalkınma Projeleri

Günümüze kadar dalgalı bir seyir izleyen bölge planlama, kavramsal ve özellikle uygulama olarak ülkemizde yeterince gelişmemiştir. Ülkemizde ilk bölge planlama çalışması 1950 sonlarında başlamış ve birinci ve yedinci plan dönemlerinde hızlanmıştır. Birinci BYKP'nın uygulanmasına başlanıldığında, ekonomik gelişmenin bölge düzeyindeki etkilerinin izlenmesinde güçlüklerle karşılaşmıştır. Ulusal planın bölgesel gerçeklere dayanmasının gerekliliği hissedilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda, seçilen birkaç pilot bölgede her biri farklı bir soruna yönelmiş bölgesel planlama çalışmalarına başlanmıştır.

1. Köyceğiz-Dalaman Projesi

Bu kapsamda ele alınacak en erken örnek Köyceğiz-Dalaman Projesidir. 1957 yılında Türkiye'nin güney batısındaki illerde yaşanan deprem, buradaki birçok yerle birlikte özellikle Köyceğiz ve çevresinde büyük hasarlara sebep olmuştur. Bunun sonucunda şehrin yeniden kurulması için bir yer seçimi problemi ortaya çıkmıştır. 1958 yılında OECD, İtalya'da Sardinia ve Yunanistan'da Spirus için Akdeniz ülkeleri için örnek olacak bölgesel kalkınma çalışmalarına girmiş ve bu projelere paralel olarak üçüncü bir örnek proje olarak da Türkiye'de Köyceğiz seçilmiştir. Bu üç projenin amacı, bir bölgesel kalkınmanın ötesinde, örnek seçilen bölgeleri bir laboratuvar olarak kullanmak, belirli bir bölge ve toplum için en uygun kalkınma

³⁰² Metin Berber ve Ebru Çelepçi, a.g.m., s.153

metotlarını araştırıp uygulamak ve elde edilen sonuçları benzer şartları olan diğer bütün bölgelerde kullanmak olarak formüle edilmiştir.

Çalışmalara, Tarım Bakanlığı, DSİ, Orman Genel Müdürlüğü, Turizm Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü, İmar ve İskan Bakanlığı ve UNESCO katılmıştır. Birçok kuruluş arasında organizasyona gidilmesine rağmen, çalışma sonuçları uygulanamamıştır. Çalışmalar DPT'nin kurulmasından bir süre sonra durdurulmuştur. Sonraki yıllarda Köyceğiz ve Dalaman'da yeni bir planlama denemesi daha yapılmış olmasına rağmen alanın küçüklüğü denemenin Türkiye ekonomisi ve planlaması için önemli hale gelmesini önlemiştir³⁰³.

2. Doğu Marmara Planlama Projesi

Türkiye'de ilk hazırlanan bölge planıdır. İstanbul'un büyümesinin kaçınılmaz bir gerçek olduğu ve özendirilmesi gerektiği fikrinden hareketle ortaya çıkmıştır. İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Balıkesir, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli ve Çanakkale'yi kapsayan bölgede 4 ile öncelik verilmiştir. Projenin önerileri; İstanbul'un Anadolu yakasının geliştirilmesi, sanayinin ise Derince, İzmit ve Adapazarı'nı içine alan bir koridora kaydırılması şeklindedir. Plan İmar ve İskan Bakanlığı'na yürütülmüştür. Planın yaptığı diğer öneriler şöyle özetlenmektedir³⁰⁴:

◦Bölgede daha sık ve yoğun bir yerleşmeye gerek bulunmaktadır. Daha düşük yoğunluk, su, elektrik, kanalizasyon gibi temel hizmetlerin maliyetini yükseltir.

◦1960'ı izleyen 10-20 yıl içinde, İstanbul'un Avrupa yakası değil, fakat Anadolu yakasının gelişmesine ağırlık verilmelidir.

◦ İstanbul'dan 100-150 kilometre doğuda, İzmit-Adapazarı arasında büyük bir endüstri bütünü oluşturulması özendirilmelidir.

3. Zonguldak Projesi

Demir-çelik ve kömür üretim merkezi olan Zonguldak için hazırlanan plan, nüfus artışı ve kalkınma hızı arasında bir bağlantı kurmayı, bölgedeki alt yapıyı geliştirmeyi, gelir farklılıklarını azaltmayı, kentleşmeyi ve tarım dışı iş olanaklarını

³⁰³ Orçun İmga, "Türkiye'deki Bölge Kalkınma Projesi Deneyimleri", **Türk İdare Dergisi**, Sayı: 440, Eylül 2003, s.239

³⁰⁴ MGK, a.g.e., s.331-332

özendirmeyi, kamu ve özel sektör yatırımları arasında bir denge sağlamayı amaçlamıştır. Bu amaçları gerçekleştirmek için bölgenin balıkçılık, madeni eşya sanayi, ayakkabıcılık, mobilyacılık, çimento ve yapı gereçleri gibi sanayi etkinliklerinin geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu proje için özel bir örgüt kurulmamış, İmar ve İskan Bakanlığı'nca yürütülmüştür. Proje gerçekleştirilememiştir.

4. Antalya Projesi

Proje DPT'nin yönetiminde, Birleşmiş Milletler Teşkilatı Kalkınma Fonu'ndan ve Dünya Tarım Örgütü'nden sağlanan parasal yardımlarla yürütülmüştür. 1960-1965 yıllarında hazırlanan projenin amacı, Antalya, Isparta ve Burdur illerini içine alan bölgede ekonomik ve toplumsal yönden dengeli bir gelişme sağlayacak yatırım öncesi araştırmaları yapmak ve başka bölgelerde yapılacak planlama ve Türk personelinin planlama konusunda eğitilmesi için bir pilot hizmeti yürütmektir. Ancak, uygulanan ve çeşitli sektör çalışmalarını bünyesinde barındıran proje bütünlük sağlayamamıştır³⁰⁵.

5. Çukurova Bölgesi Projesi

Projenin ana amacı sektörler arası geniş kapsamlı bir yaklaşımla bölge gelirinin artmasını sağlayacak yatırım alanlarının belirlenmesi ve bölge içinde dengeli bir gelir dağılımının gerçekleştirilmesidir. Bölge Adana, İçel ve Hatay illerini kapsamaktadır. İskenderun'daki demir ve çelik kuruluşları bölgenin ekonomik ve toplumsal gelişme açısından önemini daha çok arttırmıştır.

Çalışmalar sonucunda bölgenin kaynak envanteri yapılarak ayrıntılı bir toprak kullanma planı hazırlanmıştır. Planda belirli yatırım projeleri ile ilgili önerilere yer verilmemiştir. Gübre, paketleme ve zeytinyağı gibi bazı projeler hazırlanması ve gerçekleştirilmesine, halkta ve yerel kuruluşlarda bölge planlaması çalışmalarına ilgi uyandırılmış olmasına rağmen DPT projeyi yıllık uygulama programlarından çıkarmıştır.

³⁰⁵ DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.32

1960'lı yılların başındaki bu planlama çalışmalarından sonra 1980'li yıllarda da Dünya Bankası'nın sağladığı kredi ile Çukurova Kentsel Gelişme Projesi başlatılmıştır. Proje çalışmalarında yörenin konut koşullarının iyileştirilmesi, gecekonduların arsa ve altyapı sorunlarının çözümü, genel olarak kentsel altyapı eksiklerinin giderilmesi, ulaşım planlaması, belediyelerin yeniden düzenlenmesi gibi konular ele alınmıştır.

6. Keban Projesi

Keban Barajı'nın yapımının ortaya çıkardığı sorunlar ve yarattığı olanaklar Elazığ, Malatya, Bingöl ve Tunceli'den oluşan alt bölgenin özellikle Elazığ-Keban kesiminin geleceğine bakmayı zorunlu kılmıştır. Barajın sağlayacağı elektrik enerjisi, bölgenin bütün olarak planlanması fırsatını yaratmıştır. Ayrıca barajın yapımıyla 20 köyün sular altında kalmasıyla açıkta kalacak nüfusun yeniden yerleştirilmesi sorununun çözümü de bu planda aranmıştır. Projenin amacı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik gelişmesini hızlandırmak, tarım gelirin toplam gelirler içindeki oranını azaltmak ve ülkede bölgeler arası gelişme farklarını azaltmaktır³⁰⁶.

Keban Projesi uygulamada köyleri sular altında kalan köylülerin yerleştirilmesinden ve önerilen alt yapı projelerinin onaylanmasından daha önemli bir sonuç vermemiştir. Projedeki başarısızlığın nedenlerinden birisi de eşgüdüm sağlama görevi olan Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın ve kendisine bölge planlama görevi verilen DPT'nin bölgede herhangi bir temsilcisinin bulunmamış olmasıdır.

7. Zonguldak –Karabük-Bartın Bölgesel Gelişme Projesi

Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun (TTK) küçültülmesi ve Karabük ve Ereğli Demir Çelik İşletmeleri'nin özelleştirilmesi ile meydana gelecek ekonomik ve sosyal sonuçlarının değerlendirilmesi için çok sektörlü, kamu-özel kesim işbirliğine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Proje;

◦ Bölgede yer alan sanayi ve madencilik kuruluşlarından TTK'nun küçültülmesi ve Karabük Demir Çelik İşletmesinin özelleştirilmesi sonucunda ortaya çıkacak ekonomik ve sosyal sonuçların analizini,

³⁰⁶ Ruşen Keleş, a.g.e., s.266-268

◦ Özel sektörün yeni faaliyetlerinin geliştirilmesini ve yatırım alternatiflerinin belirlenmesini,

◦ Orta ve uzun dönemli bölgesel gelişme planı hazırlanmasını,

◦ Bölgede yapılabilecek yatırım alanlarının tanımlanmasını içermektedir.

Plan çalışmaları olarak³⁰⁷;

◦TTK ve Kardemir raporu hazırlanmış ve mevcut darboğazlara çözüm önerileri getirilmiştir. Mevcut durum raporu ile üç ilin bütün sektörlerdeki kamu ve özel sektör itibarıyla yapısı ortaya konulmuştur.

◦Senaryo ve stratejiler raporu ile belirlenen mevcut durumun ortaya konularak ve Input-Output analizi yapılarak; mevcut durumun devamı, yıllık %5'lik büyümeyi öngören ılımlı ve %6,6'lık büyümeyi öngören iyimser alternatif senaryolar geliştirilmiştir.

◦Seçilen % 5'lik ılımlı büyüme alternatif senaryosuna uygun olarak 10 yıllık bölgesel gelişme planı hazırlanmıştır.

◦Küçük ve orta ölçekli sanayinin gelişmesi ve yeni girişimcilerin oluşması için katılım, teknik yardım, garanti fonlarının kurulması ve pazar araştırmalarının bölgesel gelişme ajansı bünyesinde kurulacak bir büro tarafından takip edilmesi bölgesel gelişme projesinin önerileri arasında yer almıştır.

Yukarıda yer alan faaliyetlerin yanı sıra hayvansal ürünleri işleme ve pazarlama, meslek kazandırma, iş kurma ve ihtisas eğitimi, Karabük ilinin kentsel master plan etüdü konularında yapılabirlik, ahşap ve metal gemi üretiminin geliştirilmesi, orman ağaç ve yan ürünlerinin geliştirilmesi, tarım ürünleri ve gıda sanayinin geliştirilmesi, turizmi geliştirme, çevre kirlenmesinin önlenmesinde alınacak teknik ve hukuki önlemler, Zonguldak kenti kanalizasyon ve altyapı ihtiyacı ve bölge içi ulaştırma altyapısının geliştirilmesi, konularında ön yapılabirlik raporları hazırlanmıştır³⁰⁸. Zonguldak Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesinin uygulamaları halen devam etmektedir.

³⁰⁷ Ulrich Brasche, a.g.e., s.84

³⁰⁸ DPT8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.34

8. Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi

Projenin coğrafi alanı Amasya, Çorum, Samsun, Tokat ve Yozgat illerini kapsayan Yeşilirmak ve kollarının oluşturduğu havzadır. Yeşilirmak ve kollarında oluşan kirliliği ve nedenlerini önlemek amacıyla gereken önlemleri almak, bölgede erozyon giderici çalışmalar yapmak, akış rejimini düzenlemek, Yeşilirmak Havzası'nda bulunan yerleşim birimlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmalarına yönelik çalışmaları gerçekleştirmek üzere havzadaki 5 ilin katılımıyla Yeşilirmak Havzası İl Özel İdareleri Hizmet Birliği kurulmuştur. Projenin amacı³⁰⁹;

- Akı rejiminin düzenlenmesi
- Erozyonun önlenmesi ve mera ıslahı
- Su kirliliğinin giderilmesi
- Suyun ekonomik kullanımı
- Şehirleşmede ve sanayileşmede plansızlığın giderilmesi
- Havzada sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmaya yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesidir.
- Kent yaşamı ve kültür düzeyini geliştirmeye yönelik düzenlemeler yapmak
- Şehirleşecek nüfus için uygun iskan ortamlarını belirlemek
- Bölgedeki kentler için vizyon kazandıracak proje ve programları belirlemek
- Endüstriyel, turistik ve diğer önemli kompleksler için yer seçimi kararlarını almak
- Çevre ve ekolojik sorunlarla ilgili kararlar almak
- Ulaştırma ağını geliştirecek projeler üretmek
- KOBİ'lere ilişkin kararlar oluşturmak
- Kentlere yönelik sosyal hizmetlere ilişkin kararlar oluşturmak
- Sektörel darboğazları belirlemek ve çözüm yolları geliştirmek
- Bölgesel arazi ve kaynak kullanımı kararlarını oluşturmak
- Erozyon ve buna bağlı tehlikeleri önleyecek projeler gerçekleştirmektir.

Yeşilirmak Havzası İl Özel İdareleri Birliği ile DPT, Yeşilirmak Havza Gelişim projesinin hazırlanması için ortak bir veri tabanı oluşturulması gerekmektedir. Bu amaçla Coğrafi Bilgi Sistemi Alt Yapısı Projesi olarak

³⁰⁹ Hüseyin Poroy, a.g.m., s.21-22

adlandırılan bir çalışma TÜBİTAK-Marmara Araştırma Merkezince başlatılmıştır. Çalışmada gelişme projeleri için temel oluşturacak veri tabanı geliştirilecektir. Bu veri tabanı, havza yükseklik modeli, arazi kullanım güncel haritaları, yerleşim yerleri, tarım, orman ve mera alımları, erozyon riski gibi bilgi katmanlarından oluşacaktır. Bu çözüm amaçlı gelişme projesinin yanı sıra bölgenin önemli sorunlarına yönelik temel stratejileri belirleyen çok sektörlü bölgesel gelişme ana planının iş tanımı yapılarak plan çalışmasına başlanacaktır³¹⁰.

9. Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP)

Karadeniz Bölgesi, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması açısından 7 bölgeyi sıralamada genelde 5. sırada yer alır. Bölgenin yıllardır işsizlik ve buna bağlı olarak bölge dışına olan sürekli göçler, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü, tek sektöre ve az sayıda ürüne bağımlılık gibi sorunları vardır. Bu sorunların giderilmesi amacıyla Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon'dan oluşan alanda hedef yılı 2020 olmak üzere bir Entegre Bölge Gelişme Ana Planı hazırlanacak ve plan doğrultusunda öncelikli sektörler ve uygun yatırım projeleri belirlenecektir³¹¹.

Türk Hükümeti Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı'nı (DOKAP) gerçekleştirmek için Japon Hükümeti'nin teknik yardım olanaklarını kullanmak üzere Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) ile anlaşmıştır. Yapılacak çalışmanın içeriği iki hükümet yetkilileri arasında yapılan görüşmelerde belirlenmiş ve 17 Aralık 1998 tarihinde imzalanmıştır³¹². Çalışmanın yürütülmesi için DPT'nin koordinasyonu ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının, mahalli idarelerin, sanayi ve ticaret odalarının temsilcileri ile ülke çapında bölgeyi temsil niteliğine sahip ve çalışmaya katkıda bulunabilecek sivil toplum örgütlerinin katılımıyla Merkez Yönlendirme Komitesi ve Bölgesel Yönlendirme Komitesi olmak üzere iki yönlendirme komitesi kurulmuştur. Bu komiteler çalışmanın yürütülmesine destek verip öneri getirerek ve danışmanlık yaparak yol gösterici rol üstlenmişlerdir.

³¹⁰ Zeynel Dinler, a.g.e., s.212

³¹¹ DPT8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.36

³¹² DPT, **Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı Doğu Karadeniz Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor**, Cilt:1, Ankara, Ağustos 2000, s.1

Çalışmanın yürütülmesine yardımcı olmak üzere DPT tarafından ilgili sektör uzmanlarının katılımıyla bir de Danışma Grubu oluşturulmuştur. Yönlendirme Komitelerinin daha çok mevcut yapıya yönelik sorunların belirlenmesi ile gelişme politikasına ilişkin konuları tartışıp çözüm bulması, Danışma Grubunun ise çalışmanın teknik konularını Proje Grubu ile daha sık bir araya gelip tartışması öngörülmüştür. Çalışma, Türkiye’de yürütülen saha çalışmaları ve Japonya’da yapılan bazı ilave işlerle gerçekleştirilmiştir. Bunlar³¹³;

◦ *Birinci Saha Çalışması (Mart 1999 - Temmuz 1999)*; mevcut koşulların analizi, gelişme çerçevesi ve senaryosunun oluşturulması ve bir taslak entegre bölgesel gelişme planı hazırlanması

◦ *İkinci Saha Çalışması (Ekim 1999 - Ocak 2000)*; seçilen öncelikli projeler/programlar için profillerin hazırlanması ve bir eylem planının oluşturulması

◦ *Üçüncü Saha Çalışması (Şubat 2000 - Mart 2000)*; Nihai Raporun hazırlanmasını kapsamaktadır.

Bu çerçevede, Mart 1999 ortasında Japonya’da başlatılan çalışmalar Ağustos 2000’de tamamlanarak 8 ciltten oluşan DOKAP Ana Planı hazırlanmıştır. Bölgesel kalkınma amaçları sosyal, ekonomik ve çevre konularında gözlenen olumsuzlukları giderecek şekilde ifade edilmiştir. Bunlar³¹⁴:

◦ Bölgenin ekonomik yapısını güçlendirerek ortalama gelir düzeyini yükseltmek ve bölge içi gelir dağılımını iyileştirmek,

◦ Bölgenin sosyal gelişmesini ve dayanışmayı sağlayarak bölge içi bütünleşmeyi sağlamak,

◦ Bölgede doğal kaynaklar ve çevre kapasitesini koruyarak uzun dönemli sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır.

Kalkınma stratejisi bölgenin temel sorunlarını çözecek bir şekilde ifade edilmiştir. Stratejinin dört temel bileşeni; ana ulaşım altyapısının geliştirilmesi, çok amaçlı su kaynaklarının geliştirilmesi, toprak mülkiyeti ve kullanımının

³¹³ Deniz Akkahve, “Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 1, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004, s.10

³¹⁴ DPT, Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı Doğu Karadeniz Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor, s.3

iyileştirilmesi ve mahalli idarelerin güçlendirilmesidir. Bu ögelerin oluşturduğu çerçevenin istenen başarıya ulaşması bölgenin insan kaynaklarının geliştirilmesi, kaynakların etkin kullanımı ve bölge içi dayanışma ile sağlanacaktır.

10. Doğu Anadolu Projesi (DAP)

Proje DPT tarafından 1998 yılında başlatılmıştır. Plan kapsamında Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, muş, Tunceli ve Van olmak üzere 14 ili kapsamaktadır. Ayrıca, bölge özelliklerini taşıyan Gümüşhane ve Bayburt da plan kapsamında yer almaktadır. Proje kapsamında bugüne kadar Mevcut Durum ve Analizi, Strateji ve Senaryolar, Ana Plan ve özel sektöre yönelik Ön Fizibilite Etütleri hazırlanmıştır. DAP Projesi, DPT'nin koordinasyonunda, bölgedeki Atatürk, İnönü, Yüzüncü Yıl, Fırat ve Kafkas üniversiteleri tarafından hazırlanmıştır³¹⁵. DAP Ana Planı için ekonomik, sosyal, çevresel ve mekansal olmak üzere dört amaç belirlenmiştir³¹⁶;

◦ *Ekonomik Amaçlar*: Kişi başına geliri ve istihdamı artırmak temel amaçtır. Bölge ile ülke ekonomisi arasındaki yapı farkını azaltmak, bölge dışına göçü azaltmak ve göç olgusunu uzun vadede durdurmak, potansiyel olan alanlarda ekonomik yapıyı çeşitlendirmek, zaman içinde ortaya çıkabilecek ekonomik fırsatların değerlendirilmesini olanaklı kılacak altyapıyı oluşturmak, bölge içindeki sermaye birikimini hızlandırmak, yerel girişimciliği desteklemek ve bölgenin ekonomik potansiyelini harekete geçirmek, bölgenin sürdürülebilir bir ekonomik yapıya kavuşmasını sağlamak ise alt amaçlardır.

◦ *Sosyal Amaçlar*: Kalkınmayı hızlandıracak eylemlerin yaygınlaştırılması temel amaçtır. Alt amaçlar ise bölge içi gelir farklılıklarını azaltmak, bölge dışına göçü azaltmak, göçün neden olduğu sosyal dengesizlikleri en aza indirmek, bölge içinde hizmetlere ulaşım açısından dengeyi sağlamak, eğitim ve sağlık hizmetleri ile kent altyapısının kalitesini ve düzeyini yükseltmek, kentsel ve kırsal alanlarda refah düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmek, işgücünün beceri düzeyini yükseltmek,

³¹⁵ Ayşegül Mengi ve Nesrin Algan, a.g.e., s.277

³¹⁶ İsmail Sarıca, "Bölgesel Planlamaya Genel Bakış ve Doğu Anadolu Projesi Ana Planı", **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 2, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004, s.209-211

kayıt dışılığı azaltmak ve sosyal güvenlik sistemi ile kapsananların sayısını arttırmak, sosyal yardım ve koruma sistemlerini geliştirmek, kadının statüsünü yükseltmek ve kalkınma sürecine katılımını sağlamak, mevcut sosyal yapının zaman içinde gelişimini sağlamak ve çarpık kentleşmeyi önlemektir.

◦ *Çevresel Amaçlar:* Temel amaç çevreyi korumak, iyileştirmek ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Alt amaçlar ise; toprak ve su kaynaklarının korunması için meraların iyileştirilmesini sağlamak, erozyonu önlemek, ormanları korumak ve geliştirmek, yerleşim birimlerinde yaşam kalitesini artırmak, biyolojik çeşitliliği korumaktır.

◦ *Mekansal Amaçlar:* Alt bölge merkezlerini birer sanayi ve hizmet merkezi olarak geliştirmek temel amaçtır. Alt amaçlar ise; alt bölgesel merkezlerde fiziki ve sosyal alt yapıyı iyileştirmek, alt bölgesel merkezlerde çevre kalitesini yükseltmek ve alt bölgesel merkezlerini ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı bir olgu olarak değerlendirmektir.

11. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Güneydoğu Anadolu Projesi Master Planı, 1988 yılında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca başlatılan çalışmalar sonucunda hazırlanmıştır. Proje yalnızca bölgenin değil ülkenin ekonomik ve sosyal yaşamını etkileyen, tarım ve endüstri sektörü yanında diğer birçok sektörde de büyük atılımlar gerçekleştiren büyük bir projedir. Proje önceden Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne ele alınan Aşağı Fırat Planlaması ile ortaya çıkmış ve Aşağı Fırat Projesi olarak adlandırılmıştır. Sonradan Dicle Havzası Planlaması da eklenerek projeye Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) olarak adı verilmiştir.

Dicle ve Fırat nehirlerinin aşağı kesimleri ile iki nehir arasındaki ovaların üst kısmını kapsayan proje yaklaşık 74000 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Bu alan içinde Mardin, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adıyaman, Gaziantep, Siirt, Batman ve Şırnak

illeri bulunmaktadır³¹⁷. Projenin temel hedefi bölge halkının yaşam standartlarını ve gelirlerini yükseltmek, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam olanaklarını arttırmak ve bölge ile öteki bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını gidermektir. Tüm bu hedeflere ulaşırken ulusal gelişmeye ve ekonomik büyümeye de katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

GAP başlatıldığı dönemlerde Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki sulama ve hidroelektrik üretme amaçlı bir proje olarak programlanmış ve 1980'lerden sonra sosyal ve ekonomik bölgesel gelişme planına dönüştürülmüştür. Proje sulama, enerji, tarım, ormancılık, kentsel ve kırsal altyapı, eğitim ve sağlık sektörlerini de kapsamaktadır. GAP sürdürülebilir gelişme anlayışı üzerine kurulmuş olup katılımcılık ve çevre koruma hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır³¹⁸.

GAP Master Planı'nda bölgesel kalkınmayı sağlamak için dört temel strateji bulunmaktadır. Bunlar³¹⁹:

- Toprak ve su kaynaklarının, sulama, sınai ve kentsel kullanım amaçları için etkin biçimde geliştirilmesi,
- Toprak kullanımının optimal ürün deseni ve modern tarımsal uygulamalar aracılığıyla iyileştirilmesi,
- Tarımsal sanayilerin ve diğer sanayi kollarının öncelikle yöresel kaynaklar temel alınarak geliştirilmesi,
- Bölge insanının gereksinimlerinin daha iyi karşılanması, nitelikli personelin bölgeye çekilmesi ve bölgede kalışını sağlamak için kentsel altyapının iyileştirilmesidir.

GAP Master Planı'nda yer alan temel kalkınma senaryosu bölgenin tarıma dayalı sanayi ürünleri ihraç eden bir merkez haline getirilmesidir. Bölgenin mekansal gelişimi açısından Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır koridoru ana gelişme eksenini olarak değerlendirilmektedir. Yatırımlar bu koridorda altyapıyı geliştirmek, tarıma dayalı sanayileri ve istihdam yaratıcı imkanları çoğaltmak amacıyla yoğunlaşacaktır.

³¹⁷ A. Yılmaz Gündüz, "Küreselleşen Dünyada Türkiye'nin Bölge Kalkınma Projeleri: GAP ve DAP", **9. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı**, Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi, Trabzon, 05-06 Ekim 2000, s.187

³¹⁸ Ayşegül Mengi ve Nesrin Algan, a.g.e., s.266

³¹⁹ M. Vedat Özbilen, a.g.m., s.72

Orta ve uzun dönemde ise bu koridor diğer alt bölgelerle ekonomik ilişkileri arttırarak genişletilecektir.

Bölge düzeyinde ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamayı amaçlayan projenin çevre üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Projenin olumlu etkilerden yararlanması, olumsuz etkileri ise önlemesi bölgesel gelişme anlayışının önemli bir parçası olmaktadır. Ancak, çevre boyutunun GAP'a dahil edilmesine kadar geçen zaman içerisinde bölgede önemli ölçüde çevre zararları ortaya çıkmıştır. Sulama tekniklerinden kaynaklanan toprak sorunları, erozyon, iklim değişikliği ve buna bağlı yaşanan biyolojik zenginlikteki değişim, tarihi ve arkeolojik mirasın yok olması yaşanan çevre zararlarındandır. GAP İdaresi bazı çevre projelerini başlatmıştır. Bunlardan başlıcaları 2001'de başlanan Biyolojik Çeşitlilik Araştırma Projesi, 2002'de başlanan yaban hayatı projesi, Adıyaman Eko-Kent Planlama Yaklaşımı Geliştirme Projesi ve GAP Bölgesinin Günümüzdeki ve Gelecekteki İklim Durumunun İncelenmesi Projesi'dir³²⁰.

GAP Bölgesinin sosyal yapısına ve sorunlarına çözüm bulmak amacıyla da GAP Sosyal Eylem Planı hazırlanmıştır. Plan çerçevesinde bölgede yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı yatırımcıya danışmanlık hizmeti vermek için Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin ve Şanlıurfa illerinde olmak üzere 5 adet Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezi (GİDEM) ile kadının statüsünün yükseltilmesi ve kalkınma süreciyle bütünleşmesini sağlamak için 22 adet Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) kurulmuştur³²¹.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin sorunları, finansman sorunları ile koordinasyon ve GAP Bölge Kalkınma İdaresinin yeniden yapılanma (yetki, finansman ve koordinasyon) sorunları olarak iki ana başlık altında toplanabilir. Uygulamalarda yaşanan gecikmenin temel nedeni finansman darboğazının giderilememesidir. İç kaynaklar yatırımların sürdürülmesinde yetersiz kalmakta ve dış kaynaklar sınırlı ölçüde sağlanabilmektedir. GAP'ta yeterli ve yeni finansman kaynaklarının bulunması, yap-işlet-devret gibi finansman metotları ile maliyetlere

³²⁰ Ayşegül Mengi ve Nesrin Algan, a.g.e., s.270-271

³²¹ Güneydoğu Anadolu Projesi, <http://www.gap.gov.tr> (31.05.2009)

katılım gibi yeni finansman yöntemlerinin uygulamaya alınması gerekmektedir. Bunların gerçekleştirilmesi yönünde³²²;

◦ Ulusal ölçekte sektörel bazda hazırlanan yıllık yatırım programlarında GAP'ın entegre bütünlüğünün yansıtılabilmesi için GAP yatırımlarına paket program boyutu getirilmeli, GAP Yüksek Kurulu tarafından onaylanan projelerin yatırım programına aynen dahil edilmesi ve finansmanın sağlanması gerçekleştirilmelidir.

◦ GAP'ta Yap-İşlet-Devret veya Yap-İşlet gibi yeni finansman yöntemlerinin, uluslararası düzeyde yasal altyapısı oluşturularak yaygın bir şekilde uygulanması sağlanmalıdır.

◦ GAP-2010 Entegre Planı ve Uygulama Programı'nın belirlediği iç ve dış finansman gereksinimleri yıllık yatırım programlarına aynen yansıtılmalıdır.

GAP'ta entegre bütünlüğün gerçekleşmesi için planlama, programlama ve yatırım uygulamalarında etkin bir koordinasyon sağlanması gerekmektedir. Yatırım programları ülke düzeyinde sektörel bazda oluşturulduğundan, GAP'ın entegre bölgesel kalkınma programı özelliği yatırım programlarına gereği gibi yansımamaktadır. Bu nedenle GAP'ta projeler ve kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlanabilmesi için GAP-2010 Entegre Planı ve Uygulama Programı etkin bir araç olarak kullanılmalıdır.

12. Doğu Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi

Doğu Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi, Devlet Planlama Teşkilatı ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devlet Planlama Örgütü tarafından başlatılmış bir çalışmadır. Doğu Akdeniz Planı ile bölgenin geliştirilmesinin yanında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır³²³.

B. Kırsal Kalkınma Projeleri

Kırsal kalkınma projelerinin uygulanmasına 1970'lerin sonlarında başlanmıştır. Bir veya iki il bazında uygulanan projeler şu alanları kapsamaktadır:

³²² DPT, 8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.41-42

³²³ DPT, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Programı 2001-2005**, Ankara, 2000, s.66

- Sulama
- Sulu alanların ıslahı
- Köy yollarının yapımı
- Orman yolları yapımı
- Hayvanlara su sağlanması
- İçme suyu sağlanması
- Tarımsal ve hayvansal üretimin artırılması
- Ağaçlandırma

Kırsal kalkınma projelerinin amaçları geri kalmış yörelerde tarımsal faaliyetlerin ve gelirin artırılması yoluyla refahın yükseltilmesidir. Projelerin başarılı olabilmesi için projelerin yönetimi, süresi ve belirli alanlara yoğunlaşabilmesi önemli unsurlardır. Yürütülen kırsal kalkınma projeleri şunlardır³²⁴:

- *Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi*: Ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanmasına yönelik olarak uygulanmış projede tarımsal üretimin artırılması için çiftçilere orta ve uzun vadeli düşük faizli krediler verilmiştir. Mevcut altyapı yenilenip iyileştirilmiştir.

- *Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi*: Proje ile tarımsal üretim ve hayvancılığın geliştirilmesi ve yeni iş imkanlarının yaratılması amaçlanmıştır.

- *Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma Projesi*: Mevcut altyapının iyileştirilmesi, köy yolları ve içme suyu tesislerinin yapımı, sulama tesisleri ve ormanların geliştirilmesi amaçlanmıştır.

- *Yozgat Kırsal Kalkınma Projesi*: Proje ile amaçlanan mevcut altyapının iyileştirilmesi, köy yolları ve içme suyu tesislerinin yapımı, sulama tesisleri kurulması ve iyileştirilmesidir.

- *Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma Projesi*: proje ile amaçlanan küçük girişimcilik potansiyeli olan yoksul ailelerin yaşam şartlarının ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi tarım ve hayvancılık üretiminin artırılması, toprak, su, hayvan ve orman kaynaklarının daha iyi idare edilmesidir.

³²⁴ Ulrich Brasche, a.g.e., s.87-88

Bölgesel kalkınma yaklaşımlarında bölgeye özel faktörler önemli rol oynadığı gibi bölge dışında da birçok faktörün etkileşimi de söz konusudur. Bu faktörler göz önünde bulundurularak yerel ekonomik yapının geliştirilmesiyle gelir ve istihdam sorunlarının çözümü amaçlı bölgesel kalkınma ajansları aracı dışına ayrıca bazı araçlar ve organizasyonel yapılar bulunmaktadır. Bölgesel yenilik ve teknoloji transferine yönelik oluşturulan kuruluşlar, bölge içi sektörel sanayi ağları (Networks), teknoparklar, organize sanayi bölgeleri, küçük sanayi siteleri, iş ve yenilik merkezleri bunlardan bazılarıdır. Bölgesel kalkınmayı hızlandırmak, gelir dağılımını iyileştirmek, çarpık kentleşmeyi önlemek ve özel sektör yatırımlarını gelişme merkezlerine yönlendirmek amacıyla uygulamaya konulan organize sanayi bölgeleri (OSB) ve küçük sanayi siteleri (KSS) projeleri ülkemiz açısından önemli araçlardır. OSB'lerin Gelişmiş ve orta büyüklükte gelişme eğilimi olan illerimize yönlendirilmesi, ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı, herhangi bir sanayi altyapısı olmayan ve gelir düzeyi çok düşük olan il ve ilçelerde ise KSS uygulamasına öncelik verilerek, KSS'lerde belli bir birikimden sonra orta ölçekte sanayi sitelerinin yapılmasına geçilmesi sürdürülebilirlik ve gerçekleştirilen yatırımların etkin kullanımı açısından önemlidir³²⁵. KOBİ'lerin ve sanayi kümelerinin ön plana çıktığı günümüzde organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin önemi daha çok artmıştır. Küçük sanayi siteleri uygulamaları hemen hemen her yöremizde başarılı olmuştur. Organize sanayi bölgeleri uygulamaları küçük sanayi siteleri uygulamaları kadar başarılı olmasa da birçok ilimizin kalkınmasında önemli rol oynamış sanayinin yörede tek bir merkezde toplanmasıyla sağlanan pozitif dışsallık sonucu ekonomik kalkınmaya yeni bir hız kazandırmıştır.

IV. TÜRKİYE'DE İLLER DÜZEYİNDE KİŞİ BAŞINA GELİR YAKINSAMASI: KÖY'LERE YÖNELİK BİR UYGULAMA (1975-2001)

Küreselleşme sürecinde ulus devletlerin gücü sorgulanarak ana birim olarak yerel birimler, kentler ve bölgeler önem kazanmıştır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile bölgesel kalkınma anlayışı ve politikalarında değişim yaşanmış ve küreselleşme süreci ile yerel ve bölgesel kalkınma faaliyetleri önem kazanmıştır. Bölgelerin gelişmişlik farklarının azaltılması amacıyla politikalar üretilmiştir.

³²⁵ Lütfü Elvan, a.g.m, s.103-106

Ülkemizde bölgeler arasında gelir düzeyleri açısından büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkları gidermek amacıyla ülkemizde uygulanan önemli politikalarından biri de Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) politikasıdır. 1968 yılında 22 il ile başlatılan ve bugün 49 il ve 2 ilçeyi kapsayan politikada, KÖY kapsamında yer alan illerde yapılacak yatırımlar için çeşitli teşvikler uygulanmaktadır. Bu teşviklerin kullanılacağı alanlar ise tarım ve hayvancılık ürünlerinin işlenmesine yönelik yatırımlar, kültür ve turizmin gelişmesine yönelik yatırımlar, yatırım amacıyla kurulan yeni Anonim Şirketlere iştirakler, imalat sanayinin gelişmesine katkı sağlayacak yatırım projeleri ve belediye hizmetlerinin etkinliğini arttıracak sosyal ve ekonomik altyapı yatırımlarıdır. Bu çalışmanın amacı İBBS'na göre Düzey-3 (iller) esas alınarak Türkiye'nin 67 ili arasında ve KÖY olarak seçilen iller düzeyinde de gelir farklılıklarının olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaçla Neo-Klasik Büyüme Modelinin bir önermesi olan yakınsama hipotezinden ve bu hipotezi test etmek için geliştirilen araçlardan yararlanılmıştır. Çalışmada yakınsama hipotezi konusundaki literatür hakkında bilgi verilerek kullanılan veri seti ile model tanıtılmış olup E-Views 6 paket programından elde edilen analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

1. Yakınsama Olgusu

Yakınsama kavramının ana paradigması 1956 yılında Solow tarafından ortaya konulan Neo-Klasik Büyüme Teorisi'ne dayanmaktadır. Genel olarak Neo-Klasik Büyüme Teorisi şu temel varsayımlar üzerine kuruludur³²⁶:

- Uzun dönemde ekonomi başlangıç koşullarına bağlı olmaksızın durağan duruma yakınsar.

- Gelirin durağan durum değeri tasarruf oranına(s) ve nüfus artış hızına(n) bağlıdır. Daha fazla tasarruf oranı kişi başına gelirin durağan durum düzeyinin daha yüksek, daha yüksek nüfus artış hızı ise kişi başına durağan durum değerinin daha düşük olmasına neden olur.

- Kişi başına gelirin durağan durum değerinin büyüme oranı sadece teknolojik gelişme oranına bağlıdır.

³²⁶ Sanlı Ateş, "Ekonomik Büyümeye Yaklaşımlar ve Yakınsama Sorunu", **Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, Ocak 1996, s.3

- Durağan durumda sermaye stoğu ile gelir oranı aynı oranda artmaktadır. Bu nedenle sermaye-gelir oranı sabittir.

- Durağan durumda sermayenin marjinal ürünü sabit kalırken, emeğin marjinal ürünü teknolojik ilerleme oranı kadar artmaktadır.

- Ele alınan tüm ekonomiler için başlangıç koşulları aynı varsayılırsa, yakınsama süreci mutlak yakınsama olarak gerçekleşir. Aksi halde yakınsama koşullu yakınsamadır ve yakınsama hızının belirlenmesi, her ülkenin başlangıç koşullarına ve dışsal tesadüfi şoklara bağlıdır.

Modelde teknolojik ilerleme olmaksızın uzun dönemde büyümenin sağlanamayacağı belirtilmektedir. Dengesizliğin olduğu Harrod-Domar Modeli'nin aksine Solow Büyüme Modeli'nde faktör ikamesi mümkün olup durağan dinamik dengeye ulaşılmaktadır. Kişi başına sermaye stoku denge değerinden yüksek ya da düşük olsa bile ikame olanağı ve azalan getiriler yasayı ekonomiyi denge değerine ulaşılmaya zorlamaktadır. Bununla birlikte ülkelerin kişi başına gelir cinsinden birbirine yaklaşacağı tahmin edilmektedir³²⁷.

İki veya daha fazla ülkenin veya bölgenin kişi başına düşen gelir, büyüme oranı, toplam faktör verimliliğindeki artış ve nüfus artışı açısından giderek benzer hale gelme eğilimi yakınsama olarak bilinmektedir. Yakınsama, diğer bir ifadeyle, kişi başına düşen gelir açısından düşük gelirli ülkelerin daha yüksek gelirli ülkeleri yakalayabilme çabası olarak da adlandırılmaktadır³²⁸.

NBM'de uzun dönem büyüme oranları, dışsal faktörlerce belirlenmektedir. Uzun dönemli büyümeyi ifade eden geçiş sürecinin dinamiği, ekonominin kişi başına gelir düzeyinin, kendi durağan durum düzeyine ve başka ülkelerin kişi başına gelir düzeylerine nasıl yakınsayacağını göstermektedir. Bu nedenle yakınsama olgusunu, geçiş süreci çerçevesinde, iki anlamda ele alınmalıdır. Birincisi, ilgili ekonominin kendi durağan durum değerine yakınsama sürecini açıklamaktadır. İkincisi ise, göreceli olarak yoksul olan bir ekonominin, kendisinden daha yüksek kişi başına gelir

³²⁷ Sanlı Ateş, a.g.m., s.5

³²⁸ Robert J. Barro ve Xavier Sala-i-Martin, "Convergence" **Journal of Political Economy**, Cilt:100, No:2, 1992, s.225

düzelelerine sahip ekonomilerin bu değerlerine nasıl yakınsayacağını belirlemektedir. NBM’de yakınsama sürecinin gerçekleşmesine ilişkin üç temel neden bulunmaktadır³²⁹:

◦ Ülkeler kendi dengeli büyüme çizgisine doğru yol alırlar. Gelişme çizgilerinin farklılığı, başlangıçtaki sermaye donanımının farklılığından kaynaklanmaktadır.

◦ Daha düşük sermaye yoğunluğuna sahip olan azgelişmiş ülkelerin marjinal sermaye verimliliği daha yüksektir. Bu, gelişmiş ülkelerden azgelişmiş ülkelere doğru sermaye akışına ve yakınsama sürecinin oluşmasına yol açacaktır.

◦ Yeni teknolojilerin yayılmasında gecikmeler varsa, gelir farklılıkları ortaya çıkabilir. Bu farklılıklar, azgelişmiş ülkelerin yeni teknolojilere kendi uyarlamasıyla azalmaktadır.

Aşağıdaki ikili yapı yakınsama analizinin gerçekleştirilmesinde farklı türler olduğunu göstermektedir. Nazrul İslam yakınsama türleri ile ilgili şu sınıflamayı yapmaktadır³³⁰:

- Bir ülke içindeki yakınsama-ülkeler arasındaki yakınsama
- Gelir düzeyindeki yakınsama-büyüme oranındaki yakınsama
- Koşullu yakınsama-koşulsuz/mutlak yakınsama
- Beta yakınsama- sigma yakınsama
- Yerel/ kulüp yakınsaması-küresel yakınsama
- Gelir yakınsaması-toplam faktör verimliliğindeki yakınsama
- Stokastik yakınsama-deterministik yakınsama

Yukarıda değinilen tüm yakınsama türleri önemli olmakla birlikte literatürde en çok ağırlık verilen yakınsama çeşitleri mutlak yakınsama ve koşullu yakınsamadır. Çalışmada da mutlak yakınsama ve koşullu yakınsama incelenecektir.

2. Literatür Çalışması

Barro ve Sala-i-Martin (1995) tarafından geliştirilen β -yakınsama, düşük gelirli bölgenin (ekonominin) yüksek gelirli olana göre daha hızlı büyüyeceği

³²⁹ Sanlı Ateş, a.g.m., s.4-5

³³⁰ Nazrul İslam, “What Do We Learn From the Convergence Debate?”, Journal of Economic Surveys, Cilt:17, Sayı:3, s.312

hipotezi altında, uzun dönemde düşük gelirli olanın yüksek gelirli bölgenin gelir düzeyini yakalayacağını öngörmektedir. Pozitif β yakınsamanın varlığını, negatif β ise yakınsamanın olmadığını göstermektedir. β - yakınsama, mutlak yakınsama ya da koşulsuz yakınsama ve koşullu yakınsama olarak ikiye ayrılmaktadır. Mutlak yakınsamada, ekonomilerin teknoloji, kurumsal yapı, tasarruf oranı gibi faktörler açısından aynı durumda olduğu varsayılmaktadır. Koşullu yakınsamada ise ekonomiler arasındaki bu tür farklılıkları yansıtacak değişkenler modele eklenmektedir³³¹.

Yakınsama olgusu, büyüme yazınında özellikle son yirmi yıllık süreçte önemli bir konu olmuştur. Bunun temelinde, ekonomilerin büyüme deneyimlerindeki ve oranlarındaki farklılıklar ve bütün bunlara bağlı olarak ekonomiler arasındaki gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar yatmaktadır. Büyüme oranlarındaki farklılıklar ve bu farklılıkların zaman içerisindeki eğilimi ülkeler arası yakınsama çalışmalarını arttırarak ülke içinde bölgeler arası hatta iller arası refah seviyelerinde yakınsama çalışmalarına da öncülük etmiştir³³².

Dünyada ve Türkiye’de bölgesel gelişmişlik farklarının giderek daha büyük bir sorun oluşturmaya başlaması ve bu dengesizliğin ortaya çıkardığı sorunların ülke ekonomisine olumsuz yansımalarının artarak devam etmesi bu konudaki araştırmaları yoğunlaştırmıştır. Barro ve Martin’in (1991) çalışması, bu araştırmaların öncüsü olarak kabul edilmektedir. Barro ve Martin, 1950-1985 dönemi OECD ülkeleri için gerçekleştirdikleri çalışmalarında ülkeler arasında yakınsama olgusunu tespit etmiştir. Yine Barro (1991), 98 ülke arasında incelediği 1960-1985 döneminde söz konusu ülkeler arasında yakınsama gözlendiğini belirtmiştir. Bunun yanında, Barro ve Sala-i Martin (1992a) 1980-1988 dönemi, Giertz ve Mertha (1996) 1950-1993 dönemi ve Persson (1999) 1929-1990 dönemi için gerçekleştirdikleri analizlerde ise ABD eyaletleri arasında yakınsama gerçekleştiğini kanıtlamışlardır.

³³¹ Orhan Karaca, "Türkiye’de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?", **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2004/7**, Nisan 2004, s.2-3

³³² İbrahim Arısoy ve Rahmi Yamak, "Türkiye’de Bölgesel Yakınsama Üzerine Ekonometrik Bir Yaklaşım", iletisim.atauni.edu.tr/eisemp/html/tammetinler/199.pdf (11.07.2009), s.1

Barro ve Sala-i Martin (1992b), Shioji (1993) sırasıyla 1980-1988 ve 1960-1993 dönemlerinde Japonya'da yakınsama bulgusuna ulaşmışlardır.

Siriopoulos ve Asteriou (1998), Yunanistan'da bölgeler arasında yakınsamanın olmadığı sonucuna varmıştır. Sachs, Bajpai ve Ramiah (2002), Hindistan'da eyaletler arasında yakınsama bulamamıştır. Dobson ve Ramlogan (2002), Güney Amerika ülkeleri arasında yakınsama olmadığı bulgusunu elde etmiştir. Lyberaki (1996) Yunanistan ekonomisi için yapmış olduğu çalışmada yakınsama hipotezinin söz konusu olmadığını, hatta ıraksama hipotezinin geçerli olduğunu ifade ederken, Arena, Button ve Lall (2000) ise İngiltere ekonomisi için yapmış oldukları çalışmada özellikle son yirmi yılda şartlı yakınlaşma hipotezinin geçerli olduğu yönünde bulgulara rastlamışlardır.

Coulombe ve Lee (1993) 1961-1991 dönemi Kanada, Cashin (1995) 1981-1991 dönemi Avustralya, Fuente ve Vives (1995) 1981-1990 dönemi İspanya, Bergström (1998) 1945-1990 dönemi İsveç, Fuente (1998) 1955-1993 dönemi İspanya, Terrasi (1999) 1953-1993 dönemi İtalya, Kangasharju (1998) 1934-1993 dönemi Finlandiya için gerçekleştirdikleri analizlerde yakınsama bulgusuna ulaşmışlardır. Bunun yanında, Asterious (1998) 1971-1996 dönemi Yunanistan, Yudong ve Weeks (2000) 1953-1997 dönemi Çin, Bishop, Formby ve Thistle (1994) 1969-1979 dönemi ABD için gerçekleştirdikleri analizlerde yakınsama bulgusuna ulaşamamışlardır. Bu çalışmalarda ampirik analizlerden elde edilen sonuçlar seçilen dönem ve göstergelere bağlılık göstermektedir.

Avrupa Birliği'nde, yakınsama konusuna ilginin bütünleşme genişledikçe ve derinleştikçe arttığı görülmektedir. Birlik içinde, AB'ye üye ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını azaltmak kadar üye ülkeler içindeki gelişme farklılıklarının azaltmak öncelikli politika uygulama alanlarından biridir. Sala-i Martin (1998), AB'de 104 bölgeyi 1978-1992 yılları arası için analiz etmiş ve 1950-1990 arasındaki daha uzun dönemli çalışmasına kıyasla daha yavaş bir yakınsama hızıyla karşılaşmıştır. Bernard ve Durlauf (1995), 1900-1987 döneminde 15 AB ülkesi için gerçekleştirdiği analizinde ülkeler arasında yavaş bir mutlak yakınsama belirlemiştir. Barro ve Sala-i

Martin (1992) de, 1960-1985 döneminde 20 AB ülkesi arasında mutlak ve koşullu yakınsamanın varlığını işaret etmiştir. Arbia, Basile ve Piras (2004) 1951-2000 döneminde İtalya'da il düzeyinde, Marchante ve Ortega (2004) 1980-2001 döneminde ve Villaverde (2006) ise 1985-2002 döneminde İspanya'da bölgeler arasında yapılan analizler sonucunda yakınsama bulgusuna ulaşılmıştır. Tablo 15'de dünyada gerçekleştirilen yakınsama analizi çalışmaları sunulmaktadır.

Tablo 15: Yakınsama Hipotezini Test Eden Çalışmalar ve Sonuçları

Çalışma	Ülke-Bölge	Sonuç
Barro (1994)	ABD-Eyalet	Yakınsama
Barro (1997)	100 Ülke	Yakınsama
Barro ve Sala-i Martin(1991)	OECD Ülkeleri	Yakınsama
Barro ve Sala-i Martin(1992a)	ABD-Eyalet	Yakınsama
Barro ve Sala-i Martin(1992b)	Japonya-İl	Yakınsama
Barro ve Sala-i Martin(1995)	Avrupa-Bölge	Yakınsama
Mankiw, Romer ve Weil (1992)	121 Ülke	Iraksama
Coulombe ve Lee (1993)	Kanada	Yakınsama
Pagano (1993)	AB Ülkeleri	Iraksama
Shioji (1993)	Japonya	Yakınsama
Bishop, Formby ve Thistle (1994)	ABD	Iraksama
Mauro ve Podrecca (1994)	İtalya-Bölge	Iraksama
Bernard ve Durlf (1995)	OECD Ülkeleri	Iraksama
Cashin (1995)	Avustralya	Yakınsama
Fuente ve Vives (1995)	İspanya	Yakınsama
Giertz ve Mertha (1996)	ABD-Eyalet	Yakınsama
Lyberaki (1996)	Yunanistan	Iraksama
Asteriou ve Sırıopoulos (1998)	Yunanistan	Iraksama
Bergström (1998)	İsveç- Bölge	Yakınsama
Kangasharju (1998)	Finlandiya-Bölge	Yakınsama
Persson (1999)	ABD-Eyalet	Yakınsama
Arena, Button ve Lall (2000)	İngiltere	Yakınsama
Yudong ve Weeks (2000)	Çin	Iraksama
Dobson ve Ramlogan (2002)	Güney Amerika Ülkeleri	Yakınsama
Arbia,Basile ve Piras(2004)	İtalya-İl	Iraksama
Kök ve Deliktaş (2004)	47 Ülke	Yakınsama
Marchante ve Ortega	İspanya-Bölge	Yakınsama
Villaverde (2006)	İspanya-Bölge	Yakınsama

Tablo 15'de yakınsama hipotezi ülke grupları, bölgeler ve eyaletler bazında incelenmiştir. Mevcut ampirik çalışmaların bulguları incelendiğinde söz konusu hipotezin geçerliliği konusunda tam bir görüş birliğinin sağlanamadığı görülmüştür.

Çalışmaların büyük bir kısmı hipotezi desteklerken diğer bir kısımda hipotezi reddetmektedir.

Yakınsama hipotezini Türkiye’de iller ve bölgeler için araştıran çalışmalar da bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar aşağıda Tablo 16’da sunulmaktadır. Filiztekin (1998), iller bazında 1975-1995 dönemi için yaptığı araştırmada sadece koşullu β -yakınsama bulgusuna ulaşabilmiş, mutlak β -yakınsamanın olmadığı sonucuna varmıştır. Berber, Yamak ve Artan (2000), yakınsama hipotezini 7 coğrafi bölge bazında 1975-1997 dönemi verileriyle test etmiş ve yakınsamanın olmadığı hatta uzaklaşmanın söz konusu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Erk, Ateş ve Direkçi (2000), iller ve 7 coğrafi bölge bazında 1979-1997 dönemi için yaptıkları araştırmada yakınsama bulgusuna ulaşamamıştır. Gezici ve Hewings (2004), illere ve 16 fonksiyonel bölgeye ait 1980-1997 dönemi verilerini kullanmış ve yakınsamanın olmadığını tespit etmiştir. Altınbaş, Doğruel ve Güneş (2002), 1987-1998 döneminde iller arasında bir yakınsama olmadığını, tersine gelir farklılıklarının arttığını bulmuştur. Doğruel ve Doğruel (2003), 1987-1999 döneminde iller arasında yakınsama olmadığı sonucuna varmıştır.

Sağbaş (2002), 1986- 1997 dönemi için yaptığı çalışmada 67 ilin verilerini kullanarak kamu harcamalarının yakınsama üzerine etkisi olmadığını tespit etmiştir. Karaca (2004), 1975- 2000 dönemi verileriyle iller arasındaki gelir farklılıklarında azalma değil artış bulgusuna ulaşmıştır. Tansel ve Güngör (1997), 1975-1995 dönemi iller arası yakınsama olgusunu Barro ve Martin (1992), Mankiw, Romer ve Weil (1992) ve Islam (1995)’in çalışmalarından yola çıkarak Türkiye için analiz eden ampirik çalışmalarında iller arasında mutlak ve koşullu yakınsama olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Saraçoğlu ve Kırdar (2006), 1975-2000 döneminde iller arası yakınsama olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yiğidim ve Demir (2004), 1987-2001 dönemi için il bazında gerçekleştirdikleri çalışmada Türkiye’de iller itibarıyla kişi başına düşen gelir düzeylerinde az da olsa bir mutlak yakınsamanın söz konusu olduğunu tespit etmişlerdir. Yıldırım (2005) çalışmasında, 1990-2001 dönemlerinde β yakınsama ve

Coğrafi Ağırlıklandırılmış Regresyon analizi aracılığıyla test etmiş ve uygulanan bölgesel politikaların yakınsama üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tablo 16: Türkiye’deki Yakınsama Hipotezini Test Eden Çalışmalar ve Sonuçları

Çalışma	Ülke-Bölge	Sonuç
Filiztekin (1998)	Türkiye	Iraksama
Filiztekin (2004)	Türkiye	Yakınsama
Tansel ve Güngör (1998)	Türkiye-İl	Yakınsama
Ateş, Erk ve Direkçi (2000)	Türkiye-İl ve Bölge	Iraksama
Berber, Yamak ve Artan (2000)	Türkiye-Bölge	Iraksama
Altınbaş, Doğruel ve Güneş (2002)	Türkiye-İl	Iraksama
Sağbaş (2002)	Türkiye-İl	Iraksama
Doğruel ve Doğruel (2003)	Türkiye-İl	Iraksama
Gezici ve Hewings (2004)	Türkiye-İl ve 16 Fonksiyonel Bölge	Iraksama
Karaca (2004)	Türkiye-İl	Yakınsama
Yiğidim ve Demir (2004)	Türkiye-İl	Yakınsama
Eşiyok (2005)	Türkiye-İl	Iraksama
Yıldırım(2005)	Türkiye-İl	Yakınsama
Kırdar ve Saraçoğlu (2006)	Türkiye-İl	Iraksama
Önder, Deliktaş ve Karadağ (2006)	Türkiye-NUTS-2	Yakınsama
Yamanoğlu (2008)	Türkiye-İl	Yakınsama

Tablo 16’da yakınsama hipotezi Türkiye’de bölgeler ve iller bazında incelenmiştir. Mevcut ampirik çalışmaların bulguları incelendiğinde söz konusu hipotezin geçerliliği konusunda tam bir görüş birliğinin sağlanamadığı görülmüştür. Çalışmaların bir kısmı hipotezi desteklerken diğer bir kısmı ise hipotezi reddetmektedir.

3. Veri ve Metodoloji

Çalışmada coğrafi bölgeler arası yakınsama değil iller arası yakınsama incelenmiştir. Coğrafi bölgeler kişi başına gelir açısından homojen değildir ve coğrafi bölgeler arası yakınsama analizi ülkenin çok genel bir sonucunu verecektir. Bu nedenle yakınsamayı daha yakından inceleyebilmek için, veri temin edilebilir en küçük ekonomik birimler olan iller arasında yakınsama incelenmiştir³³³.

Çalışmada iller arasındaki gelir farklılıklarının azalıp azalmadığı, 1975-2001 dönemine ilişkin 67 ile ait kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (KBGSYİH) verileri kullanılarak araştırılmıştır. 1975-1986 dönemine ait reel kişi başına GSYİH verileri Karaca(2004)’nın çalışmasından, 1987-2001 dönemine ait kişi başına GSYİH

³³³ İsa Sağbaş, “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Yakınsama Üzerindeki Etkisi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2002, s.143

verileri ise TÜİK Bölgesel İstatistikler veri tabanından elde edilmiş olup Tüketici Fiyatları Endeksi kullanılarak reel hale getirilmiş ve logaritması alınarak ilgili testlerde kullanılmıştır. Çalışmanın veri setini LFKBGSYİH: Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın Değişim Hızı ve KOY: Kalkınmada Öncelikli Yörelere (Gelişmiş İller:0, Gelişmemiş İller:1) değişkenleri oluşturmuştur.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) yayınladığı İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması'na göre halen 81 il bulunmasına rağmen 1990 sonrasında ortaya çıkan yeni illerin KBGSYİH serileri, ayrıldıkları illerin KBGSYİH serilerine dahil edilerek araştırma 67 il düzeyinde gerçekleştirilmiştir. TÜİK iller itibarıyla GSYİH verilerini yayımlamaya son verdiği için ulaşılabilen en son yıl 2001 yılıdır. Bu nedenle 1990 yılında il olan Aksaray'ın bu yıldan sonraki verileri Niğde, Bayburt'un Gümüşhane, Karaman'ın Konya, Kırıkkale'nin Ankara, 1991 yılında il olan Batman ve Şırnak'ın verileri Siirt, 1992 yılında il olan Bartın'ın verileri Zonguldak, 1993 yılında il olan Ardahan ve Iğdır'ın verileri Kars, 1996 yılında il olan Yalova'nın verileri İstanbul, Karabük'ün verileri Zonguldak, Kilis'in verileri Gaziantep, 1997 yılında il olan Osmaniye'nin verileri Adana, 2000 yılında il olan Düzce'nin verileri ise Bolu ile birleştirilmiştir.

β - yakınsama ülkelerin başlangıç gelir düzeyleri ile takip eden yıllara ait büyüme oranları arasındaki negatif bir ilişkiyi ifade etmektedir. Bu tür yakınsama, regresyon analizinde β katsayısının işareti ile belirlenmektedir. Yatay-kesit çalışmalarda β katsayısının işaretinin negatif olması yakınsama olduğunu ifade etmektedir. β - yakınsama yatay kesit, zaman serisi ve panel verilere uygulanabilmektedir. Ancak, yatay-kesit veriye dayalı yakınsama çalışmaları heterojenliği göz ardı etmesi sebebiyle sapmalı sonuçlar doğurabilmektedir³³⁴.

Panel veri birden çok kesite ait zaman serilerinin bir arada bulunduğu veri setidir. Panel veri setleri, her bir kesit için eşit uzunlukta zaman serisi içermeleri durumunda dengeli panel; zaman serisi uzunluklarının kesitten kesite farklılık

³³⁴ Nazrul Islam, a.g.m., s.314

göstermesi durumunda dengesiz panel olarak adlandırılmaktadır³³⁵. Ekonometrik analizde panel veri kullanımının diğer veri türlerine göre bazı avantajları bulunmaktadır. İlk olarak, panel veri setleri, kapsadığı kesitlerin heterojen olduğu bilgisini içinde barındırmakta böylece veri seti heterojenliğe karşı kontrol edilmektedir. İkinci olarak, panel veri analizi, zaman serisi ve kesit veri analizlerine göre daha çok değişkenlik arz ettiği için, bu verilerde çoklu bağlantı sorunu daha az olmaktadır. Gözlem sayısının görece daha fazla olması sayesinde, panel verilerle tahmin edilen modellerde serbestlik derecesi daha yüksek olmaktadır. Son olarak, panel veriler, örneğin bir dönem uygulanan ekonomi politikalarının etkilerinin değerlendirilmesi gibi analizlerde değişim dinamiklerini daha iyi yansıtmaktadır³³⁶. İllerin heterojen bir yapı taşıyabilecekleri varsayımı ile bu çalışmada panel veri analizi tercih edilmiştir.

Panel veri modelinin tahmininde sabit etkiler ve rassal etkiler olmak üzere iki yaklaşım vardır. Sabit etkiler modeli; eğitim katsayılarının değişmediği sabit katsayıların ise sadece kesit verileri arasında, sadece zaman verileri arasında ya da her iki veri için değişme gösterdiği modellerdir. Sabit ile kastedilen sabit terimin zamana bağlı olarak değişmemesidir. Ancak, kesitler arasında farklılık göstermektedir. Rassal etkiler modelinde ise, kesitlere veya zamana ve kesitlere bağlı olarak meydana gelen değişiklikler modele hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edilmektedir. Böylece sabit etkili modellerde karşılaşılan serbestlik derecesi kaybı önlenmiş olur³³⁷.

Panel veriler kullanılarak gerçekleştirilecek olan ekonometrik ölçümlerde sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi kullanılacağına dair karar verilirken çeşitli testler uygulanabilmektedir. Kullanılan en genel yöntem

³³⁵ S.Serpil Atalay, “Yeni Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Reel Yakınsama”, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Tezi**, Ankara, Şubat 2007, s.45-46

³³⁶ Badi H. Baltagi, **Econometric Analysis of Panel Data**, Third Edition, John Wiley & Sons Ltd., England, 2005, s.5-9

³³⁷ Mustafa Yılmaz, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s.101-105

Hausman Model Belirleme Testidir³³⁸. Hausman Testi istatistiği ise “Rassal Etkiler Tahmincisi Doğrudur” sıfır hipotezi altında serbestlik dereceli ki-kare dağılımı göstermekte ve gerçekleşmesi durumunda rassal etkiler modelinin hata terimleri bileşenlerinin bağımsız değişkenler ile ilişkili olmadığı kararı verilebilecektir. Bu durumda sabit etkiler modeli tercih edilecektir³³⁹.

Barro ve Sala-i Martin’in temel β -yakınsama modeli, aşağıdaki regresyon denklemi kullanılarak hesaplanmaktadır:

$$1/T \log (y_{i,t} / y_{i,t-T}) = \beta - (1 - e^{-\beta T} / T) \log (y_{i,t-T}) + u_i \quad (1)$$

T: zaman aralığını,

$y_{i,t-T}$: i ülkesinde başlangıç yılındaki kişi başına reel geliri,

$y_{i,t}$: i ülkesinde t yılındaki kişi başına reel geliri,

β : yakınsama değerini göstermektedir.

Modele göre, pozitif β ($\beta > 0$) değerleri, yakınsamanın olduğunu gösterirken negatif β ($\beta < 0$) değerleri ise yakınsamanın söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Yukarıdaki denklemde β katsayısı iki şekilde elde edilebilmektedir: Birincisi, denklemin doğrusal en küçük kareler (EKK) yöntemi kullanılarak çözülmesi ve β katsayısının $b = (1 - e^{-\beta T} / T)$ formülü ile hesaplanmasıdır. İkincisi ise denklemin doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemiyle çözülmesi ve β katsayısının direkt olarak elde edilmesidir.

(1) numaralı denklem ile elde edilen β katsayısı koşulsuz (mutlak) yakınsamayı göstermektedir. Mutlak yakınsama bölgeler arasındaki yapısal farklılıkları dikkate almamaktadır. Bu yapısal farklılıkların da dikkate alındığı yakınsama ölçüsü koşullu yakınsamadır. Koşullu yakınsamanın ölçülmesinde bölgesel kukla değişkenler veya büyümeyi etkileyebilecek değişkenler modele eklenmektedir. Bu amaçla aşağıdaki denklemler kullanılmaktadır:

$$1/T \log (y_{i,t} / y_{i,t-T}) = \beta - (1 - e^{-\beta T} / T) \log (y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + u_i \quad (2)$$

³³⁸ William H. Greene, **Econometric Analysis**, Fifth Edition, Prentice Hall International, New Jersey, 2003, s.301

³³⁹ M. Vedat Pazarlıoğlu ve Özlem Kiren Gürler, “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”, **Finans Politik&Ekonomik Yorumlar**, Sayı:44, No:508, 2007, s.39

$$1/T \log (y_{i,t} / y_{i,t-T}) = \alpha - (1 - e^{-\beta T} / T) \log (y_{i,t-T}) + cD_{i,t} + dR_{i,t} + u_i \quad (3)$$

(2) ve (3) numaralı denklemlerde yer alan $D_{i,t}$; iller arasındaki yapısal farklılıkları kontrol etmek için oluşturulmuş bölgesel kukla değişken iken $R_{i,t}$ ise; büyümeyi etkileyebilecek değişkendir³⁴⁰.

Yapılan bazı panel veri analizlerinde Barro ve Sala-i-Martin'in kullandığı eşitlikten ziyade bağımlı değişkenle bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin yer aldığı modellerin olduğu görülmektedir. Bu çalışmada koşulsuz yakınsama modeli aşağıdaki gibi ifade edilerek ekonometrik olarak tahminleme yapılabilmektedir.

$$\ln y_{it} = e^{-\lambda\tau} \ln y_{it-1} + (1 - e^{-\lambda\tau}) \ln y_{it}^* + u_{it} \quad (4)$$

veya

$$\ln y_{it} = \alpha_i + \beta \ln y_{it-1} + u_{it} \quad (5)$$

Burada y_{it} i'nci ünitenin t yılındaki başlangıç durumunu (gelir, nüfus vs.) ve y_{it-1} ilgili değişkenin gecikmeli değerini, y_{it}^* , y_{it} 'nin durağan durum değerini göstermektedir. u_{it} ise hata terimidir³⁴¹.

Koşullu yakınsama modeli de aşağıdaki gibi ifade edilerek ekonometrik olarak tahminleme yapılabilmektedir:

$$\ln y_{it} = \alpha_i + \beta \ln y_{it-1} + \gamma D_{it} + u_i \quad (6)$$

Burada y_{it} i'nci ünitenin t yılındaki başlangıç durumunu (gelir, nüfus vs.), y_{it-1} ilgili değişkenin gecikmeli değerini, y_{it}^* , y_{it} 'nin durağan durum değerini, D_{it} ise bölgesel kukla değişkeninin göstermektedir. u_{it} ise hata terimidir.

4. Model Sonuçları

Çalışmada Türkiye'nin 67 ili arasında ve KÖY düzeyinde de gelirler açısından yakınsamanın olup olmadığını araştırmak için kurulan hipotezlerin ilkinde göre; kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) iller düzeyinde birbirine

³⁴⁰ Robert J. Barro, Xavier Sala-i-Martin, a.g.m., s.237

³⁴¹ Ertuğrul Deliktaş ve diğerleri, "Türkiye'de Kentlerin Büyümesi ve Büyümenin Belirleyicileri", **Tubitak Projesi**, Proje no: SOBAG-106K283, 2009, s.16

yakınsamaktadır. İkincisine göre ise; kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) KOY'ler düzeyinde de birbirine yakınsamaktadır. Yukarıda veri ve metodoloji kısmında belirtilen hipotezleri sınamaya yönelik yakınsama modelleri şu şekilde tanımlanmıştır;

$$LFKBGSYIH = \alpha + \beta LNKBGSYIH(-1) + u_t$$

Koşullu yakınsama modeli ise şu şekilde tanımlanmıştır;

$$LFKBGSYIH = \alpha + \beta LNKBGSYIH(-1) + \gamma KOY + u_t$$

Çalışmada koşulsuz ve koşullu yakınsama olarak iki tür bulguya ulaşılmıştır. Ele alınan dönemde iller arasındaki gelir farklılıklarında azalış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

a. Koşulsuz Yakınsama Sonuçları

Türkiye’de 1975-2001 döneminde iller düzeyinde koşulsuz yakınsama analiz edilmiştir. Logaritmik düzeyde iller itibariyle kişi başına gayri safi yurt içi hasıla serileri panel veri forma dönüştürülmüş ve mevcut kişi başına gayri safi yurt içi hasılanın değişim hızı, bir önceki dönemin kişi başına gayri safi yurt içi hasıla ile regres edilmiştir. Çalışmada yatay kesit rassal etki ve zaman boyutunda ise sabit etki kullanılmıştır. Model kullanılarak yapılan tahminleme Tablo17’de verilmiştir.

Tablo 17: Koşulsuz Yakınsama Sonuçları (Bağımlı Değişken LFKBGSYIH 1975-2001)

Sabit	0.2016 (0.06984)*
LNKBGSYIH(-1)	-0.0137 (0.00504)*
Olasılık (LNKBGSYIH(-1))	0.0067
Durbin Watson	2.3058
R ²	0.1958
F-İstatistik	16.0611
Olasılık (F-istatistik)	0.0000
Gözlem Sayısı	1742
Yatay Kesitte Random Etki Ki-Kare İstatistiği (Hausman Testi)	125.1219
Olasılık (Ki-Kare İstatistiği)	0.0000

* Parantez içindeki değerler standart hatalardır (se) ve anlamlılık düzeyi (P) %5 olarak alınmaktadır.

$$LFKBGSYIH = 0.2016642706 - 0.01371609198 * LNKBGSYIH(-1) + u_t$$

Araştırmaya konu olan model çerçevesindeki istatistiki ve ekonometrik bulgular verilen tabloda görüldüğü gibi anlamlı bulunmuştur. Koşulsuz yakınlığın varlığından bahsedebilmek için, LFKBGSYİH ile LNKBGSYİH(-1) arasında negatif bir ilişkinin ve β katsayısının istatistiki açıdan anlamlı olması gerekir. İlgili değişkenler arasında bu amaçların sağlandığı gözlenmektedir. Bu sonuçlar yukarıda belirtilen ilk hipotezi doğrular niteliktedir. İller düzeyinde kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıladaki %1 birimlik artış iller düzeyindeki fert başına düşen gayri safi yurt içi hasıladaki değişme hızını % 0.013 birim azaltmaktadır. Bu sonuç 1975-2001 dönemi içinde kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla iller düzeyinde % 0.013 oranında birbirine yakınsadığını göstermektedir.

b. Koşullu Yakınsama Sonuçları

Türkiye’de 1975-2001 döneminde iller düzeyinde koşullu yakınsama analiz edilmiştir. Logaritmik düzeyde iller itibariyle kişi başına gayri safi yurt içi hasıla serileri panel veri forma dönüştürülmüş ve mevcut kişi başına gayri safi yurt içi hasılanın değişim hızı, bir önceki dönemin kişi başına gayri safi yurt içi hasıla ve KOY kukla değişkeni ile regres edilmiştir. Çalışmada yatay kesit rassal etki ve zaman boyutunda ise sabit etki kullanılmıştır. Model kullanılarak yapılan tahminleme Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18: Koşullu Yakınsama Sonuçları (Bağımlı Değişken LFKBGSYİH 1975-2001)

Sabit	0.3863 (0.095815)*
LFKBGSYİH(-1)	- 0.0263 (0.006745)*
Olasılık (LFKBGSYİH(-1))	0.0001
KOY	- 0.0189 (0.006736)*
Olasılık (KOY)	0.0049
Durbin Watson	2.2869
R ²	0.1993
F-İstatistik	15.8077
Olasılık (F-istatistik)	0.0000
Gözlem Sayısı	1742
Yatay Kesitte Random Etki Ki-Kare İstatistiği (Hausman Testi)	118.0673
Olasılık (Ki-Kare İstatistiği)	0.0000

* Parantez içindeki değerler standart hatalardır (se) ve anlamlılık düzeyi (P) %5 olarak alınmaktadır.

$$\text{LFKBGSYIH} = 0.3863940755 - 0.02631707651 * \text{LNKKBGSYIH}(-1) - 0.01897758002 * \text{KOY} + u_t$$

Araştırmaya konu olan model çerçevesindeki istatistiki ve ekonometrik bulgular verilen tabloda görüldüğü gibi anlamlı bulunmuştur. Koşullu yaklaşmanın varlığından bahsedebilmek için, LFKBGSYIH ile LNKKBGSYIH(-1) ve KOY arasında negatif bir ilişkinin ve β ile γ katsayılarının istatistiki açıdan anlamlı olması gerekir. İlgili değişkenler arasında bu amaçların sağlandığı gözlenmektedir.

Çalışmanın sonuçları ikinci hipotez açısından değerlendirildiğinde KÖY'leri temsil eden kukla değişken katsayısının işaretinin negatif ve anlamlı olması dönem içinde KÖY'lerdeki kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla değerlerinin dönem içinde birbirine yakınsadığını yani ortalamadaki farkın azaldığını ifade etmektedir. 1975-2001 dönemi içinde kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla KÖY'ler düzeyinde %0.018 oranında birbirine yakınsamaktadır.

Türkiye ekonomisi için değişik yöntemler kullanılarak bölgesel düzeyde yakınsamanın olup olmadığının tespitine yönelik yapılan çalışmalar farklı sonuçlar vermiştir. Bu durum örneklem döneminin farklılığından kaynaklanabileceği gibi kullanılan analiz yönteminden de kaynaklanabilir. Ülkemizde gerçekleştirilen çalışmaların büyük bir çoğunluğu, ülkeler veya bölgeler arasında yakınsamanın olacağını iddia eden Neo-Klasik Büyüme Teorisi öngörüsünün aksine bölgeler veya iller arasında görece olarak yavaş bir yakınsama hatta ıraksama olduğunu işaret etmektedir.

Bu sonuç doğrultusunda yakınsama hipotezinden ve bu hipotezin test edilmesi için geliştirilen β -yakınsama ölçütünden yararlanılarak yapılan araştırmada, ele alınan dönemde iller arasındaki gelir farklılıklarında düşük bir azalma olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bölgesel politikaların etkinliği, yakınsamanın varlığı ile yakından ilişkilidir. Bu doğrultuda yapılan yakınsama analizi sonucunda elde edilen koşulsuz ve koşullu yakınsama değerleri literatürde adı geçen ve iller arasında

yakınsamanın geçerli olduğunu vurgulayan çalışmaların ancak bir kısmıyla paralellik göstermektedir.

SONUÇ

Toplumlarda ekonomik büyüme ile birlikte eğitim, sağlık, beslenme hizmetlerinin yaygınlaşması ve iyileştirilmesi, mevcut üretim faktörlerinin miktar ve kalitesinin artması, toplumun temel gereksinimlerini karşılayabilecek bir düzeye ulaşması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi, sosyo-kültürel dokunun geliştirilmesi ve sektörler arası ilişkilerin geliştirilmesi ile kalkınma gerçekleşir. Ekonomik büyüme ve kalkınma ülkelerin en temel amacıdır. Bunu gerçekleştirmek için mevcut kaynak ve olanakların en verimli şekilde kullanılması gerekmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler coğrafik, ekonomik, sosyal ve kültürel alanda bölgesel dengesizlikler yaşamaktadır. Bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkmasıyla II. Dünya Savaşı sonrasında bölgesel kalkınma kavramı daha çok önem kazanarak ekonomi literatürüne girmiştir. Bölgesel kalkınma ile iktisadi ve sosyal kalkınma sorunu mekansal bir boyut kazanmıştır. Bölgesel kalkınmada ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşim halinde olması, bölgenin yapısını dikkate alması, katılımcılık ve sürdürülebilirliği sağlaması, bölgenin sahip olduğu ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesi amaçlanmıştır.

Küreselleşme süreci, yerel ve bölgesel kalkınmanın önemini arttırmıştır. Küreselleşme ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda son dönemlerde yaşanan hızlı bir bütünleşmeyi ifade etmektedir. Uluslar, toplumlar ve yerel gruplar arasında karşılıklı ilişki ve etkileşimin artması, derinleşmesi ve hızlanması ile ilgili tüm olguları kapsamaktadır. Küreselleşmenin ortaya çıkmasında ekonomik, siyasal ve teknolojik faktörler etkili olmaktadır. 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyon ve dış piyasalara açılma ihtiyacı, iletişim teknolojisinde yaşanan etkinlik ve hızlilik, ulaştırma teknolojisinde meydana gelen hızlilik, üretim teknolojilerinde meydana gelen bilgi ve sermaye yoğun yeni üretim biçimleri küreselleşme sürecini ortaya çıkarmaktadır.

İletişim ve ulaştırma teknolojilerinde yaşanan gelişmeler küreselleşmenin hem neden hem de sonucu olmuştur. Bilgi ve teknolojiye olan ihtiyaç yenilikleri

doğurarak ekonomik ve sosyal alanlarda toplumsal bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşüm sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiştir. Bu süreçte bilgi üretimi, iletişim teknolojileri, elektronik ticaret, bilgi sermayesi ve nitelikli insan faktörü önem kazanarak ulusal ve bölgesel kalkınma anlayışında gelişmeler yaşanmıştır. Ulus devletin gücünün azalarak bölgeler, yerel birimler ve kentler önem kazanmıştır. Bu birimlerin insan sermayesi, eğitim, yenilik olgularını ve gerçekleşen değişimlere adapte olabilme potansiyellerini geliştirerek ülkenin kalkınması ve rekabet gücüne katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde küreselleşmenin tanımı, geçirdiği tarihi gelişim ve ortaya çıkmasında rol oynayan faktörler açıklanmıştır. Küreselleşme ile ortaya çıkan köklü yapısal değişimde sanayi toplumdan bilgi toplumuna dönüşümün aşamaları, bilgi toplumunun özellikleri incelenmiştir. Küreselleşme ile teknolojinin gelişmesi, ulaşım, iletişim ve bilişim sektörlerinde ilerlemeler yaşanmış ve sanayi toplumu yerini bilgi toplumuna bırakmıştır. Küreselleşme ve bilgi toplumu kavramlarının gündeme gelmesiyle gerçekleşen hızlı teknolojik gelişmeler, artan bilgi birikimi ve yenilikler bölge ve bölgesel kalkınma politikalarının önemini arttırmıştır. İkinci kısımda ise bölgesel kalkınma ile geleneksel ve küresel anlayışa göre bölge kavramı tanımlanarak bölgesel planlama çerçevesinde ekonomik yapılarına, plan çeşitlerine ve ekonomik gelişme düzeylerine göre bölgeler açıklanmıştır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun her ülkede bölgeler arasında da ekonomik ve sosyal yönden farklılıklar vardır. Söz konusu farklılıkları azaltmak amacıyla bölgesel kalkınma politikaları üretilmektedir. Bölgesel kalkınma politikalarının büyüme, istikrar, dengeleme ve eşitleme amaçları, sosyal kârlılık, kalkınma kutbu, halkın katılımı, nüfusun rasyonel dağılımı ve geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınması ilkelerinden oluşan politika ilkeleri ve emredici, bilgi verici, uyarıcı ve yönlendirici, sentezci politika araçları ele alınarak bölgesel kalkınma anlayışındaki değişime yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde bölgesel kalkınmaya yönelik geleneksel ve yeni yaklaşımlar ortaya konmaktadır. Bölgesel kalkınmaya yönelik eski yaklaşımlar çerçevesinde, Alan Kullanımı İle İlgili Modeller, Keynesyen Bölgesel Büyüme

Modelleri, Harrod-Domar Bölgesel Büyüme Modeli, Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modeli, Kutuplaşmış Bölgesel Kalkınma Modeli, Dengeli Kalkınma Modelleri, Dengesiz Kalkınma Modelleri, Yığılma Ekonomileri ve Doğrusal/Aşamalı Kalkınma Teorileri açıklanmaktadır. Geleneksel bölgesel kalkınma politika anlayışının hakim olduğu 1950'li ve 1960'lı yıllarda Keynesyen yaklaşımlar benimsenmiş olup, bölgesel kalkınma politikalarında uygulanan başlıca yöntem planlamadır. Küreselleşme süreciyle birlikte ulus-devletin güç kaybı, bölgesel kalkınma yaklaşımında ülke ya da bölgenin gelişmişlik sürecinde bölgelerin içsel dinamikleri, potansiyelleri, kapasiteleri, kendine özgü koşulları, ekonomik, sosyal ve mekansal yapıları göz ardı edilerek tüm bölgeler için standart programlar uygulanması ile 1970'li yılların sonlarında geleneksel bölgesel kalkınma yaklaşımı önemini yitirmeye başlamıştır. Bu durum bölgesel politikalarda yeni bir anlayış arayışına yol açmış olup bölgesel kalkınmaya yönelik yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu çerçevede, Ürün Yaşam Döngüsü Modeli, Entegre Bölgesel Gelişme Modeli, Sanayi Kümeleri ve Esnek Uzmanlaşma, Porter Modeli, İçsel Bölgesel Büyüme Modelleri, Yenilikçi Ortam Yaklaşımı, Girişimcilik ve Bölgesel Gelişme, Öğrenen Bölgeler ve Bölgesel Gelişme ve Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı üzerinde durulmaktadır. Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımları ile bölgelerin yerel dinamiklerini ön plana çıkararak, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklarla bölgelerin ulusal ve uluslar arası düzeyde rekabet edebileceğini düşünen, insan sermayesine önem veren, bilgi üretimini ve yeniliğin yayılmasını teşvik eden, teknolojik yeniliklere açık ve takip edebilen, KOBİ'lerin esas alındığı, sürdürülebilirlik, katılımcılık ve bütün, mekansal sürekliliğin geri planda olduğu küreselleşme sürecinde oluşan yeni bir bölgesel kalkınma anlayışının benimsendiği görülmektedir.

1970'li yıllardan sonra, merkezi hükümetlerin aktif bölgesel kalkınma politikalarını terk edişi, geleneksel bölgesel ve ekonomik kalkınma anlayışının değişimini beraberinde getirmiştir. Yeni anlayışla birlikte, kalkınmada yerel ekonomik birimlerin belirleyici rolünün ön plana geçtiği ve politikaların belirlenmesinde yerel ve bölgesel otoritenin rolünün giderek artmakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, kalkınma şekli aşağıdan-yukarıya doğru biçimde olmaktadır. Girişimcilik ve KOBİ'lerin yeniden keşfi şeklinde biçimlenen bu yeni

bölgesel kalkınma yaklaşımında, teknolojinin büyüme ve kalkınma için itici faktör olduğu düşüncesinin yaygınlaşarak yüksek teknolojik bölgeler ve teknoparklar oluşturmaya yönelik politikaların hızla arttığı görülmektedir. Bu yeni yaklaşım çerçevesinde geliştirilen bölgesel kalkınma politikalarında yerel üstünlüklerde daha ucuz üretim maliyetine dayalı karşılaştırmalı üstünlükten daha nitelikli üretime dayalı rekabetçi üstünlüğe geçiş yaşanmaktadır. Yeni bölgesel politikalar ile bölgesel kurumların önem kazanması, merkeze bağlı bürokratik kurumlar yerine yarı özerk kurumların oluşturulmasını gündeme getirmiştir. Ülkelerin yönetim yapılarına göre farklılaşan kurumlar temelde, bölgesel düzeyde örgütlenmeyi esas almaktadır. Bunların arasında en önemlisi olan Bölgesel Kalkınma Ajansı, bölgedeki aktörler arasında koordinasyon kuran ve bölgedeki kaynakların dağılımını sağlayan bir kurum olarak ön plana çıkmaktadır. Tüm bu unsurlar değerlendirildiğinde bölgesel kalkınma teorilerinde yaşanan değişimin bölgesel kalkınma politikalarında yansımaları bulunduğunu ifade edilebilir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’de izlenen bölgesel kalkınma politikaları, planlı dönem öncesi ve planlı dönem başlıkları altında ele alınmıştır. Kalkınma planlarının bölge planlamasına yaklaşımında kapsam ve ölçek açısından tutarsızlıklar içermektedir. Türkiye ulusal planın bölgesel hedeflerini gerçekleştirilmede genelde 1960’ların gözde stratejisi büyüme odaklarını ve bu stratejinin uygulama araçlarını benimsemiştir. Altyapı yatırımlarının yoğunlaşması, ekonomik çarpan etkisi büyük sektörlerin/alt sektörlerin desteklenmesi, yerel kaynakların ve girişimcinin harekete geçirilmesi gibi çeşitli uygulama araçlarının ya hepsi bir arada ya da seçmeli olarak kalkınma planlarına girmiştir. Gelişme merkezleri stratejisi uygulanması ise kısmen başarılı olmuştur. Merkez olarak seçilen illerin gelişmesine rağmen çevrelerinde bir hareketlilik görülmemiştir. Bu merkezler, yeterli yığılma ekonomisine sahip olmama, merkezlerde sermayeyi çekecek nitelikte ekonomik, fiziki ve teknik altyapı yetersizliği, üretim verimliliğinin büyük merkezlere göre düşüklüğü gibi nedenlerden ötürü bölgeleri için büyük bir çekim gücüne sahip olamamıştır.

Az gelişmiş bölgelerin, alan ve nüfus olarak önemli bir büyüklüğe sahip oluşu kamunun yoğun müdahalelerine rağmen gelişmişlik farklılıklarının sürmesine neden olmuştur. Ayrıca bu bölgelerde bulunan yerleşim birimlerinin dağınık oluşu kamu kaynaklarının yoğun ve maliyet yönünden etkin bir şekilde kullanımını sınırlandırmıştır. Gerek yerel kalkınma projeleri yoluyla, gerekse kamu ve özel sektör yatırımlarından Kalkınmada Öncelikli Yörelere'in daha çok yararlanması doğrultusunda çeşitli tedbirlerin geliştirildiği ve bu yörelere özel bir öncelik verilmiş olduğu görülmektedir. Tüm plan dönemlerinde KÖY kapsamındaki yerleşmeler arasında, anakentlerin çevresinde yer alan birkaç yerleşme ve GAP bölgesinde oluşan bazı çekim merkezleri dışında büyüme merkezleri yaratılamamıştır. Kalkınmada Öncelikli Yörelere politikası, genellikle bir sanayi teşvik politikası olarak yürütülmüştür. Bu politika çerçevesinde Gaziantep, Bilecik, Kahramanmaraş, Denizli, Çorum, Malatya gibi illerde başarılı sonuçlar alınmıştır. Sanayi hamlesi gerçekleştiren illerde de bunun yalnızca teşvikler nedeniyle gerçekleştiği söylenemez. Bu illerdeki sanayiler, teşviklerin yanında pazar büyüklüğü, işlenecek hammadde varlığı, daha iyi ulaşım olanaklarının verdiği imkanlar ve yerel kurumsal altyapının varlığı nedeniyle kurulmuş ve gelişmiştir.

İkinci kısımda değişen bölgesel kalkınma anlayışı altında homojen bölge sınıflandırması, polarize bölge sınıflandırması, istatistiki bölge birimleri sınıflaması ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere Sınıflaması olarak Türkiye'de plan bölgeler ayrımı gerçekleştirilmiştir. Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amaçlanan İBBS çalışması sonucunda 12 adet NUTS-1 (Düzey-1), 26 adet NUTS-2 (Düzey-2) ve 81 adet NUTS-3 (Düzey-3) bölge birimi oluşturulmuştur. Ayrıca kamu kaynaklarının tahsisi ve özel sektör yatırımlarının yönlendirilmesi konusunda mekansal öncelikleri ortaya koyan Kalkınmada Öncelikli Yörelere uygulamasında ise bugün itibariyle de KÖY sayısı 49 il ve 2 ilçe olarak devam etmektedir.

Yönetişim, bürokrasi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan, mali ve idari açıdan özerk örgütlenmelerdir. Yönetişimin getirdiği araçlardan biri de bölgeselleşme için küresel bir model olarak geliştirilen Bölgesel Kalkınma Ajansları'dır. Bölgesel kalkınma ajansları, merkezi idarenin öncü olduğu ve tavandan tabana doğru gerçekleşen bölgesel kalkınma anlayışı yerine tabandan tavana doğru gerçekleşen ve yerel-bölgesel aktörlerin öncü olduğu yeni bir kalkınma anlayışını benimsemektedir. Türkiye'nin kalkınmasında yeni bir politika aracı olarak görülen bölgesel kalkınma ajanslarının tanımı, amaçları, türleri ve yasal statüleri, idari yapısı, faaliyetleri, finansman kaynakları hakkında bilgiler verilerek ülkemizde yaşanan bölgesel kalkınma ajansları deneyimleri incelenmiştir. BKA'ların en belirgin amacı, bölgelerin potansiyelini ve sorunlarını göz önüne alarak geliştirdikleri politikalarla, bölgedeki ekonomiyi canlandırmak ve bölge halkının gelişmeye katılımını ve gelişmeden yarar sağlamaktır. Bu amaçlar bölgenin potansiyelinin iyi bilinmesi, bölgenin kaynaklarının etkin kullanımı, kamu, özel sektör ve yerel aktörler arasındaki işbirliğinin sağlanması halinde gerçekleşmektedir. BKA'ları bölge plan ve programlarında öngörülen amaçlara ulaşabilmek için sürekli ve yeterli bir finansal kaynağa sahip olmalıdır. Bu kaynakları da ekonomik olarak en verimli alanlarda değerlendirmelidir.

Üçüncü kısımda bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesi ve kalkınmanın sağlanması amacıyla gerçekleştirilen bölgesel kalkınma ve kırsal kalkınma projeleri incelenmiştir. Bunlar Köyceğiz-Dalaman Projesi, Doğu Marmara Planlama Projesi, Zonguldak Projesi, Antalya Projesi, Çukurova Bölgesi Projesi, Keban Projesi, Zonguldak –Karabük-Bartın Bölgesel Gelişme Projesi, Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi, Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Akdeniz Bölgesel Gelişme Projesi ve Kırsal Kalkınma Projeleri'dir.

Çalışmanın son kısmında Neo-Klasik büyüme modelinin bir önermesi olan yakınsama analizi gerçekleştirilmiştir. Model, teknoloji düzeyinin bütün ekonomilerde tamamen aynı olduğu ve değişmediği varsayımı altında, düşük gelirli ekonomiler ile yüksek gelirli ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının

birbirine yakınlaşacağını öngörmektedir. Büyüme hızlarının dışsal teknolojik gelişmelere bağlanmasının sonucu olarak uzun dönemde, ekonomilerin kişi başına sermaye ve gelir seviyeleri birbirlerine yakınlaşacaktır. Çalışmada bu hipotezin test edilmesi için geliştirilen β -yakınsama ölçütünden yararlanılmıştır. β -yakınsama, ekonomilerin kişi başına gelirlerinin büyüme oranları ile başlangıç yılına ait kişi başına gelir düzeyleri arasındaki ilişkinin araştırılmasına dayanmaktadır. Bu ilişki negatif işarete sahipse yakınsama, aksi durumda uzaklaşma söz konusudur.

Yakınsama hipotezinden ve bu hipotezin test edilmesi için geliştirilen β -yakınsama modellerinden (koşulsuz- mutlak yakınsama ve koşullu yakınsama) yararlanılarak gerçekleştirilen uygulama sonucunda, ele alınan 1975-2001 döneminde 67 il ve KÖY olarak seçilen iller arasındaki kişi başına gelir farklılıklarında azalma olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yakınsama oranlarının düşük olmasına rağmen iller arası gelir farklılıklarını azaltması yalnızca uygulanan KÖY politikasının çalışmasıyla sağlandığını söylemek hatalı olacaktır. Çünkü KÖY uygulaması planlı dönemde temel politika aracı olarak benimsenmiş olmasına rağmen, bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltma amacını gerçekleştirmede yeterli olmadığı görülmektedir. 1981 yılına kadar KÖY kapsamındaki iller bir bütün halinde düşünülmüştür. Bu illerin aynı gelişmişlik seviyesinde olmamaları nedeniyle, 1981 yılında birinci ve ikinci dereceden KÖY'ler olarak ikili bir ayırıma tabi tutulmuştur. Bu uygulama 1996 yılında sonlandırılarak kapsamdaki illerin tamamı birinci dereceden KÖY olarak kabul edilmiştir. Ancak, günümüzde KÖY'ler içerisinde illerin tümü aynı olmayıp gelişmişlik seviyesi bakımından görece geri bulunan illere daha fazla yardım ve teşvik uygulanmaktadır. KÖY sayısının yıllar boyunca giderek artış göstermesi ile bu yöreler verilen desteklerden yeterli düzeyde yararlanamamıştır. KÖY sayısının fazlalığı, sınırlı kaynaklarla bu yörelere verilen hizmetlerde gerek sayı, gerek kalite ve süre olarak istenilen seviyeye ulaşılmasında büyük bir engel olmuştur. KÖY sayısının azaltılması ile bu yörelere daha etkin destek verilebilecektir.

Türkiye'de bölgesel politikalar ilk olarak 1960'lı yıllarda kalkınma planlaması çerçevesinde geliştirilmiş ve bu tarihten itibaren tüm kalkınma

planlarında yer almıştır. Ülkemizde planlı dönemin başlangıcından 1970'li yılların sonuna kadar ithal ikameci sanayileşme politikası izlenmiştir. Bu politikalar, özellikle dönemin son yıllarında dışa bağımlılığı arttırmış ve ekonomide döviz ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Bu gelişme ülkemizde ekonomik bunalımın ortaya çıkmasında önemli bir faktör olmuş ve 24 Ocak 1980 İstikrar Kararlarının alınmasına yol açmıştır. 24 Ocak Kararlarının alınmasıyla ulusal kalkınma politikasında yapısal dönüşüm gerçekleşerek ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilmiş olup ihracata ağırlık ve öncelik veren bir sanayileşme modeli benimsenmiştir.

1990'lı yıllar, dünyanın büyük ölçüde tek kutuplu hale geldiği, teknolojik gelişmeler sonucu artık sanayi toplumundan, bilgi toplumuna, ulus devletler dünyasından küreselleşmiş bir dünyaya geçişin yaşandığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Türkiye yaşanan küreselleşme sürecine kayıtsız kalmamış ve dışa açık bir ekonomi haline gelmiştir. Bu döneme kadar uygulanan ulusal kalkınma politikaları bölgesel kalkınmayı etkilemiştir. İlk yedi planda bölgesel dengesizliklere karşı uygulanacak temel politika yaklaşımı belirli merkezlerde yoğunlaşmayı engelleme amaçlı alt merkezlerin geliştirilmesi şeklinde olmuştur. Sekizinci plan ile ekonomik kalkınma ve bölgesel kalkınma sürecinde küreselleşme ve yerel dinamiklerin önemi vurgulanmıştır.

Ekonominin küreselleşmesi ile bölgelere önemli roller yüklemektedir. Bölgeler, uluslararası iş bölümünde daha üretken bir rol alma, yatırım yapma, nitelikli işgücü ve yüksek teknolojiyi kendilerine çekmek üzere birbirleriyle yarışmaktadırlar. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile birlikte, bilişim teknolojisinin yarattığı olanaklar içinde başlayan küreselleşme sürecinde bölgesel kalkınma yaklaşımında değişimler yaşanmıştır. Yeni bölgesel kalkınma anlayışında bölgesel dinamiklerin harekete geçirilmesi için bölgelerin bilgi ve teknoloji alt yapılarının geliştirilmesi, nitelikli insan sermayesi faktörüne önem verilmesi, girişimcilerin ve yenilik üretiminin desteklenmesi ve bölgelerin rekabet gücünün artırılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda bölgesel kalkınma politikaları yalnızca geri kalmış bölgelere yönelik olmayıp aynı zamanda gelişme potansiyeli yüksek bölgelerin bu

potansiyeli en etkin şekilde değerlendirmelerine yönelik olmaktadır. Yeni bölgesel kalkınma anlayışına ile bölgesel kaynakların geliştirilmesi ve değerlendirilmesi için yenilik temelinde bölgesel stratejilerin geliştirilmesi, üniversitelerin yerel ekonominin aktörleriyle bir araya getirilmelerinin sağlanması, verimliliği artırma, kümelenmelerin geliştirilmesi ve kamu-özel kesim ortaklıklarının kurulması gerekmektedir. Bölgesel kalkınma ajansları ekonomik kalkınma ağları kurarak kalkınmaya yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Böylece kamu kurum ve kuruluşları, özel kesim, üniversite ve araştırma kurumları, odalar, dernekler, sendikalar, gönüllü kuruluşlar ve halkın katılımının karşılıklı işbirliğine dayalı olan yerel boyutta organizasyon olma özelliğine sahip olduğu için Türkiye'nin kalkınmasında yeni bir politika aracı olarak görülmektedir. Böylece ajanslar bölgeler arası gelişmişlik farklarını gidermeye yönelik etkin rol üstlenecektir.

KAYNAKLAR

- AKGÖNÜL, Hüseyin. “Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Küreselleşme”, **K.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2001
- AKGÜNGÖR, Sedef ve Pınar Falcıoğlu. “Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel Uzmanlaşma ve Sanayi Kümeleri”, www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/sedef_keas.doc (24.04.2009)
- AKIN, Fethullah. “Küreselleşme, Kuzey-Güney ve Yoksulluk”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:6 Sayı:2, Ankara, Kış 2004
- AKKAHVE, Deniz. “Bölgesel Gelişme Planlarının Yönetişim Açısından Değerlendirilmesi”, **Sabancı Üniversitesi Yerel ve Bölgesel Kalkınma Konferansları Serisi**, <http://ipc.sabanciuniv.edu/tr/ArastirmaAlanlari/documents/DenizAkkahve.pdf>, (24.11.2008)
- AKKAHVE, Deniz. “Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP)”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 1, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004
- AKPINAR, Rasim. “Bölgesel Gelişme Politikalarında Yaşanan Değişim: Yeni Bölgeselleşme Paradigması ve Uygulamaları”, DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, <http://www.kentli.org/makale.akpinar.htm> (24.11.2008)
- AKSOY, Bülent ve Mücahit Coşkun. “Türkiye’nin Yakın Dönem Dış Ticaretindeki Gelişmeler”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:24, Sayı:3, 2004
- AKTAN, Coşkun Can ve Mehtap Tunç. “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, **Yeni Türkiye 21.Yüzyıl Özel Sayısı**, Sayı:19, Ocak-Şubat 1998

ALBENİ, Mesut ve Murat Karaöz. “Bölgesel Kalkınmada Öğrenme, Bilgi Birikimi ve Yenilik: Türkiye İçin Bir Perspektif”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, 2003

ALTAY, Oğuzhan, Aydanur Gacaner ve Nazif Çatık. “Ege Bölgesin Kalkınmasında Finansal Kurumsallaşma Araç Olabilir mi? ”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 1, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004

ALTINOK, Serdar, Birol Mercan ve Nuri Baltacı. “Öğrenen Bölgeler: Bölgesel Kalkınmada Ortak Bilgi Kullanımı”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, 2004

ARISOY, İbrahim ve Rahmi Yamak. “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama Üzerine Ekonometrik Bir Yaklaşım”, iletisim.atauni.edu.tr/eisemp/html/tammetinler199.pdf (11.07.2009)

ARSLAN, Kahraman. “Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Araçları”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4, Sayı:7, Bahar 2005/1

ASLAN, İbrahim, Mustafa Mete ve Vedat Bal. “Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerine Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı**, Mayıs 2007

ASLAN, Nurdan. “Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme”, (Ed. Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**, Ekin Kitabevi, Ankara, 2005

ATALAY, S. Serpil. “Yeni Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Reel Yakınsama”, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Tezi**, Ankara, Şubat 2007

- ATEŞ, Sanlı. “Ekonomik Büyüme Yaklaşımlar ve Yakınsama Sorunu”, **Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, Ocak 1996
- AY, Ahmet ve Mehmet Mucuk. “Küreselleşme, Kamu Maliyesi ve Yoksulluk İlişkisi”,**Güncel Ekonomik Soru(n)lar Kongresi 2007**, ,Adnan Menderes Üniversitesi Basımevi, Aydın, 2008
- AY, İsmail Cem. “Küreselleşme Sürecinde Bölgeselleşme Eğilimlerinin Dinamikleri”, (Derleyen: Alkan SOYAK), **Küreselleşme İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar**, Om Yayınevi, İstanbul, 2002
- AYAŞ, Necla. “Bölgesel Rekabet Gücünün Geliştirilmesinde Verimliliğin Rolü”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:9, Güz 2000
- BALKANLI, A.Osman. “Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine”, **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:21, Sayı:1, 2002
- BALTAGİ, Badi H. **Econometric Analysis of Panel Data**, Third Edition, John Wiley & Sons Ltd., England, 2005
- BARRO, Robert J. ve Xavier Sala-i-Martin. “Convergence” **Journal of Political Economy**, Cilt:100, Sayı:2, 1992
- BAŞER, Nuri Erkin. **Teknolojik İlerlemeye Dayalı Kentsel Kalkınma Yaklaşımı: İzmir Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002
- BAŞKAYA, Fikret. **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, 6. Baskı, Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Özgür Üniversite Kitaplığı:43, Ankara, Mart 2005
- BAŞOL, Koray. **Türkiye Ekonomisi**, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı, Anadolu Matbaası, İzmir, 2001

- BAYBURTLU, Mustafa. “Türkiye Açısından Bir Değerlendirme: AB Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar”, **Ekonomik Forum**, Şubat- Mart, 2002
- BECEREN, Ertan. “Bölgesel Rekabet Gücü”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, 2004
- BOZKURT, Kurtuluş. “İçsel Büyüme Modelleri Bağlamında Türk İmalat Sanayinde Teknolojik Gelişme ve Ekonomik Büyüme”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, Cilt:44, Sayı:513, 2007
- BOZKURT, Veysel. **Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, 1.Baskı, Alfa Yayınları, 2000
- BRASCHE, Ulrich. **Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikası ve Türkiye'nin Uyum**, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2000
- CANPOLAT, Naci. “Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme”, **Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Prof. Dr. Tuğrul Çubukçu Anısına**, Cilt:18, Sayı:2, 2000
- CEYLAN, Tülay. “Sürdürülebilir Kalkınma”, **Gelişme İktisatı Kuram- Eleştiri-Yorum**, (Ed. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), Beta Yayınları, İstanbul, 1995
- CİRHİNLİOĞLU, Zafer. **Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu**, 1.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1999
- ÇAKMAK, Erol ve Sevda Gümüş. “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:60, No:1, 2002

ÇALT, Gökhan. “Bölgeselleşme ve Avrupa Birliği’nin Bir Aracı Olarak Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **6. Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi Bildiri Metinleri**, Ankara, 3-7 Ocak 2005

ÇETİN, Murat. “Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış”, **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:24, Ocak- Haziran 2005

ÇOBAN, Hasan. **Bilgi Toplumuna Planlı Geçiş**, DPT Yayını, Mart 1996

DELİKTAŞ, Ertuğrul, A.Özlem Önder ve Metin Karadağ. “Türkiye’de Kentlerin Büyümesi ve Büyümenin Belirleyicileri”, **Tubitak Projesi**, Proje no: SOBAG-106K283, 2009

DEMİR, Osman. “Durgun Durum Büyümeden İçsel Büyümeye”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı:1, 2002

DEMİRCİ, Aytül Güneşer.“Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları”, **Bölgesel Kalkınma Ajansları Nedir,Ne Değildir?**, Derleyen: Menaf Turan, Paragraf Yayınları, Ankara, 2005

DEMİRCİ, Aytül Güneşer. Bölgesel Kalkınma Ajansları, <http://www.kamuyonetimi.org/ktml2/files/uploads/pdf/bolgekalkinma.pdf> (29.03.2009)

DEMİROĞLU, Yasemin. **Firma Davranışı Olarak Girişimcilik**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007

DEMİRTAŞ, Ekrem. “Bilgi Çağının Kalkınma Modeli: Yerel- Bölgesel Kalkınma ve Bölge Kalkınma Kurumları” , **2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri**, DPT Yayınları, Cilt:7, İzmir, 2004

- DİNÇER, Bülent, Metin Özaslan ve Taner Kavasoglu. **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)**, DPT Yayın No:2671, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Mayıs 2003
- DİNLER, Zeynel. **Bölgesel İktisat**, 7.Basım, Ekin Kitabevi, Bursa, Ekim 2005
- DOĞRUEL, Fatma ve A. Suut DOĞRUEL. “Türkiye’de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme”, (Derleyenler: Ahmet Haşim Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan), **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav’a Armağan**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- DPT. **8.BYKP Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raporu**, DPT:2544-ÖİK:560, Ankara, 2000
- DPT. **Bilgi Toplumu Stratejisi (2006-2010)**, DPT:2699, Ankara, Temmuz 2006
- DPT. **Bölgesel Gelişme Stratejisi ve Operasyonel Programlar (TASLAK) 2004-2006**, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara, 2003
- DPT. **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)** http://plan9.dpt.gov.tr/oik15_2_bolgeselpolitika/152bolgel2.pdf (27.05.2009)
- DPT. **Dokuzuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Raporu**, DPT:2766-ÖİK:702, Ankara, 2008
- DPT. **Dünyada Küreselleşme, Bölgesel Bütünleşmeler**, DPT:2375- ÖİK-440, Ankara, Ocak 1995
- DPT. **Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı Doğu Karadeniz Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor**, Cilt:1, Ankara, Ağustos 2000

DPT. **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Programı 2001-2005**, Ankara, 2000

DPT. **8.BYKP Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT: 2502-ÖİK:523, Ankara, Nisan 2000

DRUCKER, Peter F. **Kapitalist Ötesi Toplum** (Çev. Belkıs Çorakçı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994

DULUPÇU, Murat Ali. “Bölgesel Yenilik (İnovasyon) Stratejileri: Türkiye’de Bölgesel Gelişme İçin Alternatif Olabilir Mi?”, **2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri**, DPT Yayınları Cilt:7, İzmir, 2004

DULUPÇU, Murat Ali, Onur Sungur, Hakan Demirgil, Canan Şentürk, Gökhan Özkul ve Aykut Sezgin. **Yenilik, İşbirliği ve Girişimcilik (Batı Akdeniz Bölgesi KOBİ’lerinin Tutumlarının Değerlendirilmesi)**, (Ed: Murat Ali Dulupçu, Onur Sungur), Ankara, 2007

DULUPÇU, Murat Ali ve Bekir Gövdere. “Bölgesel Gelişme Stratejileri İçin Bir Perspektif: Yerel Bilgi Ağbağları Yaklaşımı”, (Ed. Haluk Erlat), **Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2005

DURGUT, Metin ve Müfit Akyos. “Bölgesel İnovasyon Sistemleri Ve Teknoloji Öngörüsü”, **Sabancı Üniversitesi Teknoloji Öngörüsü Ve Stratejik Kalkınma Planlama Toplantısı**, İstanbul, 24-26 Mayıs 2001

DUYAR, İbrahim. “Kalkınma Planlaması, Bölgesel Planlama ve Eğitim Planlaması İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:1, 1988

ELMAS, Gülen. **Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler AB ve Türkiye**, Nobel Yayıncılık, Ankara, Eylül 2001

ELVAN, Lütfü. “Bölgesel Gelişme ve Bölgeler Arası Gelişmişlik Farkları”, (Ed. Serdar Sayan), **Yerel Ekonomilerin Sürdürülebilir Kalkınması ve Çanakkale Örneği**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2002

ERAYDIN, Ayda. “Bölgesel Kalkınmada Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 1, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004

ERAYDIN, Ayda. “Küreselleşme-Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler”, **Prof. Dr. Cevat Geray’a Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Yayınları 25, Ankara, 2001

ERKAL, Mustafa. **Bölge Açısından Az Gelişmişlik**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990

ERKAN, Hüsnü. “ Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Türkiye’nin Bölgesel Kalkınma Politikası”, **Gelişme İktisatı Kuram- Eleştiri-Yorum**, (Ed. Tamer İşgüden, Fuat Ercan, Mehmet Türkay), Beta Yayınları, İstanbul, 1995

ERKAN, Hüsnü. “21. Yüzyıla Girerken Bilgi Toplumu ve Türkiye”, **Yeni Türkiye 21.Yüzyıl Özel Sayısı**, Sayı:19, Ocak-Şubat 1998

ERKAN, Hüsnü. **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, 4.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998

ERKAN, Hüsnü ve Canan Erkan. **Kültür Politikamızda Yeni Boyutlar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998

ERKAN, Hüsnü vd., **Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Sanayileşme Stratejisi**, EĞİAD, İzmir, Eylül 2007

ESER, Uğur ve Seyit Köse. “Endüstriyel Yerelleşme ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye Sanayi: İl İmalat Sanayilerinin Analizi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı:60, No:2, 2004

EŞİYOK, B. Ali. **Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Dengesizlikler (Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Bir Model Önerisi**, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Ankara, Kasım 2002

EURADA. “Creation, Development and Management of RDAs, Does It Have To Be So Difficult?”, Bruxelles, February 1999

FRIEDMAN, Thomas. **Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği**, (Çev. Elif Özsayar), 2. Baskı, Boyner Yayınları, İstanbul, 2002

GIDDENS, Anthony. **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, (Çev. Osman Akınhay), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000

GÖYMEN, Korel. “Türkiye’de Bölge Politikalarının Evrimi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **Yerel Kalkınma İçin Ortaklıklar**, İstanbul Politikalar Merkezi Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2005

GREENE, William H. **Econometric Analysis**, Fifth Edition, Prentice Hall International, New Jersey, 2003

GÜNDOĞDU, Fatma. “Doğu Anadolu Bölgesi’nde Faaliyette Bulunan Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Girişimcilik-Yenilikçilik”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 1, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004

GÜNDÜZ, A. Yılmaz. “Küreselleşen Dünyada Türkiye’nin Bölge Kalkınma Projeleri: GAP ve DAP”, **9. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı**, Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi, Trabzon, 05-06 Ekim 2000

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ. <http://www.gap.gov.tr> (31.05.2009)

GÜVENÇ, Nazım. **Küreselleşme ve Türkiye**, BDS Yayınları, İstanbul,1998

HELD, David, Anthony Mc Grew, David Goldblatt ve Jonathan Perraton. **Global Transformations: Global Transformations-Politics, Economics and Culture**, Polity Press, Cambridge, 1999, <http://www.polity.co.uk/global/globocp.htm> (30.10.2008)

HİRA, İsmail. “Bilgi Toplumu Bağlamında Toplumsalın Yapısal Dönüşümü ve Türkiye Gerçeği”, **1. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, Kocaeli, 2002

ILDIRAR, Mustafa. **Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004

İSLAM, Nazrul. “What Do We Learnt From the Convergence Debate?”, Journal of Economic Surveys, Cilt:17, Sayı:3

İMGA, Orçun. “Türkiye’deki Bölge Kalkınma Projesi Deneyimleri”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı: 440, Eylül 2003

İNCEKARA, Ahmet. **Anadolu’da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, No: 2001-28, İstanbul, Ekim 2001

İSBİR, Eyüp. **Şehirleşme ve Meseleleri**, Gazi Büro Yayınları, Ankara, 1991

KAR, Muhsin ve Hüseyin Ağır. “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi” , **II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı**, İzmir, 17-18 Mayıs 2003

KARA, Murat. **Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansıması**, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No:2774, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008

KARABIÇAK, Mevlüt. “Küreselleşme Süresinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler’’, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2002

KARACA, Orhan. ”Türkiye’de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var Mı?”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2004/7**, Nisan 2004

KARAÇAY- ÇAKMAK, Hatice ve Lütfi Erden. “Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye’den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 6/3, 2004

KARAKAŞ, Derya Nur. **Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulaması: Zonguldak Örneği**, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak, 2005

KARLUK, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika**, 6. Baskı, Beta Yayınevi, 2002

KARLUK, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim**, 7. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 2002

KATILAINEN, Markku ve Ville Kaitila. **Economic Globalization in Developing Countries**, ETCA, Finland, 2002

KAYALAR, Tuncer. **Cumhuriyetin 80.Yılında İhracatımızdaki Gelişmeler**, DTM Dergi Özel Sayısı, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/mustesar.doc> (01.09.09)

KAYASÜ, Serap, Melih Pınarcıoğlu, Suna Senem Yaşar ve Sencer Dere. **Yerel/Bölgesel Ekonomik Kalkınma ve Rekabet Gücünün Arttırılması: Bölgesel Kalkınma Ajansları**, İstanbul Ticaret Odası Yayını, Sayı:2003-8, İstanbul, 2003

KAYNAK, Muhteşem. **Kalkınma İktisadı**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005

KAZGAN, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, 2.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002

KELEŞ, Ruşen. **Kentleşme Politikası**, 4.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Kasım 1997

KIRAN, Berna. **Kalkınmada Öncelikli İllerin Ekonomik Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi İle Değerlendirilmesi**, Çukurova Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2008

KIYMALIOĞLU SEYFETTİNOĞLU, Ümit ve Damla Ayoğlu. “Türk İmalat Sanayinde İllere Göre Yerleşme ve Kentleşme Ekonomilerinin Belirlenmesi”, **Bilig**, Sayı:43, Güz 2007

KIYMALIOĞLU, Ümit. “Yığılma Ekonomileri”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 1, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004

KIYMALIOĞLU, Ümit ve Damla Ayoğlu. “Türk İmalat Sanayinde Yığılma Ekonomileri”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 7(2), 2006

- KİBRİTÇİOĞLU, Aykut. “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 53, No.1-4, 1998
- KOCACIK, Faruk. “Bilgi Toplumu ve Türkiye”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:27 Sayı:1, Mayıs 2003
- KOÇBERBER, Seyit. “Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı:61, 2006
- KOVANCILAR, Birol ve Mustafa Miynat. “Globalleşen Dünyada Türkiye’nin Yeri”, **Kadir Has Üniversitesi 1. Kadir Has Ödülleri**, 1.Baskı, İstanbul, 2004
- KRUGMAN, Paul. “The Role of Geography in Development”, **International Regional Science Review**, 22(2), 1999
- KUMRAL, Neşe. “Bölgesel Rekabet Gücünü Arttırmaya Yönelik Politikalar”, Ege Üniversitesi Working Paper in Economics 2008, Working Paper No:08/02, 2008, iibf.ege.edu.tr/economics/papers/wp08-02.pdf (04.04.2009)
- KUMRAL, Neşe. **Bölgesel Gelişme Politika Aracı Olarak Ekonomik Kalkınma Ajansları ve Girişimciliğin Teşviki**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İzmir, 1993
- KUTBAY, Cemil. **Kalkınmada Öncelikli Yörelere Raporu No:11**, DPT Yayınları, Ankara, Mayıs 1995
- KUTLU, Erol. **Bilgi Toplumunda Kalkınma Stratejileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1209, Eskişehir, 2000

KUTLU, Erol ve Rana Eşkinat. **Dünya Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No:150, Eskişehir, 2005

LEWIS, Arthur. Sınırsız Emek Arzı İle İktisadi Kalkınma, (Çev. Metin Berk) İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966

PEZZINI, Mario. Cultivating Regional Development: Main Trends and Policy Challenges in OECD Regions, OECD, 2003

MAÇ, Nazlı. “Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye”, **Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi Araştırma Raporu**, Sayı: 2006- 117/76, 2006

MARIN, Mehmet C. “Globalleşme Sürecinde Kent ve Bölgelerin Mekansal Ekonomilerdeki Rolü ve Ekonomik Coğrafya Eşitsizliği: Bir Yerleşim Kuramı Yaklaşımı”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 2, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004

MASUDA, Yoneji. **Managing in the Information Society**, Mass:Basil Blackwell, 1990

MEDER, Mehmet. “Bilgi Toplumu ve Toplumsal Değişim”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:9, 2001

MENGİ, Ayşegül ve Nesrin Algan. **Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme Avrupa Birliği ve Türkiye Örneği**, Siyasa Kitabevi, Ankara, 2003

MERCAN, Birol, Nadide Sevil Halıcı ve Nuri Baltacı. “Küresel ve Bölgesel Rekabet Avantajı Sağlayıcısı Olarak Sanayi Odaklarının (Clusters) Oluşumu ve Gelişimi”, **3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F., Eskişehir, 25-26 Kasım 2004

MERSİN KALKINMA AJANSI, <http://www.mersin-ka.org/default.aspx?pid=3846>
(03.06.2009)

NALBANT, Atilla. **Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997

NAYIR, Güney. “Bilginin Değişen Anlamı ve Kavram Tartışmaları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Doç.Dr. Feramuz AYDOĞAN Anısına**, Cilt:2, Sayı:1, Nisan 2001

OĞUZTÜRK, Bekir Sami. “Yenilik Kavramı ve Teorik Temelleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, 2003

ORTAŞ, İbrahim. “Bilgi Toplumuna Geçiş ve Sorunları”, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/ibrahim_ortas_bilgi_toplumuna_gecis_ve_sorunlar.pdf (24.11.2008)

OSKAY, Cansel Seymen ve Yeşim Kubar. “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında Kalkınma Ajansları”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı**, Mayıs 2007

ÖZBİLEN, M. Vedat. “Bölgesel Kalkınma Çabalarında Yenilikçi Bir Yaklaşım: GAP-Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GAP-GİDEM)”, **GAP 2. Urfa-Harran Kalkınma Sempozyumu**, Hacettepe Üniversitesi Hidropolitik ve Stratejik Araştırma Merkezi Yayın:2, Ankara, 2002

ÖZMEN, Fatma. “AB Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Karşılaşabilecekleri Temel Sorun Alanları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:13, Sayı:3, 2008

ÖZSAĞIR, Arif. “Dünden Bugüne Büyümenin Dinamiği”, **KMU İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:14, Haziran 2008

PAZARLIOĞLU, M. Vedat ve Özlem Kiren Gürler. “Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı”, **Finans Politik&Ekonomik Yorumlar**, Sayı:44, No:508, 2007

PIORE, Michael J. ve Charles. F. Sabel. **The Second Industrial Divide**, Basic Boks, New York, 1984

POROY, Hüseyin. “Bölgesel Gelişme Stratejileri Çerçevesinde Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi”, **2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri**, DPT Yayınları, Cilt:7, İzmir, 2004

PORTER, Michael E. **The Competitive Advantage of Nations**, The Free Press, New York, 1990

RAKIĆ, Biljana. “Economic Aspects of Globalization”, **Facta Universitatis Series: Economics and Organization**, Vol.3, No:1

RICHARDSON, Harry W. **Location Theory, Urban Structure and Regional Change**, Praeger Publishers, New York, 1969

ROBERTSON, Roland. **Globalization, Social Theory and Global Culture**, Sage, London, 1992

ROSENSTEIN-RODAN. “Doğu ve Güneydoğu Avrupa’nın Sanayileşme Problemleri”, (Çev. İ. Önder), **İktisadi Büyüme ve Gelişme-Seçme Yazılar**, İktisat Fakültesi Yayını, No:189, İstanbul, 1966

SAĞBAŞ, İsa. “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Yakınsama Üzerindeki Etkisi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2002

SARICA, İsmail. “Bölgesel Planlamaya Genel Bakış ve Doğu Anadolu Projesi Ana Planı”, **Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri**, Cilt 2, DPT, PAÜ, Denizli, Mart 2004

SARICA, İsmail. “Türkiye’de Bölgesel Gelişme Politikaları ve Projeleri”, **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:1, 2001

SAVAŞ, Vural. **Dünya Ekonomi Sistemi**, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, Sayı:16

SAVAŞ, Vural. **İktisatın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000

SAYGILI, Şeref ve Cengiz Cihan. “Türkiye Ekonomisinde Beşeri Sermaye-Verimlilik Artışı İlişkisi” , **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Mart 2006

SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, Güzem Can Yayınları No:20, İstanbul, 2003

SEYREK, İsmail. “Küreselleşme Sürecinde İktisat Politikaları Ve Yakınsama Tezi”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2002

SOBACI, Mehmet Zahid. “Türkiye’de Bölgesel Yönetişimin Kurumsal Yansıması: Kalkınma Ajansları”, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt:45, Sayı:519, 2008

STREETEN, Paul P. “Dengesiz Büyüme”, **İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları**, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966

ŞEN, Zelal. **Türkiye’nin Avrupa Birliği Adaylığı ve Katılım Öncesi Stratejisi Çerçevesinde Bölgesel Politika Alanında Uyum Durumunun Değerlendirilmesi**, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Uzmanlık Tezi,

Ekonomik ve Mali Konular Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, Mayıs 2004

TAŞ, Barış. “AB Uyum Sürecinde Türkiye İçin Yeni Bir Bölge Kavramı: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, Aralık 2006

TAYLOR, Lance. “The Revival Of The Liberal Creed- The IMF and World Bank in a Globalized Economy”, **World Development**, Vol:25, No:2, 1997

TÇSV. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, **Ortak Geleceğimiz**, (Çev. Belkıs Çorakçı), Ankara, 1987, s.71

TEKELİ, İlhan. “Küreselleşmenin Dünyada Bölgesel Gelişme Kuramında Yaşanan Paradigmat Değişmeleri”, **Gülten Kazgan’a Armağan Türkiye Ekonomisi**, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları:79, Ekim 2004

TOFFLER, Alvin. **Yeni Güçler Yeni Şoklar**, (Çev. Belkıs Çorakçı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992

TOPRAK, Metin. **Küreselleşme ve Kriz**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001

TUNÇ, Mehtap. “Türkiye’de Eğitimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi” , **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, İzmir, 1993

TUNÇ, Mehtap. **Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye’de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İzmir, 1997

Türkiye’de Bölge Planlamasının Evreleri. MGK Genel Sekreterliği Yayınları, No:2, Ankara, 1993

TÜSİAD. **Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar**, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-09/471, Eylül 2008

UĞUŞ, Burcu. “Avrupa Birliği ve Türkiye de Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, E-Akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Sayı:49, Mart 2006, <http://www.eakademi.org/incele.asp?konu=AVRUPA%20BİRLİĞİ%20VE%20TÜRKİYE'DE%20BÖLGESEL%20KALKINMA>, (28.03.2009)

UNAY, Cafer. **Ekonomik Konjonktür**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2001

WATERS, Malcolm. **Globalization**, Routledge, London, 1995

WORLD BANK. “Globalization, Growth And Poverty”, **A World Bank Policy Research Report**, New York, 2002

YARDIMCI, Pınar. “İçsel Büyüme Modelleri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı: 10, Haziran 2006

YAVİLİOĞLU, Cengiz. “Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, Sivas, 2002

YAVUZ TİFTİKÇİGİL, Burcu. “Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, (Ed. Ahmet Hamdi Aydın, Seyhan Taş, Saniye Adıgüzel), **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sorunlar-Tehditler- Fırsatlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayını No:131, Mayıs 2008

YELDAN, Erinc. **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, 12.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006

YENER ERCAN, Nihal. “İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış”,
<http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/ercanny.pdf> (21.04.2009)

YILDIRIM, Selim. **Türkiye’nin Sanayileşmesinde Bölgesel Dengesizlikleri Gidermeye Yönelik Politikalar**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İzmir, 2002

YILMAZ, Bülent. “Bilgi Toplumu: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:15,Sayı:1, 1998

YILMAZ, Mustafa. **Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi**, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008

YILMAZ, Serkan. “Bölgesel Kalkınma Ajansları”, www.arkitera.com/UserFiles/File/download/imp/bka_2_brosur_A4.pdf (11.02.2009)

ZENGİNGÖNÜL, Oğul. “Küreselleşme Kavramı Üzerine Bir Deneme”, **Piyasa Dergisi**, Liberte Yayınları, Cilt: 3, Sayı:12, Güz 2004

EKLER

EK A: YILLAR İTİBARIYLA KÖY KAPSAMINA GİREN İLLER

1968 PROGRAM KARARNAMESİ İLE (22 İL)	1969 PROGRAM KARARNAMESİ İLE (23 İL)	1972 PROGRAM KARARNAMESİ İLE (33 İL)	1973 PROGRAM KARARNAMESİ İLE (40 İL)	1973 PROGRAM KARARNAMESİ İLE (36 İL)
1. Adıyaman	1. Adıyaman	1. Adıyaman	1. Adıyaman	1. Adıyaman
2. Ağrı	2. Ağrı	2. Afyon	2. Afyon	2. Afyon
3. Artvin	3. Artvin	3. Ağrı	3. Ağrı	3. Ağrı
4. Bingöl	4. Bingöl	4. Artvin	4. Artvin	4. Artvin
5. Bitlis	5. Bitlis	5. Bingöl	5. Bilecik	5. Bilecik
6. Diyarbakır	6. Diyarbakır	6. Bitlis	6. Bingöl	6. Bingöl
7. Elazığ	7. Edirne	7. Burdur	7. Bitlis	7. Bitlis
8. Erzincan	8. Elazığ	8. Çankırı	8. Bolu	8. Bolu
9. Erzurum	9. Erzincan	9. Çorum	9. Burdur	9. Burdur
10. Gaziantep	10. Erzurum	10. Diyarbakır	10. Çanakkale	10. Çanakkale
11. Gümüşhane	11. Gaziantep	11. Edirne	11. Çankırı	11. Çankırı
12. Hakkari	12. Gümüşhane	12. Elazığ	12. Çorum	12. Çorum
13. Kars	13. Hakkari	13. Erzincan	13. Denizli	13. Denizli
14. Malatya	14. Kars	14. Erzurum	14. Diyarbakır	14. Diyarbakır
15. Kahramanmaraş	15. Malatya	15. Gaziantep	15. Edirne	15. Erzincan
16. Mardin	16. Kahramanmaraş	16. Giresun	16. Elazığ	16. Erzurum
17. Muş	17. Mardin	17. Gümüşhane	17. Erzincan	17. Giresun
18. Siirt	18. Muş	18. Hakkari	18. Erzurum	18. Gümüşhane
19. Sivas	19. Siirt	19. Kars	19. Gaziantep	19. Hakkari
20. Tunceli	20. Sivas	20. Malatya	20. Giresun	20. Kars
21. Şanlıurfa	21. Tunceli	21. Kahramanmaraş	21. Gümüşhane	21. Kırşehir
22. Van	22. Şanlıurfa	22. Kastamonu	22. Hakkari	22. Kahramanmaraş
	23. Van	23. Mardin	23. Kars	23. Kastamonu
		24. Muş	24. Kırşehir	24. Mardin
		25. Niğde	25. Malatya	24. Mardin
		26. Ordu	26. Kahramanmaraş	25. Muş
		27. Siirt	27. Kastamonu	26. Niğde
		28. Sinop	28. Mardin	27. Ordu
		29. Sivas	29. Muş	28. Siirt
		30. Tunceli	30. Niğde	29. Sinop
		31. Şanlıurfa	31. Ordu	30. Sivas
		32. Van	32. Siirt	31. Tokat
		33. Yozgat	33. Sinop	32. Tunceli
			34. Sivas	33. Şanlıurfa
			35. Tokat	34. Uşak
			36. Tunceli	35. Van
			37. Şanlıurfa	36. Yozgat
			38. Uşak	
			39. Van	
			40. Yozgat	

1977 PROGRAM KARARNAMESİ İLE (37 İL)	1978 PROGRAM KARARNAMESİ İLE (40 İL)	1979 PROGRAM KARARNAMESİ İLE (41 İL)	1980 PROGRAM KARARNAMESİ İLE (40 İL)
1. Adıyaman	1. Adıyaman	1. Adıyaman	1. Adıyaman
2. Afyon	2. Afyon	2. Afyon	2. Afyon
3. Ağrı	3. Ağrı	3. Ağrı	3. Ağrı
4. Artvin	4. Artvin	4. Artvin	4. Artvin
5. Bilecik	5. Bilecik	5. Bilecik	5. Bilecik
6. Bingöl	6. Bingöl	6. Bingöl	6. Bingöl
7. Bitlis	7. Bitlis	7. Bitlis	7. Bitlis
8. Bolu	8. Bolu	8. Bolu	8. Bolu
9. Burdur	9. Burdur	9. Burdur	9. Burdur
10. Çanakkale	10. Çanakkale	10. Çanakkale	10. Çanakkale
11. Çankırı	11. Çankırı	11. Çankırı	11. Çankırı
12. Çorum	12. Çorum	12. Çorum	12. Çorum
13. Denizli	13. Denizli	13. Denizli	13. Diyarbakır
14. Diyarbakır	14. Diyarbakır	14. Diyarbakır	14. Elazığ
15. Erzincan	15. Elazığ	15. Elazığ	15. Erzincan
16. Erzurum	16. Erzincan	16. Erzincan	16. Erzurum
17. Giresun	17. Erzurum	17. Erzurum	17. Gaziantep
18. Gümüşhane	18. Gaziantep	18. Gaziantep	18. Giresun
19. Hakkari	19. Giresun	19. Giresun	19. Gümüşhane
20. Kars	20. Gümüşhane	20. Gümüşhane	20. Hakkari
21. Kahramanmaraş	21. Hakkari	21. Hakkari	21. Kars
22. Kastamonu	22. Kars	22. Kars	22.
23. Kırklareli	23.	23.	Kahramanmaraş
24. Kırşehir	Kahramanmaraş	Kahramanmaraş	23. Kastamonu
25. Mardin	24. Kastamonu	24. Kastamonu	24. Kırklareli
26. Muş	25. Kırklareli	25. Kırklareli	25. Kırşehir
27. Niğde	26. Kırşehir	26. Kırşehir	26. Malatya
28. Ordu	27. Malatya	27. Malatya	27. Mardin
29. Siirt	28. Mardin	28. Mardin	28. Muş
30. Sinop	29. Muş	29. Muş	29. Nevşehir
31. Sivas	30. Niğde	30. Nevşehir	30. Niğde
32. Tokat	31. Ordu	31. Niğde	31. Ordu
33. Tunceli	32. Siirt	32. Ordu	32. Siirt
34. Şanlıurfa	33. Sinop	33. Siirt	33. Sinop
35. Uşak	34. Sivas	34. Sinop	34. Sivas
36. Van	35. Tokat	35. Sivas	35. Tokat
37. Yozgat	36. Tunceli	36. Tokat	36. Tunceli
	37. Şanlıurfa	37. Tunceli	37. Şanlıurfa
	38. Uşak	38. Şanlıurfa	38. Uşak
	39. Van	39. Uşak	39. Van
	40. Yozgat	40. Van	40. Yozgat
		41. Yozgat	

21.7.1981 TARİHLİ PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY (10 İL)	II. DERECEDE KÖY (17 İL)
1. Ağrı	1. Adıyaman
2. Bingöl	2. Artvin
3. Bitlis	3. Çankırı
4. Gümüşhane	4. Çorum
5. Hakkari	5. Diyarbakır
6. Muş	6. Elazığ
7. Siirt	7. Erzincan
8. Tunceli	8. Erzurum
9. Kars	9. Kahramanmaraş
10. Van	10. Kastamonu
	11. Malatya
	12. Mardin
	13. Sinop
	14. Sivas
	15. Şanlıurfa
	16. Tokat
	17. Yozgat

31.7.1981 TARİHLİ PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY (20 İL)	II. DERECEDE KÖY (5 İL)
1. Adıyaman	1. Çankırı
2. Ağrı	2. Çorum
3. Bingöl	3. Kastamonu
4. Bitlis	4. Sinop
5. Diyarbakır	5. Yozgat
6. Elazığ	
7. Erzincan	
8. Erzurum	
9. Gümüşhane	
10. Hakkari	
11. Kars	
12. Kahramanmaraş	
13. Malatya	
14. Mardin	
15. Muş	
16. Siirt	
17. Sivas	
18. Tunceli	
19. Şanlıurfa	
20. Van	

12.12.1984 TARİHLİ PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY (13 İL)	II. DERECEDE KÖY (15 İL)
1. Adıyaman	1. Amasya
2. Ağrı	2. Artvin
3. Bingöl	3. Çankırı
4. Bitlis	4. Çorum
5. Diyarbakır	5. Elazığ
6. Gümüşhane	6. Erzincan
7. Hakkari	7. Erzurum
8. Kars	8. Kahramanmaraş
9. Mardin	9. Kastamonu
10. Muş	10. Malatya
11. Siirt	11. Sinop
12. Tunceli	12. Sivas
13. Van	13. Şanlıurfa
	14. Tokat
	15. Yozgat

08.11.1990 TARİHLİ PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY (16 İL)	II. DERECEDE KÖY (15 İL 2 İLÇE)
1. Adıyaman	1. Amasya
2. Ağrı	2. Artvin
3. Batman	3. Çankırı
4. Bayburt	4. Çorum
5. Bingöl	5. Elazığ
6. Bitlis	6. Erzincan
7. Diyarbakır	7. Erzurum
8. Gümüşhane	8. Kahramanmaraş
9. Hakkari	9. Kastamonu
10. Kars	10. Malatya
11. Mardin	11. Sinop
12. Muş	12. Sivas
13. Siirt	13. Şanlıurfa
14. Şırnak	14. Tokat
15. Tunceli	15. Yozgat
16. Van	16. Zonguldak (Merkez ve Çaycuma İlçeleri)

06.01.1992 TARİHLİ PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY (18 İL)	II. DERECEDE KÖY (16 İL)
1. Adıyaman	1. Amasya
2. Ağrı	2. Artvin
3. Bartın	3. Çankırı
4. Batman	4. Çorum
5. Bayburt	5. Elazığ
6. Bingöl	6. Erzincan
7. Bitlis	7. Erzurum
8. Diyarbakır	8. Kahramanmaraş
9. Gümüşhane	9. Kastamonu
10. Hakkari	10. Malatya
11. Kars	11. Sinop
12. Mardin	12. Sivas
13. Muş	13. Şanlıurfa
14. Siirt	14. Tokat
15. Şırnak	15. Yozgat
16. Tunceli	16. Zonguldak (Karabük ve Ereğli İlçeleri)
17. Van	
18. Zonguldak (Karabük ve Ereğli İlçeleri)	

16.10.1992 TARİHLİ PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY (23 İL)	II. DERECEDE KÖY (13 İL)
1. Adıyaman	1. Amasya
2. Ağrı	2. Çankırı
3. Ardahan	3. Çorum
4. Artvin	4. Elazığ
5. Bartın	5. Erzurum
6. Batman	6. Kahramanmaraş
7. Bayburt	7. Kastamonu
8. Bingöl	8. Malatya
9. Bitlis	9. Sinop
10. Diyarbakır	10. Sivas
11. Erzincan	11. Tokat
12. Gümüşhane	12. Yozgat
13. Hakkari	13. Zonguldak (Karabük ve Ereğli İlçeleri)
14. Iğdır	
15. Kars	
16. Mardin	
17. Muş	
18. Siirt	
19. Şanlıurfa	
20. Şırnak	
21. Tunceli	
22. Van	
23. Zonguldak (Karabük ve Ereğli İlçeleri hariç)	

1993 YILI PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY	II. DERECEDE KÖY
1. Adıyaman	1. Amasya
2. Ağrı	2. Çankırı
3. Ardahan	3. Çorum
4. Artvin	4. Elazığ
5. Bartın	5. Erzurum
6. Batman	6. Kahramanmaraş
7. Bayburt	7. Kastamonu
8. Bingöl	8. Malatya
9. Bitlis	9. Sinop
10. Diyarbakır	10. Sivas
11. Erzincan	11. Tokat
12. Gümüşhane	12. Yozgat
13. Hakkari	13. Zonguldak (Karabük ve Ereğli İlçeleri)
14. Iğdır	
15. Kars	
16. Mardin	
17. Muş	
18. Siirt	
19. Şanlıurfa	
20. Şırnak	
21. Tunceli	
22. Van	
23. Zonguldak (Karabük ve Ereğli İlçeleri hariç)	

1994 YILI PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY	II. DERECEDE KÖY
1. Adıyaman	1. Amasya
2. Ağrı	2. Çankırı
3. Ardahan	3. Çorum
4. Artvin	4. Elazığ
5. Bartın	5. Erzurum
6. Batman	6. Kahramanmaraş
7. Bayburt	7. Kastamonu
8. Bingöl	8. Malatya
9. Bitlis	9. Sinop
10. Diyarbakır	10. Sivas
11. Erzincan	11. Tokat
12. Gümüşhane	12. Yozgat
13. Hakkari	13. Zonguldak (Karabük ve Ereğli İlçeleri)
14. Iğdır	
15. Kars	
16. Mardin	
17. Muş	
18. Siirt	
19. Şanlıurfa	
20. Şırnak	
21. Tunceli	
22. Van	
23. Zonguldak (Karabük ve Ereğli İlçeleri hariç)	

11.10.1994 TARİHLİ PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY (23 İL)	II. DERECEDE KÖY (13 İL)
1. Adıyaman	1. Amasya
2. Ağrı	2. Çankırı
3. Ardahan	3. Çorum
4. Artvin	4. Elazığ
5. Bartın	5. Erzurum
6. Batman	6. Kahramanmaraş
7. Bayburt	7. Kastamonu
8. Bingöl	8. Malatya
9. Bitlis	9. Sinop
10. Diyarbakır	10. Sivas
11. Erzincan	11. Tokat
12. Gümüşhane	12. Yozgat
13. Hakkari	13. Zonguldak (Ereğli İlçesi)
14. Iğdır	
15. Kars	
16. Mardin	
17. Muş	
18. Siirt	
19. Şanlıurfa	
20. Şırnak	
21. Tunceli	
22. Van	
23. Zonguldak (Ereğli İlçesi hariç)	

1995 YILI PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY	II. DERECEDE KÖY
1. Adıyaman	1. Amasya
2. Ağrı	2. Çankırı
3. Ardahan	3. Çorum
4. Artvin	4. Elazığ
5. Bartın	5. Erzurum
6. Batman	6. Kahramanmaraş
7. Bayburt	7. Kastamonu
8. Bingöl	8. Malatya
9. Bitlis	9. Sinop
10. Diyarbakır	10. Sivas
11. Erzincan	11. Tokat
12. Gümüşhane	12. Yozgat
13. Hakkari	13. Zonguldak (Ereğli İlçesi)
14. Iğdır	
15. Kars	
16. Mardin	
17. Muş	
18. Siirt	
19. Şanlıurfa	
20. Şırnak	
21. Tunceli	
22. Van	
23. Zonguldak (Ereğli İlçesi hariç)	

1996 YILI PROGRAM KARARNAMESİ İLE

I. DERECEDE KÖY (*)

1. Adıyaman
2. Ağrı
3. Amasya
4. Ardahan
5. Artvin
6. Bartın
7. Batman
8. Bayburt
9. Bingöl
10. Bitlis
11. Çanakkale (Bozcaada ve Gökçeada İlçeleri)
12. Çankırı
13. Çorum
14. Diyarbakır
15. Elazığ
16. Erzincan
17. Erzurum
18. Gümüşhane
19. Hakkari
20. Iğdır
21. Kahramanmaraş
22. Karabük
23. Kars
24. Kastamonu
25. Kilis
26. Malatya
27. Mardin
28. Muş
29. Siirt
30. Sinop
31. Sivas
32. Şanlıurfa
33. Şırnak
34. Tokat
35. Tunceli
36. Van
37. Yozgat
38. Zonguldak